

Ekspertyza

Wsparcie dla rozwoju turystyki wiejskiej i agroturystyki w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 oraz z krajowych i regionalnych programów operacyjnych

**dla
Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi**

Warszawa, listopad 2015

„Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie. Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Pomocy Technicznej Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020. Instytucja Zarządzająca Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 – Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Materiał opracowany przez Konsorcjum firm Bluehill Sp. z o.o. i Quality Watch Sp. z o.o.”.

Autorzy:

dr Wacław Idziak

mgr Piotr Idziak

dr Ryszard Kamiński

Spis treści

Wprowadzenie	4
Metodologia	6
1. PROW 2014-2020 oraz krajowe i regionalne programy operacyjne w kontekście rozwoju turystycznych funkcji obszarów wiejskich.....	7
2. Dla kogo wsparcie?	24
3. Jak można wspierać turystykę wiejską w ramach PROW 2014-2020?	31
4. Systemy oceny jakości w turystyce wiejskiej i agroturystyce w perspektywie PROW 2014-2020 oraz krajowych i regionalnych programów operacyjnych	53
5. Inicjatywy klastrowe i kooperacyjne w turystyce wiejskiej	59
6. Przedsiębiorczość i nowe miejsca pracy w turystyce wiejskiej i agroturystyce	65
7. Partnerstwo publiczno-prywatne w turystyce wiejskiej	71
8. Inicjatywy prośrodowiskowe w agroturystyce i turystyce wiejskiej	74
9. Dziedzictwo kulturowe wsi w agroturystyce i turystyce wiejskiej	78
10. Innowacje w agroturystyce i turystyce wiejskiej.....	92
11. Turystyka edukacyjna i społeczna na wsi	95
12. Turystyka jako wartość dodana do produkcji rolniczej.....	106
Bibliografia.....	111
Załączniki	115
Załącznik nr 1.....	115
Załącznik nr 2.....	117
Załącznik nr 3.....	120
Załącznik nr 4.....	122
Załącznik nr 5.....	136

Wprowadzenie

Prezentowana tu ekspertyza dotyczy istotnego dla mieszkańców terenów wiejskich zagadnienia tworzenia miejsc pracy poza rolnictwem. W tym przypadku pracy w obszarze agroturystyki i turystyki wiejskiej. Zagadnienie to jest tu rozpatrywane w kontekście możliwych form wsparcia dla rozwoju turystyki wiejskiej i agroturystyki w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 oraz z krajowych i regionalnych programów operacyjnych.

Ekspertyzę rozpoczyna krótki opis PROW 2014-2020 oraz krajowych i regionalnych programów operacyjnych w kontekście rozwoju turystycznych funkcji obszarów wiejskich. Z opisu tego wynika że turystyka w ogóle, w tym turystyka wiejska, nie stanowi bezpośredniego obszaru wsparcia w PROW 2014-2020 oraz w krajowych i regionalnych programach operacyjnych. Cele związane z rozwojem funkcji turystycznych realizowane mogą być jednak pośrednio. Szczególnie istotne wydaje się tutaj znalezienie miejsca dla obszarów wiejskich w ramach Programu Operacyjnego Inteligentny Rozwój. Otwiera to bowiem pole do innowacji i wykorzystania turystyki jako instrumentu do wprowadzania wsi w obszar gospodarki wiedzy. Podłożem tych innowacji mogą być przyjęte w ekspertyzie koncepcje rozwoju lokalnego i turystyki.

Jako koncepcję rozwoju lokalnego zaproponowano tu rozwój neoendogeny. Koncepcja ta zakłada poszukiwanie i wykorzystywanie wszystkich możliwych zasobów lokalnych w celu jak największej absorpcji potencjalnych czynników zewnętrznych, aby z kolei pomnażać zasoby własne. Rolą czynników zewnętrznych nie jest jednak narzucanie swoich rozwiązań, lecz wspieranie działań oddolnych. Turystyka jest tu rozumiana jako specyficzna, wieloaspektowa, dziedzina gospodarki wkraczająca w sferę kultury i edukacji, angażująca otoczenie społeczne, ingerująca w środowisko naturalne, powiązana z funkcjonowaniem gospodarstwa rolnego, a nawet zakładu przetwórczego. Miejscami pobytu turystów są nie tylko gospodarstwa agroturystyczne czy zagrody edukacyjne. Odbierają oni lub mogą odbierać wieś jako całościową przestrzeń konsumpcji wrażeń. Daje to szansę na wykorzystanie turystyki jako katalizatora odnowy wsi. Mieszkańcy wsi, tworząc infrastrukturę dla turystów, powinni mieć również na względzie to, że sami będą z niej korzystali. I odwrotnie, infrastruktura społeczna wsi powinna być tworzona z myślą o jej wielofunkcyjnym, także turystycznym, wykorzystaniu.

Na tle tych koncepcji w ekspertyzie przedstawiono propozycje projektów odnoszące się do inteligentnych specjalizacji w warunkach wiejskich. Ich realizacja powinna przyczynić się do przygotowania organizacyjnego, społecznego, ludzkiego i ideowego zaplecza rozwoju turystyki wiejskiej. Istnienie tego zaplecza pomóc powinno w lepszym wykorzystaniu środków z PROW 2014-2020 i innych programów na rzecz odnowy i rozwoju wsi.

Różnorodne formy wsparcia dla rozwoju turystyki wiejskiej i agroturystyki w ramach PROW i innych programów operacyjnych pokazane tu zostały także w szerszym kontekście uwarunkowań agroturystyki i turystyki wiejskiej, takim jak: możliwości wdrożenia istniejących systemów oceny jakości, możliwości rozwijania inicjatyw klastrowych i kooperacyjnych, możliwości wspierania przedsiębiorczości i tworzenia nowych miejsc pracy, możliwości zastosowania formuły partnerstwa publiczno-prywatnego, możliwości wdrażania inicjatyw prośrodowiskowych, możliwości realizacji projektów mających związek z zachowaniem dziedzictwa kulturowego wsi, możliwości podejmowania działań o innowacyjnym charakterze, możliwości wykorzystania działań z zakresu edukacji oraz profilaktyki i terapii problemów społecznych, możliwości zwiększania wartości dodanej produktów rolnych poprzez działania z zakresu różnych form turystyki wiejskiej i agroturystyki.

Ekspertyza zawiera także opis innych instrumentów wsparcia finansowego (zwrotnych i bezzwrotnych) oferowanych przez różne instytucje finansowe oraz w ramach Programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej w kontekście rozwoju turystycznych funkcji obszarów wiejskich. Na podstawie tego opisu opracowano katalog instrumentów wsparcia finansowego dla przedsięwzięć służących rozwojowi agroturystyki i turystyki wiejskiej.

Metodologia

W ramach realizowanej ekspertyzy autorzy korzystali z szeregu badań empirycznych w celu uzyskania materiału umożliwiającego odpowiedź na cele postawione przed opracowaniem. W ramach procesu badawczego dokonano:

- **analizy danych zastanych;**
- **interpretacji materiału badawczego zebranego w ramach wywiadów jakościowych oraz panelu eksperckiego.**

Wykonawca w ramach projektu zrealizował 12 telefonicznych wywiadów pogłębionych z pięcioma grupami respondentów:

1. eksperci z zakresu turystyki wiejskiej (trzy wywiady);
2. właściciele gospodarstw i firm agroturystycznych (dwa wywiady);
3. przedstawiciele Ośrodków Doradztwa Rolniczego (dwa wywiady);
4. przedstawiciele Stowarzyszeń Agroturystycznych (trzy wywiady);
5. przedstawiciele Lokalnych Grup Działania/Lokalnych Grup Rybackich (dwa wywiady).

Ponadto zrealizowano panel ekspercki, na który zaproszono: środowisko naukowe, przedstawiciele sektora NGO oraz praktyków z dziedziny turystyki wiejskiej i agroturystyki.

Analiza transkrypcji opisanych materiałów tworzy wartość dodaną dla opracowania oraz nadaje mu empiryczny charakter.

1. PROW 2014-2020 oraz krajowe i regionalne programy operacyjne w kontekście rozwoju turystycznych funkcji obszarów wiejskich

Opis PROW 2014-2020 oraz krajowych i regionalnych programów operacyjnych pokazany tu zostanie w kontekście rozwoju turystycznych funkcji obszarów wiejskich. Na początek przedstawiony zostanie ogólny obraz współczesnych tendencji rozwojowych w turystyce i na tym tle przedstawione zostaną współczesne przemiany w turystyce wiejskiej. Jest to istotne ze względu na cel przekrojowy PROW – Innowacje oraz odniesienie się do propozycji PROW 2014-2020, a także krajowych i regionalnych programów operacyjnych w zakresie wspierania rozwoju turystyki wiejskiej. Następnie przedstawiona zostanie ogólna charakterystyka PROW. Będzie ona punktem wyjścia do pokazania miejsca turystyki wiejskiej w tym programie. Kolejno zostaną omówione krajowe i regionalne programy operacyjne w kontekście ich wsparcia dla rozwoju turystyki wiejskiej. Opisy te zakończone zostaną wnioskami.

Nowa turystyka

Turystyka jest ważną częścią gospodarki na wsi. Jest ona zjawiskiem złożonym, szczególnie w kontekście wsi. Ważne wydaje się zatem rozróżnienie agroturystyki, turystyki wiejskiej i turystyki na obszarach wiejskich.

W polskim prawodawstwie nie występuje definicja agroturystyki. W różnych aktach prawnych znaleźć można jej opisowe charakterystyki, takie jak np. „wynajmowanie przez rolników pokoi” lub „świadczenie w gospodarstwach rolnych innych usług związanych z pobytem turystów”. Jednym z przepisów dookreślających agroturystykę jest art. 3 ustawy o swobodzie działalności gospodarczej. Z jego treści wywieść można że: działalność agroturystyczna polega na wynajmowaniu przez rolników pokoi (do pięciu pokoi), sprzedaży posiłków domowych oraz na świadczeniu w gospodarstwach rolnych innych usług związanych z pobytem turystów¹. Przepisom ustawy nie podlega działalność wykonywana przez rolników, czyli przez osoby, które jednocześnie prowadzą gospodarstwo rolne². Według definicji stosowanej dla celów badawczych przez Główny Urząd Statystyczny kwatera agroturystyczna to rodzaj obiektu zakwaterowania turystycznego, który stanowią pokoje i domy mieszkalne

¹ Zob. M. Szydło, *Swoboda działalności gospodarczej*, Warszawa 2005, s. 66

² W.J. Katner, *Prawo działalności gospodarczej*, Kraków 2004, s. 44-45.

oraz przystosowane budynki gospodarcze (po adaptacji) w gospodarstwach wiejskich (rolnych, hodowlanych, ogrodniczych czy rybackich), będące własnością rolników, wynajmowane turystom na noclegi za opłatą³. W potocznym rozumieniu przez agroturystykę rozumie się obiekty noclegowe w małej skali zlokalizowane na obszarach wiejskich, które mają związek z działalnością rolniczą.

Dla potrzeb niniejszego opracowania przyjmujemy definicję turystyki wiejskiej jako turystyki odbywającej się w środowisku wiejskim i wykorzystującej jego zasoby oraz walory związane głównie z dziedzictwem kulturowym wsi i jej środowiskiem przyrodniczym, a także krajobrazem. W tym rozumieniu turystyka wiejska jest pojęciem szerszym niż agroturystyka.

Turystyka na obszarach wiejskich to turystyka zlokalizowana na obszarach wiejskich, bez wyraźnego związku z wsią. Wieś jest w tym przypadku głównie miejscem lokalizacji obiektów turystycznych (pensjonaty, hotele, SPA, parki rozrywki, ogrody tematyczne itp.). Dla tej lokalizacji wykorzystuje się walory środowiska naturalnego i krajobrazu.

Istotne wydaje się także zwrócenie uwagi na fakt, że turystyka w ogóle, w tym turystyka zlokalizowana na wsi, się zmienia. Turystyka odchodzi od modelu określanego mianem 3 x S (sun, sea, sand), którego synonimem był bierny wypoczynek i korzystanie z uroków miejsca. Na znaczeniu zyskuje model 3 x E (education (edukacja, kształcenie, wychowanie), entertainment (rozrywka, uciecha, przedstawienie) i excitement (podniecenie, podekscytowanie, emocje). Połączenie wiedzy i rozrywki, czyli nauka przez zabawę (pedagogika przygody), określa się terminem edutainment (education + entertainment). W warunkach wiejskich nowy model turystyki realizowany jest w formie gospodarstw edukacyjnych, przygodowych, artystycznych, wiosek tematycznych i różnego typu ośrodków zajmujących się animacją kulturalną oraz rozwijaniem zainteresowań w różnych dziedzinach. Na wsi lokalizowane są także przedsięwzięcia z zakresu turystyki społecznej (gospodarstwa opiekuńcze, gospodarstwa socjalne) oraz prozdrowotnej (wiejskie SPA, gospodarstwa terapeutyczne).

Atrakcje turystyczne tworzone są również na podstawie, wydawałoby się, zwykłych zajęć w gospodarstwie wiejskim, takich jak np. pasienie kóz⁴ czy winobranie⁵. Okazuje się, że czynności te i wiele innych można uczynić osnową produktów turystycznych. Wiąże się to

³ Turystyka w 2011 roku, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012, s. 15.

⁴ Por. <http://www.srovnanicen.cz/q/Den%20na%20kozi%20farme/>, data dostępu: 8.12.2015.

⁵ Por. <http://www.independent.co.uk/news/people/news/sting-charges-208-to-pick-grapes-and-olives-at-his-tuscan-estate-9699603.html>, data dostępu: 8.12.2015.

z rosnącym zapotrzebowaniem na autentyczność przeżyć i miejsc. Turystyka tego typu wykracza poza konwencjonalne pojęcie turystyki. Można ją raczej określić jako przykład gospodarki wiedzy i doznań.

Krańcową odmianą turystyki emocji jest tzw. turystyka kontrowersyjna. Jest to turystyka do miejsc nieoczywistych turystycznie (opuszczone miasta, slumsy, cmentarze, złe dzielnice miast) i w celach nie zawsze poprawnych etycznie (turystyka aborcyjna, narkotykowa, seksualna itp.)⁶.

Na znaczeniu zyskuje też tzw. turystyka jednodniowa, jeszcze do niedawna nieklasyfikowana jako forma turystyki. Są to krótkie pobyty turystów w danym miejscu, korzystanie z przygotowanych w nim atrakcji, bez noclegu.

Nowa turystyka na wsi jest wprowadzana dwukierunkowo, jeden kierunek to osadnicy przybywający na wieś z miast. Są to ludzie, którzy trafiają na wieś z wyboru, a nie z przymusu. Wielu z nich przychodzi na wieś z chęcią realizowania swoich pomysłów, pasji i zainteresowań. Inni z kolei odnajdują, precyzują lub zmieniają swoje pomysły dopiero w zetknięciu z realiami wsi⁷. Drugi kierunek to tworzenie przedsięwzięć turystycznych na wsi przy wsparciu ekspertów zewnętrznych w trakcie realizacji różnego rodzaju projektów. Przykłady drugiego kierunku to tworzenie wiosek tematycznych i ich produktów⁸ oraz rozwój zagród edukacyjnych i ich produktów⁹.

Biorąc pod uwagę możliwości rozwijania na wsi przedsiębiorczości związanej z turystyką, w tym szczególnie innowacyjnych form turystyki, można przyjąć założenie, że należy wykorzystać obydwa wymienione kierunki transferu innowacji turystycznych na obszary wiejskie. Z tym że drugi z nich powinien być preferowany ze względu na to, że stwarza większe szanse dla obecnych mieszkańców wsi.

⁶ Por. A. Stasiak, *Turystyka kontrowersyjna jako emanacja gospodarki doświadczeń*, [w:] *Turystyka kontrowersyjna na współczesnym rynku podróży – formy, uwarunkowania, skutki*, (red.) G. Godlewski, M. Zalech, AWF Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Filia w Białej Podlaskiej, s. 53-69.

⁷ Por. <http://lawendowepole.pl>; <http://skludzewo.pl>; <http://kaczabagno.pl>.

⁸ Por. www.wioskitematyczne.org.pl.

⁹ Por. <http://www.zagrodaedukacyjna.pl/>.

Koncepcje rozwoju lokalnego

Dotykamy tu rozróżnienia pomiędzy różnymi koncepcjami, podejściami do rozwoju lokalnego, takimi jak:

- Rozwój egzogeny – przyczyna zmiany społecznej i wsparcie dla niej ulokowane są głównie na zewnątrz obszaru podlegającego zmianie;
- Rozwój endogeny – zmiana społeczna wywołana jest głównie czynnikami wewnętrznymi, opiera się na lokalnych kapitałach rozwojowych i jest wynikiem aktywności miejscowych liderów i grup społecznych;
- Rozwój neoendogeny – zmiana społeczna zachodzi pod wpływem połączenia czynników wewnętrznych i zewnętrznych.

Drugi kierunek wdrażania innowacji, czyli tworzenie przedsięwzięć turystycznych na wsi przy wsparciu ekspertów zewnętrznych, odpowiada podejściu neoendogennemu do rozwoju lokalnego. Koncepcja ta zakłada poszukiwanie i wykorzystywanie wszystkich możliwych zasobów lokalnych w celu jak największej absorpcji potencjalnych czynników zewnętrznych, aby z kolei pomnażać zasoby własne. Rolą czynników zewnętrznych nie jest narzucanie swoich rozwiązań, lecz wspieranie działań oddolnych. Nie chodzi tu przy tym o wspieranie konkretnych branż gospodarki, ale inicjatyw lokalnych. Ma to zapobiec sytuacji, w której poszczególne sektory gospodarki będą się rozwijały w izolacji od siebie.

Podejście to daje szansę na głębszą zmianę, na przededefiniowanie istoty zasobów wsi czy gospodarstwa i możliwości oraz kierunków ich wykorzystania. Istotą rozwoju lokalnego staje się bowiem łączenie tego, co globalne i lokalne¹⁰. Pomysły na rozwój nie są wprost kopiowane, nie przychodzą tylko z zewnątrz, lecz tworzą się na styku różnych światów, z połączenia zasobów wsi i umiejętności jej mieszkańców z doświadczeniem i wiedzą moderatorów zmiany. Są to osoby przychodzące z zewnątrz. Ich zadaniem jest doceniająca analiza zasobów wsi i jej mieszkańców¹¹ oraz wspólne z nimi tworzenie pomysłów na rozwój. Ważne w tej pracy jest to, że nie są to działania jednorazowe, akcyjne, trwają one zwykle dłużej. Moderatorzy zmiany pracują w różnych układach od zaangażowania prywatnego do działania w ramach instytucji. Przykładem może tu być instytucja opiekunów wsi w ramach dolno austriackiego programu odnowy wsi¹². Ważne jest, żeby motywacja do działania na

¹⁰ W. Goszczyński, R. Kamiński, W. Knieć, *Dylemat linoskoczka, czyli o profesjonalizacji autentyczności i perspektywach rozwoju organizacji pozarządowych na wsi i w małych miastach*, Wyd. Forum Aktywizacji Obszarów Wiejskich, Toruń – Warszawa 2013, s. 24-25.

¹¹ *O istocie badań doceniających*, [w:] W. Idziak, *Wymyślić wieś od nowa*, wyd. FFW, Koszalin 2008, s. 114.

¹² Por. W. Idziak, R. Wilczyński, *Odnowa wsi. Przestrzeń, ludzie, działania*, wyd. FAPA, Warszawa 2013, s. 21.

dłuższy dystans była podtrzymywana zarówno po stronie moderatora, jak i mieszkańców wsi. Nie zawsze jest to motywacja finansowa. Większe szanse powodzenia mają projekty realizowane z pasji i poczucia misji.

Przy podejściu neoendogennym na znaczeniu zyskują czynniki rozwoju ulokowane w kapitałach ludzkim, społecznym, kulturowym i przyrodniczym, mówi się nawet o znaczeniu kapitału duchowego w przedsiębiorczości¹³. Wobec tych czynników mniejsze znaczenie ma kapitał finansowy. I odwrotnie, bazowanie głównie na kapitale finansowym może prowadzić do niepowodzenia przedsięwzięcia. Przykładem mogą tu być inwestycje w świetlice z PROW 2007-2013¹⁴.

Konkurencyjność terytorialna

Obok konkurencyjności firm do głosu dochodzi obecnie konkurencyjność regionów i miejscowości. Walczą one o inwestorów, organizację prestiżowych imprez, kreatywnych ludzi, inwestycje państwowe, fundusze unijne itp. Kiedy rola państwa w sterowaniu gospodarką i życiem społecznym maleje, regiony zdane są w coraz większym stopniu na siebie. Wiąże się to także ze zmianami w polityce inwestycyjnej firm. Przy otwarciu granic i zmniejszeniu kosztów materialnych w skali całej inwestycji osiedlają się one na krócej niż kiedyś i w mniejszym stopniu zależne są od lokalnych zasobów. Konkurencyjność terytorialna w turystyce wiejskiej wyraża się tworzeniem sieci współpracy, klastrów turystycznych oraz tras i regionów tematycznych.

Turystyka wieloaspektowa

Turystyka jest tylko jedną z szans rozwoju obszarów wiejskich. Jest to dzisiaj specyficzna, wieloaspektowa dziedzina gospodarki, wkraczająca w sferę kultury, edukacji, angażująca otoczenie społeczne, ingerująca w środowisko naturalne. Dotyczy to szczególnie turystyki wiejskiej. Miejscami pobytu turystów są nie tylko gospodarstwa agroturystyczne czy zagrody edukacyjne. Odbierają oni lub mogą odbierać wieś jako całościową przestrzeń konsumpcji wrażeń. Daje to szanse na wykorzystanie turystyki jako katalizatora odnowy wsi. Pełniejsze wykorzystanie szans związanych z turystyką dla rozwoju wsi wymaga jednak innowacji w zakresie tworzenia nowego typu produktów turystycznych oraz innowacji w sferze animacji i zarządzania. Turystyka może tu być pojmowana w jej funkcjach zewnętrznych (przyciąganie

¹³ Por. <http://www.spiritual-capital.org/what-is-spiritual-capital-2/the-bottom-line-business-benefits/>, data dostępu: 8.12.2015.

¹⁴ Por. <http://nowyobywatel.pl/2012/02/21/marnotrawstwo-zwane-dotacja/>, data dostępu: 8.12.2015.

turystów i świadczenie dla nich usług oraz sprzedaż produktów lokalnych), jak i wewnętrznych (wzmocnienie kapitałów rozwojowych wsi, poprawa wizerunku wsi, zwiększenie dbałości o środowisko lokalne, promocja funkcji społecznych i pozarolniczych gospodarstw rolnych). Z tej perspektywy odbiorcami usług przygotowanych dla turystów stają się także mieszkańcy wsi (np. zajęcia warsztatowe w świetlicy, festyny, koncerty, zawody, obrzędy). Mieszkańcy wsi, tworząc infrastrukturę dla turystów, powinni mieć również na względzie to, że sami będą z niej korzystali. I odwrotnie, infrastruktura społeczna wsi (świetlice, place zabaw, boiska, parki) powinna być tworzona z myślą o jej wielofunkcyjnym, także turystycznym, wykorzystaniu.

Krótką charakterystyka PROW 2014-2020

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 (PROW 2014-2020) opracowywany został na podstawie przepisów Unii Europejskiej, w szczególności *Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1305/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) i uchylającego Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005* oraz aktów delegowanych i wykonawczych Komisji Europejskiej.

Głównym celem PROW 2014-2020 jest poprawa konkurencyjności rolnictwa, zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi i działania w dziedzinie klimatu oraz zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich.

W ramach programu realizowanych będzie sześć priorytetów unijnej polityki rozwoju obszarów wiejskich na lata 2014-2020¹⁵:

1. Ułatwianie transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie, leśnictwie i na obszarach wiejskich;
2. Poprawa konkurencyjności wszystkich rodzajów gospodarki rolnej i zwiększenie rentowności gospodarstw rolnych;
3. Poprawa organizacji łańcucha żywnościowego i promowanie zarządzania ryzykiem w rolnictwie;
4. Odtwarzanie, chronienie i wzmacnianie ekosystemów zależnych od rolnictwa i leśnictwa;

¹⁵ Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020, MRiRW, <http://www.minrol.gov.pl/Wsparcie-rolnictwa-i-rybolowstwa/PROW-2014-2020>, s. 79-90, data dostępu: 8.12.2015.

5. Wspieranie efektywnego gospodarowania zasobami i przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmianę klimatu w sektorach: rolnym, spożywczym i leśnym;
6. Zwiększanie włączenia społecznego, ograniczanie ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich.

Cele przekrojowe PROW 2014-2020 to:

- Środowisko;
- Łagodzenie zmiany klimatu i przystosowanie się do niej;
- Innowacje.

Na realizację PROW 2014-2020 zaplanowano 13 513 295 000 euro, w tym: 8 598 280 814 z budżetu UE i 4 915 014 186 euro wkładu krajowego.

Z analizy SWOT przygotowanej na potrzeby PROW 2014-2020 wynikają następujące potrzeby¹⁶:

1. Zwiększenie liczby konkurencyjnych gospodarstw rolnych;
2. Reorientacja małych gospodarstw w kierunku rolniczym lub pozarolniczym;
3. Zapewnienie trwałości rolnictwa w obliczu zmian klimatu i naturalnych ograniczeń oraz ochrona i poprawa stanu wód gruntowych;
4. Poprawa zbytu produktów rolnych i wzmocnienie pozycji rolników w łańcuchu żywnościowym;
5. Poprawa jakości produktów rolnych i żywnościowych;
6. Odtwarzanie i zachowanie różnorodności biologicznej, w tym na obszarach Natura 2000 i obszarach o utrudnieniach naturalnych;
7. Promowanie zrównoważonych metod gospodarowania: rolnictwo zrównoważone i rolnictwo ekologiczne;
8. Zachowanie zasobów genetycznych roślin uprawnych oraz zwierząt gospodarskich;
9. Tworzenie możliwości zatrudnienia poza rolnictwem bez zmiany miejsca zamieszkania;
10. Rozwój infrastruktury technicznej i społecznej na obszarach wiejskich;
11. Aktywizacja mieszkańców obszarów wiejskich i wykorzystanie potencjałów endogenicznych na rzecz rozwoju lokalnego;

¹⁶ Program Rozwoju Obszarów Wiejskich, *op.cit.*, s. 62-72.

12. Wzrost innowacyjności, unowocześnienie sektora rolno-spożywczego oraz podniesienie poziomu wiedzy producentów rolnych.

Potrzeby te przełożone zostały na 14 działań zawierających w sobie poddziałania (załącznik nr 1).

Pomoc PROW 2014-2020 dotyczyć ma głównie sektora rolnego. Planowane w programie instrumenty pomocy finansowej będą miały na celu przede wszystkim rozwój gospodarstw rolnych przy uwzględnieniu dbałości o środowisko naturalne. W celu zapewnienia zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich zaplanowano także działania nastawione na wspieranie przedsiębiorczości oraz odnowę i rozwój wsi. Będą one realizowane poprzez działanie Leader, jak i w ramach odrębnych działań.

Turystyka wiejska w PROW 2014-2020 – opis uwarunkowań

Turystyczne funkcje obszarów wiejskich uwzględnione są w PROW 2014-2014 najpierw na poziomie analizy SWOT. W ogólnym opisie sytuacji na obszarach wiejskich poprzedzającym analizę SWOT stwierdzono, że „infrastruktura społeczna mająca na celu zaspokajanie potrzeb socjalnych, oświatowych, bezpieczeństwa oraz kulturowych na obszarach wiejskich wykazuje cechy niedoinwestowania i niedostosowania do istniejących potrzeb. Niedostateczny rozwój dotyczy szczególnie placówek służby zdrowia, placówek kulturalnych, turystycznych, jak również szkół”¹⁷.

W opisie mocnych stron zauważono, że „duże zasoby pracy i jej relatywnie niskie koszty, wysokie walory kulturowe, przyrodnicze i turystyczne obszarów wiejskich przy ich odpowiednim wykorzystaniu stanowią potencjał dla rozwoju kraju i rozwoju lokalnego. Natomiast silne więzi społeczne w ramach społeczności lokalnych mogą zostać wykorzystane do rozwoju partnerskiej współpracy na rzecz wykorzystania istniejących potencjałów”¹⁸.

W opisie słabych stron zwrócono jednak uwagę na to, że „słabo rozwinięta infrastruktura techniczna na wsi stanowi jedną z najpoważniejszych barier rozwoju obszarów wiejskich, wpływając zarówno na jakość życia mieszkańców, możliwości inwestowania na tych obszarach oraz dojazdów do pracy poza miejscem zamieszkania. Szczególne problemy to niska jakość dróg i trudności komunikacyjne, brak dostatecznego wyposażenia w zbiorową sieć

¹⁷ Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020, <http://www.minrol.gov.pl/Wsparcie-rolnictwa-i-rybolowstwa/PROW-2014-2020>, s. 25, data dostępu: 8.12.2015.

¹⁸ *Ibidem*, s. 46.

kanalizacyjną, oczyszczalnie ścieków, zaopatrzenia w wodę, zły stan infrastruktury energetycznej oraz niedostateczne wyposażenie w Internet. Niedostateczny rozwój infrastruktury społecznej dotyczy szczególnie placówek służby zdrowia, placówek kulturalnych, obiektów turystycznych, jak również opieki nad dziećmi, przedszkoli i szkół”¹⁹.

W opisie szans zawarto stwierdzenie, że „szansą rozwoju obszarów wiejskich jest wzrost zainteresowania tymi obszarami jako miejscem zamieszkania i odpoczynku. Poprawie warunków życia i zwiększeniu atrakcyjności inwestycyjnej obszarów wiejskich (głównie poprzez rozwój infrastruktury technicznej, społecznej – w tym turystycznej) powinno towarzyszyć stymulowanie rozwoju przedsiębiorczości oraz rozwój usług i szkoleń pozarolniczych. Rozwój infrastruktury transportowej i komunikacyjnej z jednej strony oraz podnoszenie kwalifikacji w zakresie pozarolniczym i rozwój elastycznych form pracy z drugiej umożliwiają znalezienie pracy bez zmiany miejsca zamieszkania”²⁰.

Dalej w analizie szans podkreślono, że „do rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich przyczyniają się również działania na rzecz wykorzystania i promowania potencjału endogenicznego, w tym kulturowego i przyrodniczego tych obszarów. Wykorzystaniu potencjałów endogenicznych oraz aktywizacji społeczności lokalnych w szczególności służy realizacja zintegrowanych lokalnych strategii rozwoju”²¹. Jednym z istotnych kierunków wykorzystania potencjału endogenicznego wsi jest turystyka.

Istotność działań nakierowanych na wykorzystanie wewnętrznych zasobów wsi przywołano także w opisie potrzeb, w komentarzu do potrzeby: „11. Aktywizacja mieszkańców obszarów wiejskich i wykorzystanie potencjałów endogenicznych na rzecz rozwoju lokalnego”, stwierdzając, że „istnieje potrzeba odpowiedniego wykorzystania potencjałów kulturowych, środowiskowych i turystycznych obszarów wiejskich przy zaangażowaniu lokalnej społeczności dla przyspieszenia lokalnego rozwoju gospodarczego, a przede wszystkim zwiększenia udziału dochodów mieszkańców z działalności pozarolniczej”²². Zaznaczono przy tym, że „na obszarach o potencjale do rozwoju funkcji turystycznych niezbędne jest wspieranie odnowy wsi dla zapewnienia efektywnego wykorzystania istniejących możliwości rozwoju. Ze względu na wysoki poziom zagrożenia ubóstwem mieszkańców obszarów wiejskich istnieje potrzeba podejmowania na poziomie lokalnym działań pobudzających postawy kreatywne

¹⁹ *Ibidem*, s. 48.

²⁰ *Ibidem*, s. 50.

²¹ *Ibidem*, s. 50.

²² *Ibidem*, s. 72.

i umożliwiającą zarówno udział we wspólnych przedsięwzięciach, jak i samodzielną realizację projektów”²³.

W opisie strategii PROW 2014-2020 turystyka przywołana jest w kontekście rynku pracy na wsi: „Poprawa warunków życia i zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej obszarów wiejskich (głównie poprzez rozwój infrastruktury technicznej, społecznej – w tym turystycznej), którym towarzyszyć będzie stymulowanie rozwoju przedsiębiorczości oraz rozwój usług i szkoleń pozarolniczych, mają przyczynić się do zwiększenia możliwości znalezienia zatrudnienia na obszarach wiejskich”²⁴.

W dalszej części opisu strategii zwraca się także uwagę na to, że „duże zasoby pracy i jej relatywnie niskie koszty, wysokie walory kulturowe, przyrodnicze i turystyczne obszarów wiejskich przy ich odpowiednim wykorzystaniu stanowią potencjał dla rozwoju kraju i rozwoju lokalnego”²⁵.

W opisie strategii proponuje się przy tym, żeby potencjał ten wykorzystywać przy zastosowaniu wsparcia z Programu Leader, ponieważ „zakres Leader może obejmować także przetwórstwo produktów rolno-spożywczych (na małą skalę) oraz tworzenie i funkcjonowanie sieci w zakresie krótkich łańcuchów żywnościowych, rynków lokalnych lub usług turystycznych, co pozwoli na wykorzystanie endogenicznego potencjału obszarów wiejskich”²⁶.

Turystyka wiejska w PROW 2014-2020 – działania

Możliwości wsparcia inicjatyw z zakresu turystyki wiejskiej zaplanowane zostały w działaniu 6 „Rozwój gospodarstw i działalności gospodarczej”, poddziałanie 3 „Pomoc na rozpoczęcie działalności gospodarczej na rzecz działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich (premie na rozpoczęcie działalności pozarolniczej)”²⁷.

Beneficjentami tego działania są rolnicy, małżonkowie rolników, domownicy i beneficjenci „Płatności dla rolników przekazujących małe gospodarstwa”. W założeniu PROW 2014-2020 „Premie na rozpoczęcie działalności pozarolniczej” mają sprzyjać realizacji operacji

²³ *Ibidem*, s. 72.

²⁴ *Ibidem*, s. 77.

²⁵ *Ibidem*, s. 78.

²⁶ *Ibidem*, s. 91.

²⁷ *Ibidem*, s. 242-243.

innowacyjnych i dzięki temu przyczynić się „do realizacji celu przekrojowego polityki rozwoju obszarów wiejskich, tj. innowacyjności”²⁸.

W ramach „Premii na rozpoczęcie działalności pozarolniczej” pomocy udziela się z tytułu podjęcia działalności pozarolniczej, w szczególności w zakresie: sprzedaży hurtowej i detalicznej produktów nierolnych, rzemiosła lub rękodzielnictwa, turystyki wiejskiej, przetwórstwa i sprzedaży produktów nierolnych, świadczenia usług społecznych ogólnego interesu, w tym opieki nad dziećmi, nad starszymi, opieki zdrowotnej, opieki nad osobami niepełnosprawnymi, działalności informatycznej, komputerowej i elektronicznej, sprzedaży internetowej, działalności architektonicznej i inżynierskiej, rachunkowości, usług księgowych i audytorskich, usług technicznych, działalności weterynaryjnej. Wsparciem nie może być objęta działalność polegająca na świadczeniu usług rolniczych²⁹.

Turystyka wiejska może być też wspierana w ramach działania 7 „Podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich” w ramach poddziałań:

1. Wsparcie badań i inwestycji związanych z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej;
2. Wsparcie inwestycji w tworzenie, ulepszanie i rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji i kultury, i powiązanej infrastruktury.

Wsparcie będą mogły uzyskać gminy oraz instytucje kultury, dla których organizatorem jest jednostka samorządu terytorialnego. Wsparcie to będzie mogło być wykorzystane na wydatki dotyczące przebudowy lub modernizacji obiektów budowlanych, jak również na ich zakup oraz realizację prac konserwatorskich i restauratorskich. Preferowane będą operacje, których realizacja umożliwi przeprowadzenie większej liczby inicjatyw społecznych oraz operacje realizowane na obszarach o potencjale turystycznym³⁰.

Wartość wsparcia ze środków EFRROW na te cele nie może być wyższa niż 500 000 zł na miejscowość. Wielkość pomocy finansowej z EFRROW stanowi 63,63% kosztów kwalifikowalnych projektu. Wkład własny beneficjenta stanowić powinien 36,37% kosztów

²⁸ *Ibidem*, s. 218.

²⁹ *Ibidem*, s. 242-243.

³⁰ *Ibidem*, s. 253.

kwalifikowalnych projektu, całkowity kwalifikowany koszt nie może przekroczyć 1 000 000 euro³¹.

Turystyka wiejska w Programie Leader

Wsparcie turystyki wiejskiej będzie też realizowane poprzez Program Leader będący jednym z działań PROW 2014-2020. Pomoc z tego programu, która może dotyczyć turystyki wiejskiej, jest przyznawana na operacje w zakresie³²:

1. Rozwoju przedsiębiorczości na obszarze wiejskim objętym strategią rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność
 - a) podejmowanie działalności gospodarczej;
2. Wspierania współpracy między podmiotami wykonującymi działalność gospodarczą na obszarze wiejskim objętym LSR:
 - a) w zakresie świadczenia usług turystycznych;
 - b) w zakresie rozwijania rynków zbytu produktów lub usług lokalnych;
3. Rozwoju rynków zbytu produktów i usług lokalnych z wyłączeniem operacji polegających na budowie lub modernizacji targowisk;
4. Zachowania dziedzictwa lokalnego;
5. Budowy lub przebudowy ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury turystycznej lub rekreacyjnej, lub kulturalnej;
6. Promowania obszaru objętego LSR, w tym produktów lub usług lokalnych.

³¹ *Ibidem*, s. 254.

³² Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, dnia 9 października 2015 r. poz. 1570 Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 24 września 2015 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach poddziałania „Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020.

„Europejski Fundusz Rolny
Wiejskich: Europa

na rzecz Rozwoju Obszarów
inwestująca w obszary

O pomoc może ubiegać się podmiot będący: 1) osobą fizyczną, 2) osobą prawną, 3) jednostką organizacyjną nieposiadającą osobowości prawnej, której ustawa przyznaje zdolność prawną. O pomoc może ubiegać się również gmina, jeżeli jej obszar jest obszarem wiejskim objętym LSR, w ramach której zamierza realizować operację.

Wsparcie z Programu Leader na uruchomienie działalności gospodarczej wynosi od 50 do 100 tys. złotych. Jest to płatność ryczałtowa (premia) obejmująca dwie transze 70% i 30%. Podstawą oceny jest przedłożenie biznesplanu. Beneficjent ma obowiązek utworzenia co najmniej jednego miejsca pracy i utrzymania go przez okres dwóch lat od dnia wypłaty drugiej transzy.

Do 300 tys. zł można otrzymać na rozwijanie działalności gospodarczej w formie refundacji 70% zainwestowanych środków. Podstawą jest przedłożenie biznesplanu. Beneficjent ma obowiązek utworzenia co najmniej jednego miejsca pracy i utrzymanie go przez okres trzech lat od dnia wypłaty płatności ostatecznej. Pomoc może być przyznana w tym zakresie tylko raz w okresie realizacji programu.

Z Programu Leader otrzymać można także środki na podnoszenie kwalifikacji osób planujących rozpoczęcie działalności dodatkowej do działalności rolniczej oraz osób odchodzących z rolnictwa, a także środki na sieciowanie usług turystycznych.

W ramach Programu Leader wspierane będą operacje z zakresu wykorzystania technologii informacyjnych w rozwoju pozarolniczych miejsc pracy czy udostępniania zasobów kulturowych, przyrodniczych i turystycznych obszarów wiejskich³³.

Turystyka wiejska w krajowych programach operacyjnych

Krajowe programy operacyjne służą realizacji Narodowego Planu Rozwoju. Składają się one z zestawienia priorytetów operacyjnych i działań odnoszących się do poziomu kraju. Wyjątkiem jest Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej dedykowany pięciu województwom Polski Wschodniej. Programy operacyjne należą do głównych dokumentów służących wykorzystywaniu unijnych środków pomocowych. Są one tworzone przez poszczególne państwa członkowskie i zatwierdzane przez Komisję Europejską. Krótkie charakterystyki tych programów przedstawiono w załączniku nr 2.

Turystyka, w tym szczególnie turystyka wiejska, nie jest wymieniona w żadnym z krajowych programów operacyjnych jako bezpośredni obszar wsparcia. Można jedynie założyć, że cele

³³ PROW, s. 593.

związane z rozwojem turystyki wiejskiej realizowane będą pośrednio. Jednak przyjęcie perspektywy turystyki wieloaspektowej, turystyki pojmowanej bardziej jako narzędzie rozwoju, a nie cel sam w sobie, pozwala na poszerzenie możliwości jej wsparcia w ramach krajowych programów operacyjnych.

Turystyka w regionalnych programach operacyjnych

Regionalne programy operacyjne (RPO) to dokumenty określające działania i obszary wsparcia w nowej perspektywie finansowej 2014-2020. Są to dokumenty o charakterze operacyjnym, są więc bardziej szczegółowe niż strategie rozwoju i podrzędne wobec nich. RPO na lata 2014-2020 zostały przygotowane przez zarządy poszczególnych województw w oparciu o Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1303/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r., ustanawiające wspólne przepisy oraz przepisy ogólne dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego. Po przyjęciu RPO przez zarządy województw były one zatwierdzane przez Komisję Europejską. Regionalne programy operacyjne zawierają od kilku do kilkunastu działów tematycznych – tzw. osi priorytetowych. W skład każdej z osi priorytetowych wchodzi od jednego do kilku priorytetów inwestycyjnych, wybranych ze sztywnego katalogu określonego w Rozporządzeniu UE nr 1303/2013. Kształt poszczególnych osi, w tym ilość i rodzaje priorytetów inwestycyjnych, był określany przez każde z województw według własnych potrzeb i wizji rozwoju. Turystyka zawarta jest w dwóch priorytetach inwestycyjnych:

- Priorytet inwestycyjny 6c pn. „Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego”;
- Priorytet inwestycyjny 6d pn. „Ochrona i przywrócenie różnorodności biologicznej, ochrona i rekultywacja gleby oraz wspieranie usług ekosystemowych, także poprzez program «Natura 2000» oraz zieloną infrastrukturę”.

Dokładniejsza analiza podejścia do turystyki wiejskiej w poszczególnych RPO pokazana jest w załączniku nr 4.

O miejscu turystyki w RPO poszczególnych województw świadczyć mogą cele szczegółowe, a także wskaźniki produktu i rezultatu zaplanowane w poszczególnych RPO dla priorytetów inwestycyjnych 6c i 6d. Bezpośrednie odniesienie do turystyki widoczne jest tylko w RPO województwa pomorskiego w celu szczegółowym PI 6c – „Zwiększona atrakcyjność turystyczna miejsc o szczególnych walorach kulturowych i przyrodniczych”. Na drugim

biegunie wydaje się być województwo lubuskie, które działania priorytetu 6c zdaje się adresować tylko do mieszkańców regionu – „Zwiększona liczba mieszkańców regionu korzystających z dóbr dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego”. Ogólnie działania priorytetu 6c mają na celu zwiększanie dostępności, atrakcyjności lub efektywnego wykorzystania zasobów dziedzictwa naturalnego i kulturalnego. W celach szczegółowych priorytetu inwestycyjnego 6d mowa o ochronie bioróżnorodności oraz jej wzmacnianiu, tylko w województwie świętokrzyskim wspomniano o wykorzystaniu zasobów przyrodniczych.

Turystyczny charakter priorytetu inwestycyjnego widać bardzo wyraźnie na przykładzie spodziewanych rezultatów. Jest to jednak obraz turystyki „statycznej” – dominującym rezultatem ma być wzrost odwiedzających muzea i oddziały muzealne, a rzadziej również biblioteki, teatry, instytucje muzyczne i inne (zazwyczaj typowo miejskie) jednostki kultury (tego typu wskaźników rezultatów nie ma tylko w zachodniopomorskim, małopolskim i opolskim). Na tym tle wyróżnia się województwo świętokrzyskie, które wymieniło również uczestników imprez w domach kultury, ośrodkach kultury i świetlicach. Drugim typem wskaźników rezultatu jest liczba udzielonych noclegów – w zachodniopomorskim i opolskim jest to jedyny wskaźnik, natomiast w wielkopolskim, pomorskim i małopolskim jest to jeden z dwóch wskaźników. Pozytywnie na tle wszystkich wyróżnia się województwo małopolskie, które jako jedyne podaje wskaźnik rezultatu „Liczba osób korzystających z tras rowerowych w regionie”.

Turystyczne produkty realizacji priorytetu inwestycyjnego 6d nie stanowią większości, jednakże wyraźnie wskazują na to, że poza ochroną bioróżnorodności można z niej również korzystać w kontekście turystycznym:

- województwa: lubelskie i lubuskie – „Liczba wspartych obiektów turystycznych i rekreacyjnych”;
- województwa: zachodniopomorskie i pomorskie – „Długość szlaków turystycznych” oraz województwo podlaskie – „Długość utworzonych/przebudowanych szlaków turystycznych”;
- województwo zachodniopomorskie – „Liczba wspartych instytucji paramuzealnych”;
- województwa: łódzkie, podlaskie, podkarpackie, śląskie, świętokrzyskie – „Liczba ośrodków prowadzących działalność w zakresie edukacji ekologicznej objętych wsparciem”.

Na poziomie produktów również w priorytecie 6d mało jest wyraźnych odniesień do turystyki wiejskiej, może z wyjątkiem szlaków turystycznych oraz instytucji paramuzealnych.

W pozostałych elementach opisu poszczególnych priorytetów inwestycyjnych (uzasadnienie wyboru celu szczegółowego; opis typów i przykłady przedsięwzięć, które mają zostać objęte wsparciem; kierunkowych zasadach wyboru operacji, terytorialny obszar realizacji) mimo iż odniesienia do turystyki są dość liczne, wyraźnie o wsi, turystyce wiejskiej i turystyce na obszarach wiejskich wspomniano jednostkowo.

Wnioski

Podsumowując, można stwierdzić, że mimo podkreślania w analizie SWOT znaczenia funkcji turystycznych dla rozwoju wsi turystyka wiejska jest reprezentowana w PROW 2014-2020 mniej korzystnie niż w PROW 2007-2014. W ramach PROW 2007-2013 można było uzyskać wsparcie na rozwój agroturystyki oraz turystyki wiejskiej, korzystając z osi 3 „Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej”, poprzez działania 311 „Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej” oraz 312 „Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw”. Działanie 311 ukierunkowane było na rolników, a działanie 312 na pozostałych mieszkańców wsi. Dawало to możliwość relatywnie szerokiego wsparcia zarówno osób fizycznych, jak i prawnych. Przedsięwzięcia dotyczące turystyki wiejskiej i agroturystyki były też finansowane w ramach osi 4 „Program Leader”.

Można założyć, że mniejsze znaczenie turystyki w PROW 2014-2020 wynika w głównej mierze z tego, iż jego głównym celem jest poprawa konkurencyjności rolnictwa, zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi i działania w dziedzinie klimatu oraz zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich. Warto się jednak zastanowić nad tym, czy ten cel nie jest rozumiany zbyt wąsko. Dotyczy to również modeli pojęciowych rolnictwa i turystyki dających się odczytać z zapisów PROW 2014-2020. Dziedziny te traktowane są także wąsko i odrębnie, bez wskazywania ich obszarów wspólnych. A właśnie na tych obszarach, na styku dziedzin różnych od siebie, możliwe jest zaistnienie potencjału innowacyjnego.

Wydaje się jednak, że przy szerszym pojmowaniu turystyki, w znaczeniu nowej turystyki traktowanej wieloaspektowo, można w większym stopniu rozwijać działania turystyczne i okołoturystyczne, korzystając ze wsparcia PROW 2014-2020. Turystyka łączyć się bowiem może z działalnością gospodarstwa rolnego, z inwestycjami w ochronę środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego, wreszcie ze zwiększaniem wartości dodanej produktów rolnych. Możliwości te opisano dokładniej w kolejnych rozdziałach.

Turystyka w ogóle, w tym turystyka wiejska, nie stanowi też bezpośredniego obszaru wsparcia w krajowych programach operacyjnych. Cele związane z rozwojem funkcji turystycznych realizowane mogą być jednak pośrednio. W zasadzie każdy z KPO po jego interpretacji z perspektywy nowej turystyki w ujęciu wieloaspektowym może przyczyniać się do rozwoju turystyki wiejskiej. Szczególnie istotne wydaje się tutaj znalezienie miejsca dla obszarów wiejskich w ramach Programu Operacyjnego Inteligentny Rozwój. Otwiera to bowiem pole do innowacji i wykorzystania turystyki jako instrumentu do wprowadzania wsi w obszar gospodarki wiedzy. Więcej o tym w rozdziale trzecim.

Regionalne programy operacyjne uwzględniają turystykę tylko pośrednio, najczęściej w ramach priorytetów inwestycyjnych 6c „Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego” oraz 6d „Ochrona i przywrócenie różnorodności biologicznej, ochrona i rekultywacja gleby oraz wspieranie usług ekosystemowych”. Także i tutaj przedefiniowanie pojęcia turystyki oraz znalezienie rozwiązań na styku turystyki wiejskiej i działań na rzecz środowiska naturalnego oraz dziedzictwa kulturowego może znacznie poszerzyć skalę oddziaływania RPO na rozwój turystyki wiejskiej, a tym samym na rozwój obszarów wiejskich.

2. Dla kogo wsparcie?

Charakterystykę potencjalnych beneficjentów programów operacyjnych, z uwzględnieniem możliwości rozwoju funkcji turystycznych obszarów wiejskich, przedstawimy tu w podziale na beneficjentów PROW 2014-2020, beneficjentów krajowych programów operacyjnych oraz beneficjentów regionalnych programów operacyjnych. Charakterystyka beneficjentów zakończona zostanie wnioskami.

Beneficjenci PROW 2014-2020

W interesującym nas tutaj działaniu 6 „Rozwój gospodarstw i działalności gospodarczej”, poddziałanie 3 „Pomoc na rozpoczęcie działalności gospodarczej na rzecz działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich (premie na rozpoczęcie działalności pozarolniczej)”³⁴ beneficjentami mogą być osoby fizyczne. Pomoc może być przyznana, w przypadku gdy składający wniosek jest beneficjentem poddziałania „Płatności dla rolników przekazujących małe gospodarstwa” lub spełnia następujące warunki³⁵:

- Jest ubezpieczony na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników z mocy ustawy i w pełnym zakresie jako rolnik, małżonek rolnika lub domownik;
- Gospodarstwo rolne, w którym pracuje, ma wielkość ekonomiczną nie większą niż 15 tys. euro za rok poprzedzający rok złożenia wniosku o przyznanie pomocy;
- Przyznano płatność do gruntów rolnych wchodzących w skład gospodarstwa rolnego, w którym pracuje wnioskodawca;
- Biznesplan zakłada, że nastąpi utworzenie co najmniej jednego miejsca pracy w przeliczeniu średniorocznym (również samozatrudnienie);
- Beneficjent rejestruje działalność gospodarczą w odpowiednim rejestrze lub systemie;
- Beneficjent zobowiązuje się do podlegania ubezpieczeniu społecznemu na podstawie przepisów o systemie ubezpieczeń społecznych do dnia upływu okresu związania celem;
- Beneficjent nie będzie podlegał ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników do dnia upływu okresu związania celem;

³⁴ *Ibidem*, s. 242-243.

³⁵ *Ibidem*, s. 225-226.

- Gospodarstwo rolne, w którym pracuje wnioskodawca, położone jest w miejscowości należącej do: gminy wiejskiej lub gminy miejsko-wiejskiej, z wyłączeniem miast liczących powyżej 5 tys. mieszkańców, lub gminy miejskiej z wyłączeniem miejscowości liczących powyżej 5 tys. mieszkańców.

Wsparcia nie przyznaje się beneficjentom działań: „Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej” objętego PROW 2007-2013, „Premie dla młodych rolników”, „Restrukturyzacja małych gospodarstw” objętych PROW 2014-2020.

Na operacje realizowane w ramach działania 7 „Podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich” w ramach poddziałań:

- 7.2 Wsparcie badań i inwestycji związanych z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej;
- 7.3 Wsparcie inwestycji w tworzenie, ulepszanie i rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji i kultury, i powiązanej infrastruktury.

Wsparcie będą mogły uzyskać gminy oraz instytucje kultury, dla których organizatorem jest jednostka samorządu terytorialnego. Wsparcie będzie mogło być wykorzystane na wydatki dotyczące przebudowy lub modernizacji obiektów budowlanych, jak również na ich zakup oraz realizację prac konserwatorskich i restauratorskich. Preferowane będą operacje, których realizacja umożliwi przeprowadzenie większej liczby inicjatyw społecznych, oraz operacje realizowane na obszarach o potencjale turystycznym³⁶.

Beneficjenci Programu Leader

Program Leader to rozwój lokalny kierowany przez społeczność (RLKS), może być realizowany na obszarach wiejskich, przez które (w przypadku tego programu) rozumie się terytorium całego kraju, z wyłączeniem obszaru miast zamieszkałych przez więcej niż 20 000 osób.

Jedna Lokalna Strategia Rozwoju będzie realizowana na terenie zamieszkanym przez minimum 30 tys. mieszkańców z obszarów wiejskich oraz maksimum 150 000 mieszkańców

³⁶ PROW, s. 253.

i obejmować będzie obszar przynajmniej dwóch gmin, których obszary stanowią (bądź zawierają) obszary wiejskie.

Beneficjentami Programu Leader mogą być: osoby fizyczne; osoby prawne, w tym m.in. kółka rolnicze, JST z wyłączeniem województw; ich związki bądź ich jednostki organizacyjne; organizacje pozarządowe; spółdzielnie; kościoły; związki wyznaniowe; jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, którym ustawy przyznają zdolność prawną.

W przypadku operacji mających na celu rozpoczęcie lub rozwój działalności pozarolniczej pomoc może być przyznana³⁷: a) osobom fizycznym ubezpieczonym na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników w niepełnym zakresie, którzy obok rolniczej prowadzą działalność pozarolniczą, b) osobom prowadzącym działalność gospodarczą, c) osobom nieubezpieczonym na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników deklarującym podjęcie działalności pozarolniczej.

Beneficjenci krajowych programów operacyjnych

Program Operacyjny Inteligentny Rozwój

Głównymi odbiorcami wsparcia w ramach PO IR będą: przedsiębiorstwa (w szczególności MŚP), jednostki naukowe, instytucje otoczenia biznesu, podmioty zrzeszające wyżej wymienionych odbiorców wsparcia (np. konsorcja, klastry, platformy technologiczne).

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko

Beneficjentami tego programu będą: jednostki samorządu terytorialnego, instytucje nauki i kultury, szpitale, szkoły i uczelnie artystyczne, kościoły i związki wyznaniowe, organizacje pozarządowe, GDDKiA, PKP PLK, zarządcy transportu miejskiego i lotniczego, a także duże przedsiębiorstwa (przede wszystkim), MŚP, spółdzielnie i wspólnoty mieszkaniowe.

Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój

Beneficjentami tego programu będą: resorty odpowiedzialne za realizację określonych polityk publicznych, podmioty odpowiedzialne za wdrażanie zadań w ramach określonych polityk publicznych (np. PARP, ORE, IBE, NGO, partnerzy społeczni itd.), uczelnie, podmioty publiczne, podmioty prywatne, indywidualne osoby.

³⁷ PROW, s. 595.

Program Operacyjny Polska Cyfrowa

Beneficjentami tego programu będą: przedsiębiorcy telekomunikacyjni oraz, w uzasadnionych przypadkach, jednostki samorządu terytorialnego, jednostki naukowe, przedsiębiorcy, NGO's, państwowe instytucje kultury, archiwa państwowe.

Program Operacyjny Polska Wschodnia

Beneficjentami tego programu będą: przedsiębiorcy i ich konsorcja, ponadregionalne klastry, członkowie klastrów (inicjatywy klastrowe), ośrodki innowacji (typu parki naukowo-technologiczne, parki naukowe, parki technologiczne), MŚP, ponadregionalne klastry/inicjatywy klastrowe, jednostki samorządu terytorialnego, miasta wojewódzkie Polski Wschodniej, związki i stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego zlokalizowane na obszarze funkcjonalnym miasta wojewódzkiego Polski Wschodniej, w skład których wchodzi miasto wojewódzkie Polski Wschodniej.

Beneficjenci regionalnych programów operacyjnych

O dofinansowanie w ramach regionalnych programów operacyjnych mogą ubiegać się podmioty publiczne lub prywatne z wyłączeniem osób fizycznych, np.:

- przedsiębiorcy: mikro-, małe i średnie przedsiębiorstwa, grupa lub organizacja przedsiębiorców, partnerstwa przedsiębiorstw;
- przedsiębiorstwa realizujące cele publiczne: przedsiębiorstwa świadczące usługi publicznego transportu zbiorowego, zarządcy infrastruktury kolejowej, podmiot zarządzający terenami inwestycyjnymi;
- otoczenie biznesu: instytucje otoczenia biznesu, uczelnie wyższe, jednostki naukowe, konsorcja naukowo-przemysłowe, inkubatory przedsiębiorczości/technologiczne;
- jednostki sektora finansów publicznych: jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia, jednostki organizacyjne JST, administracja rządowa;
- organizacje pozarządowe;
- wspólnoty/spółdzielnie mieszkaniowe/TBS;
- kościoły i związki wyznaniowe;
- instytucje oświatowe i opiekuńcze;
- podmioty lecznicze;
- PGL Lasy Państwowe i jego jednostki organizacyjne;
- parki krajobrazowe, narodowe, rezerваты przyrody;
- podmioty ekonomii społecznej;

- podmioty integracji społecznej.

Kapitał społeczny wsi

Dla charakterystyki potencjalnych beneficjentów wsparcia finansowego ramach PROW 2014-2020 oraz krajowych i regionalnych programów operacyjnych uwzględniających rozwój turystycznych funkcji obszarów wiejskich znaczący jest także aspekt społeczny. Wyraża się on między innymi w potencjale kapitału społecznego wsi. Jego poziom, nie tylko w odniesieniu do społeczności wsi, ale także w skali ogólnokrajowej, nie jest zadowalający³⁸. W rządowym raporcie pt. „Polska 2030. Wyzwania rozwojowe” stwierdzono: „Kapitał społeczny jest istotnym czynnikiem wpływającym na rozwój społeczny i gospodarczy kraju. Jego poziom, po zakończeniu okresu transformacji, nie jest wystarczający do realizacji wyzwań rozwojowych stojących przed Polską w kolejnych 20 latach”³⁹.

Wiele wskazuje na to, że działania podejmowane w ramach osi 4 PROW 2007-2013 (podejście Leader) nie zostały odpowiednio wykorzystane dla poprawy poziomu kapitału społecznego polskiej wsi⁴⁰. Wśród przeszkód w jego wykorzystywaniu i wzmacnianiu wymienia się pomijanie części lokalnych organizacji pozarządowych w procesie tworzenia i zarządzania LGD⁴¹, nadmiar biurokracji i formalizmu⁴². Z badań prowadzonych pod kierunkiem M. Furmankiewicza wynika, że „w około jednej trzeciej LGD stwierdzono dominację osób związanych z sektorem publicznym. W tych przypadkach sektor publiczny miał zapewnioną większość w głosowaniach i – jak wskazują niektóre wypowiedzi respondentów – wykorzystywał to do preferowania projektów typowych dla dotychczasowych zadań własnych urzędu gminy (remonty świetlic, budynków OSP i drobnej infrastruktury)”⁴³. Natomiast z badań E. Psyk-Piotrowskiej (2013, s. 107) wynika, że „przedstawiciele sektora

³⁸ J. Czapiński, T. Panek, *Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków*, Quarterly of University of Finance and Management in Warsaw 2013, Volume 7 September, s. 285-297.

³⁹ M. Boni (red.), *Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, Wyd. Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2009, s. 339.

⁴⁰ E. Psyk-Piotrowska, *Badanie kapitału społecznego lgd – uzasadnienie problemu, założenia metodologiczne, podstawowe wyniki badań*, Acta Universitatis Lodzensis Folia Sociologica 2013/44, s. 106-107.

⁴¹ M. Furmankiewicz (A), *Pomiędzy wykluczeniem, niewiedzą a zaangażowaniem. Lokalne grupy działania w ocenie organizacji pozarządowych*, Acta Universitatis Lodzensis Folia Sociologica 2013/44, s. 166-168.

⁴² W. Goszczyński, R. Kamiński, W. Knieć, *Dylemat linoskoczka, czyli o profesjonalizacji autentyczności i perspektywach rozwoju organizacji pozarządowych na wsi i w małych miastach*, Wyd. Forum Aktywizacji Obszarów Wiejskich, Toruń – Warszawa 2013, s. 38-39.

⁴³ M. Furmankiewicz (B), *Współrzędzenie czy ukryta dominacja sektora publicznego? Koncepcja governance w praktyce lokalnych grup działania LEADER*, „Studia Regionalne i Lokalne”, 2013, nr 1(51), s. 86.

prywatnego, od których oczekuje się (w opiniach społecznych) przedsiębiorczości, pozostają niejako w cieniu działalności partnerstw jako pewnych całości”⁴⁴.

Ważne jest w tym kontekście rozróżnienie pomiędzy kapitałem społecznym pomostowym (bridging) i wiążącym (bonding), które wprowadził R. Putnam. Pierwszy z nich odnosi się do współpracy i tworzenia związków, sieci, pomiędzy osobami należącymi do różnych społeczności, drugi natomiast dotyczy więzi pomiędzy członkami jednej grupy społecznej⁴⁵.

Głównymi składnikami kapitału pomostowego są zaufanie, dobra wola i altruizm. Ma on charakter włączający i jest wytwarzany w grupach nastawionych na zewnątrz, obejmuje osoby z różnych warstw czy grup społecznych. Odnosi się on do zaufania i umiejętności współpracy z osobami, z którymi nie wiążą nas bezpośrednie kontakty. Zbyt silna rola kapitału społecznego pomostowego skutkować może wykorzeniem społecznym i nadmiernym indywidualizmem.

Kapitał społeczny wiążący dotyczy więzi pomiędzy osobami znajdującymi się osobiście (rodzina, sąsiedzi). Kapitał wiążący wzmacnia ich jednorodność oraz wsobność i jest barierą dla innych, którzy nie mogą przynależeć do grupy, bo są odmienni. Kapitał wiążący, kiedy jest zbyt silny, staje się hamulcem rozwoju i grozi tworzeniem klik. Dobrze funkcjonująca społeczność powinna się opierać na równowadze pomiędzy kapitałem społecznym pomostowymi i kapitałem społecznym wiążącym.

Wnioski

Wsparcie udzielane w ramach PROW oraz KPO i RPO na rozwój funkcji turystycznych obszarów wiejskich można rozumieć jako wsparcie bezpośrednie i pośrednie. Bezpośrednie wsparcie dotyczy rolników oraz innych mieszkańców obszarów wiejskich, w tym także osób prowadzących działalność gospodarczą. Tego typu beneficjenci mogą skorzystać ze środków na zakładanie działalności pozarolniczej w dziedzinie turystyki w ramach działania 6 PROW – „Rozwój gospodarstw i działalności gospodarczej” oraz ze środków Programu Leader na utworzenie lub rozwinięcie działalności gospodarczej. Z Programu Leader otrzymać można także środki na podnoszenie kwalifikacji osób planujących rozpoczęcie działalności

⁴⁴ E. Psyk-Piotrowska, *op.cit.*, s. 107.

⁴⁵ R. Putnam, *Demokracja w działaniu: tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Wyd. Znak, Kraków 1995, s. 22-23.

dotychczasowej obok działalności rolniczej oraz osób odchodzących z rolnictwa, a także środki na sieciowanie i promocję usług turystycznych.

Wsparcie bezpośrednio dotyczyć może także przedsięwzięć o charakterze turystycznym wspieranym w ramach RPO, tutaj jednak beneficjentami mogą być tylko osoby prawne.

Wsparcie typu pośredniego tworzy bardzo szeroką kategorię, od większej do mniejszej skali wsparcia oraz od bardziej do mniej oczywistych form wsparcia. W odniesieniu do mieszkańców wsi większa skala wsparcia dotyczy PROW i Leader, mniejsza zaś RPO i KPO. Obok oczywistych, bezpośrednich form wsparcia PROW oferuje wiele działań i poddziałań, których odpowiednie, poszerzone w myśl nowej turystyki w jej wieloaspektowym wydaniu, wykorzystanie może przyczynić się do rozwoju turystyki na obszarach wiejskich. Chodzi tu szczególnie o działanie 7 „Podstawowe usługi i odnowa miejscowości na obszarach wiejskich” oraz o działanie 10 „Działanie rolno-środowiskowo-klimatyczne”, a także o działanie 11 „Rolnictwo ekologiczne”. Szerzej o możliwości wykorzystania tych działań w rozdziałach 8, 9, 13 i 14. Leader wspierał będzie także operacje z zakresu wykorzystania technologii informacyjnych w rozwoju pozarolniczych miejsc pracy oraz udostępniania zasobów kulturowych, przyrodniczych i turystycznych obszarów wiejskich⁴⁶.

Rolnicy i inni mieszkańcy wsi jako osoby fizyczne nie mogą korzystać bezpośrednio ze wsparcia oferowanego przez krajowe programy operacyjne. Mogą natomiast korzystać z nich pośrednio, współpracując z jednostkami aplikującymi do KPO. W tym wypadku istotne są sieci współpracy i poszerzone spojrzenie na turystykę wiejską.

Szersza niż w przypadku KPO jest lista beneficjentów regionalnych programów operacyjnych, chociaż turystyka nie jest bezpośrednio priorytetem w RPO, to jednak można będzie realizować projekty dotyczące turystyki w ramach osi priorytetowych zorientowanych na działanie w sferze kultury i środowiska naturalnego.

⁴⁶ PROW, s. 593.

3. Jak można wspierać turystykę wiejską w ramach PROW 2014-2020?

Możliwość wspierania turystyki wiejskiej w ramach PROW 2014-2020 przedstawiona tu została w szerszym kontekście potencjalnych beneficjentów tego procesu oraz koncepcji rozwoju lokalnego i modeli turystyki wiejskiej. W tym celu pokazano zestawienie możliwych beneficjentów oraz dokonano rekonstrukcji modelu turystyki wiejskiej zakładanego w PROW 2014-2020 i modelu jej wspierania. Modele te odniesiono następnie do opisanych w rozdziale pierwszym koncepcji rozwoju lokalnego i turystyki wiejskiej. Na tej podstawie zaprezentowano katalog najbardziej pożądaných i realnych projektów w obszarze turystyki wiejskiej z uzasadnieniem potrzeby ich realizacji.

Beneficjenci

Wsparcie działań dotyczących turystyki wiejskiej w ramach PROW 2014-2020 dotyczy różnych kategorii beneficjentów. W działaniu „Rozwój gospodarstw i działalności gospodarczej”, poddziałanie „Pomoc na rozpoczęcie działalności gospodarczej na rzecz działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich (premie na rozpoczęcie działalności pozarolniczej)” beneficjentami mogą być rolnicy, małżonkowie rolników, domownicy i beneficjenci „Płatności dla rolników przekazujących małe gospodarstwa”. Obok turystyki proponowana jest im szeroka gama dziedzin działalności gospodarczej z wyłączeniem świadczenia usług rolniczych.

Turystyka wiejska wspierana jest także w ramach Programu Leader, jego beneficjentami mogą być w szerokim zakresie mieszkańcy wsi, zarówno rolnicy, jak i nie rolnicy, przedsiębiorstwa, organizacje pozarządowe, gminy, a także organizacje nieposiadające osobowości prawnej, np. stowarzyszenia zwykłe i KGW. Wsparcie będzie można uzyskać zarówno na rozpoczęcie działalności gospodarczej, jak i na jej rozszerzenie oraz sieciowanie. W odniesieniu do działań z dziedziny turystyki, które mają charakter komercyjny, wsparcie uzależnione jest od podjęcia działalności gospodarczej, a w przypadku jej prowadzenia od tworzenia nowych miejsc pracy.

Ze specyfiki polskich obszarów wiejskich wynika, że tak scharakteryzowani beneficjenci mają trudniejsze warunki do znalezienia zatrudnienia poza rolnictwem oraz do zakładania i rozwijania działalności gospodarczej w kierunku pozarolniczym. Dotyczy to szczególnie obszarów niebędących w otoczeniu większych miast i na terenach o dominującej funkcji rolniczej. Z analizy SWOT przygotowanej na potrzeby PROW 2014-2020 wynika, że:

- Szanse na zatrudnienie ograniczane są przez niskie i niedopasowane do potrzeb rynku kwalifikacje, niedostateczny udział działalności poza rolnictwem w strukturze zatrudnienia, ograniczone zasoby kapitału własnego i trudność z dostępem do kapitału zewnętrznego;
- Słabo jest rozwinięta współpraca rolników, tylko ok. 2% polskich rolników było zrzeszonych w grupach producenckich, a wartość produktów sprzedanych w ich ramach w 2011 r. wynosiła ok. 5% wartości towarowej produkcji rolniczej z 2010 roku;
- Transfer wiedzy i innowacji pomiędzy sektorem naukowo-badawczym a doradztwem i rolnictwem jest słabo rozwinięty, wyniki badań naukowych są z trudem wdrażane do praktyki. Niewystarczające do potrzeb odbiorców są także kompetencje kadr doradczych. Przekłada się to na niską innowacyjność sektora rolniczego;
- Poziom wykształcenia mieszkańców wsi, w tym rolników, jest nadal niższy niż mieszkańców miast. Dotyczy to też wykształcenia rolników: „59% z nich nie posiada wykształcenia rolniczego i jedynie 4% ma wykształcenie wyższe (w miastach wskaźnik ten wynosi 21%). Kompetencje rolników są więc często niewystarczające dla dokonania przekształceń w funkcjonowaniu prowadzonych przez nich gospodarstw rolnych, jak i ewentualnego wyjścia poza sektor rolny”.

Uwagi te znajdują także potwierdzenie w raporcie badawczym opracowanym w ramach projektu „Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich – diagnoza, kierunki, rekomendacje dla polityki rozwoju obszarów wiejskich”. Z raportu tego wynika, że⁴⁷:

- Cechą polskiej przedsiębiorczości wiejskiej wpływającą na jej stosunkowo niską konkurencyjność jest przede wszystkim tradycyjna struktura branżowa, niski poziom innowacyjności i duże rozdrobnienie;
- Pasywność przedsiębiorców wiejskich w zakresie różnych form promocji jest kolejną barierą ich konkurencyjności, niewielki odsetek przedsiębiorstw wykorzystuje Internet do promocji własnej firmy;
- W tradycyjnych, mało innowacyjnych formach działalności gospodarczej, a z tym mamy przeważnie do czynienia na wsi, zwiększenie konkurencyjności na bazie potencjału kadry pracowników polega przede wszystkim na wykorzystaniu ich pracowitości i praktycznego doświadczenia, a nie wysokich kwalifikacji zawodowych;

⁴⁷ Raport badawczy. Opracowanie koncepcji systemowego wsparcia przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w ramach projektu pn. „Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich – diagnoza, kierunki, rekomendacje dla polityki rozwoju obszarów wiejskich”, Warszawa, 8 maja 2014, s. 79-80.

- Barięą dla rozwoju przedsięwzięstw wiejskich opierających swoją działalność na wysoko wykwalifikowanej kadrze pracowników jest emigracja z obszarów wiejskich osób posiadających dobre wykształcenie lub zamierzających je zdobyć.

Inne bariery rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej to bariery regulacyjne i społeczne. Odnoszą się one do przedsiębiorczości w skali lokalnej, ale dotyczą także utrudnień w ogólnie pojętym rozwoju wsi i małych miast⁴⁸:

- Słaba dostępność do instytucji, w tym do instytucji wsparcia przedsiębiorczości, i usług oraz infrastruktury technicznej i społecznej;
- Dominacja sektora rolniczego;
- Skomplikowane procedury prawno-administracyjne, sposób funkcjonowania urzędów i instytucji oraz biurokracja: brak spójności przepisów oraz ich nadmiar, a także skomplikowany system podatkowy i możliwość różnej interpretacji przepisów;
- Niski, w opinii członków LGD, poziom aktywności społeczności lokalnych: „Tylko niewielkie grupy mieszkańców udaje się skutecznie zaaktywizować do działania (...). Większość badanych zdecydowanie wskazuje, że dominującą grupą aktywnych działaczy są seniorzy (50+)”;
- Przeszkodą w realizacji LSR były przede wszystkim uregulowania prawne. Realizując projekty, przedsiębiorcy zmuszeni byli mierzyć się z zawiłymi procedurami, biurokracją, długim okresem weryfikacji wniosków, a w przypadku uzyskania dofinansowania – długim okresem oczekiwania na refundację poniesionych kosztów. Respondenci narzekali również na współpracę z ARiMR;
- Bariery występujące po stronie LGD to przede wszystkim braki kadrowe oraz ograniczone uprawnienia.

Według przedstawicieli LGD, najbardziej istotnymi barierami rozwojowymi na obszarach wiejskich są: brak sprzyjającego klimatu dla przedsiębiorczości, zła jakość środowiska, małe zaangażowanie obywateli w działalność publiczną, uboga oferta usług rekreacyjno-wypoczynkowych, niski poziom poczucia identyfikacji społeczności lokalnych z regionem, w którym mieszkają, mała kreatywność i innowacyjność społeczności lokalnej⁴⁹.

⁴⁸ Raport podsumowujący. Budowa kapitału społecznego do wykorzystania w procesie zarządzania rozwojem kierowanym przez lokalną społeczność, MRiRW, Warszawa, maj 2015, http://ksow.pl/fileadmin/user_upload/ksow.pl/PROJEKTY_2015/Budowa_kapitalu_spolecznego/Raport_podsumowujacy_Budowa_kapitalu.pdf, s. 148-152, data dostępu: 8.12.2015.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 152.

Trzeba tu także dodać, że przejście z sektora rolnego do turystyki niesie ze sobą wiele problemów. Szczególnie wtedy, gdy nie było poprzedzone działalnością agroturystyczną. Jest to bowiem rozpoczynanie nowej działalności na nowym rynku, przejście od pracy w rolnictwie do pracy w usługach. Tego typu dywersyfikacja obarczona jest dużym ryzykiem.

W kontekście rozwoju turystycznych funkcji obszarów wiejskich ważne jest też przygotowanie młodzieży wiejskiej do zawodów związanych z turystyką. Przygotowanie to na poziomie ponadgimnazjalnym i policealnym odbywa się w ramach zawodu technik turystyki wiejskiej. Zawód ten podzielony jest na dwie kwalifikacje: 1) prowadzenie działalności turystycznej na obszarach wiejskich; 2) prowadzenie gospodarstwa agroturystycznego⁵⁰. Program nauczania obejmuje następujące przedmioty⁵¹:

1. Działalność turystyczna na obszarach wiejskich (1.1. Podstawy turystyki; 1.2. Elementy geografii turystycznej; 1.3. Organizacja turystyki na obszarach wiejskich).
2. Język obcy w turystyce (2.1. Wykonywanie zadań zawodowych w turystyce wiejskiej; 2.2. Wykonywanie zadań zawodowych w agroturystyce).
3. Produkcja rolnicza (3.1. Gospodarstwo rolne; 3.2. Produkcja roślinna; 3.3. Produkcja zwierzęca).
4. Usługi agroturystyczne (4.1. Podstawy agroturystyki; 4.2. Organizacja i ekonomika gospodarstwa agroturystycznego; 4.3. Obsługa agroturystów).
5. Obsługa turystyczna (5.1. Przygotowanie i sprzedaż imprez i usług turystycznych; 5.2. Realizowanie i rozliczanie imprez i usług turystycznych).
6. Prowadzenie produkcji rolniczej (6.1. Prowadzenie produkcji roślinnej; 6.2. Prowadzenie produkcji zwierzęcej; 6.3. Prowadzenie gospodarstwa rolnego).
7. Usługi żywieniowe (7.1. Organizacja usług żywieniowych; 7.2. Żywienie turystów; 7.3. Obsługa konsumentów).
8. Usługi noclegowe (8.1. Organizacja usług noclegowych; 8.2. Świadczenie usług noclegowych).
9. Praktyki zawodowe.

⁵⁰ Program nauczania dla zawodu technik turystyki wiejskiej, 515203 o strukturze przedmiotowej wersja po recenzjach, Warszawa 2012, s. 6,
http://www.koweziu.edu.pl/programy_nauczania/pliki_po_rec/TTW_512203_program_P_po_rec_publ.pdf,
data dostępu: 8.12.2015.

⁵¹ *Ibidem*, s. 7-8.

W programie nauczania zawodu technik turystyki wiejskiej stosunkowo mało jest treści związanych z nowymi odmianami turystyki wiejskiej⁵².

Rozpoczęcie działalności w turystyce wiejskiej, szczególnie działalności o innowacyjnym charakterze, a taka jest premiowana w PROW 2014-2020, spotkać się także może z oporem środowiska społecznego. Chodzi tu zarówno o najbliższą rodzinę, sąsiadów, ale także przedstawicieli samorządu gminnego. Tego typu opór autor niniejszego opracowania miał okazję zaobserwować, pracując nad tworzeniem i wdrażaniem pomysłów na specjalizację tematyczną gospodarstw, wsi i świetlic wiejskich oraz kreowaniem ich produktów turystycznych. Z reguły opór ten był mniejszy na tzw. Ziemiach Odzyskanych, większy natomiast na obszarach kulturowo jednorodnych, bardziej zintegrowanych. Łatwiej było o akceptację zmian dokonywanych przez osoby o wyższej pozycji społecznej niż osoby o niższym statusie. Łatwiej było o akceptację innowacji na obszarach o dużym bezrobociu niż tam, gdzie rynek pracy był lepiej rozwinięty, nawet wtedy, gdy były to niskopłatne i słabo kwalifikowane miejsca pracy.

Beneficjentami poddziałań 7.2 (utrzymanie, odbudowa i poprawa stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi) oraz 7.3 (inwestycje w tworzenie, ulepszanie i rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji i kultury, i powiązanej infrastruktury) mogą być gminy oraz instytucje kultury, dla których organizatorem jest jednostka samorządu terytorialnego. W ramach tych poddziałań preferowane będą operacje umożliwiające przeprowadzenie większej liczby inicjatyw społecznych oraz operacje realizowane na obszarach o potencjale turystycznym.

W przypadku gmin oraz instytucji kultury, dla których organizatorami są JST, przewagę w dostępie do środków z tych poddziałań będą miały gminy o potencjale turystycznym oraz gminy, które stać na ponoszenie kosztów i wysiłków związanych z inwestycjami w infrastrukturę o niekomercyjnym charakterze. Oprócz kosztów związanych z inwestycją dochodzą tu bowiem jeszcze koszty jej utrzymania. W przypadku budowy i adaptacji budynków koszty te obejmują także wydatki na obsługę i energię. Biedniejszych gmin nie stać z reguły na ponoszenie takich kosztów. Przykładem mogą tu być nieużytkowane świetlice wybudowane czy odnowione w ramach PROW 2007-2013.

Model turystyki wiejskiej i jej wspierania w PROW 2014-2020

Uwzględniając zróżnicowanie form turystyki w kontekście wsi i wyróżnianie w związku z tym agroturystyki, turystyki wiejskiej i turystyki na obszarach wiejskich, można stwierdzić, że PROW 2014-2020 odnosi się w głównej mierze do turystyki wiejskiej i w przypadku inwestycji w infrastrukturę okołoturystyczną o niekomercyjnym charakterze także pośrednio do turystyki na obszarach wiejskich. Słowo „agroturystyka” wymienione jest w tekście PROW tylko raz, w analizie SWOT. Nie przewiduje się także środków na jej wspieranie. Intencją PROW 2014-2020 w odniesieniu do turystyki jest bowiem wspieranie przechodzenia rolników i innych mieszkańców wsi do działalności gospodarczej wpisanej do CEIDG.

Model turystyki wiejskiej, który można wyodrębnić na podstawie analizy tekstu PROW 2014-2020, to turystyka wykorzystująca potencjały kulturowe i przyrodnicze obszarów wiejskich, realizowana głównie „na obszarach o potencjale do rozwoju funkcji turystycznych”. Jak wynika z opracowania „Ekspertyza w zakresie potencjału produktów turystyki wiejskiej w Polsce i ich konkurencyjności na regionalnym, krajowym i zagranicznym rynku usług turystycznych”, potencjał do rozwoju turystyki wiejskiej nie jest równomiernie rozłożony i eksploatowany. W związku z tym dokonano podziału polskich województw na trzy grupy⁵³:

1. Województwa wybitnie predestynowane do rozwoju turystyki wiejskiej: lubelskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie. Dla tych województw turystyka wiejska jest kluczowym elementem rozwoju regionalnej gospodarki turystycznej.
2. Województwa o bardzo dużym potencjale do rozwoju turystyki wiejskiej: kujawsko-pomorskie, lubuskie, łódzkie, mazowieckie, opolskie, wielkopolskie. Oferta turystyki wiejskiej nie jest jednak w tych województwach w pełni wykształcona.
3. Województwa o dużym potencjale do rozwoju turystyki wiejskiej: dolnośląskie, małopolskie, pomorskie, śląskie, warmińsko-mazurskie, zachodniopomorskie. Potencjał ten wykorzystywany jest jednak do rozwoju innych form turystyki niż turystyka wiejska.

Nakłady na podejmowanie działalności gospodarczej, w tym także turystycznej, w ramach premii dla rolników podejmujących działalność gospodarczą mogą wynieść do 100 tys. złotych.

⁵³ Ekspertyza w zakresie potencjału produktów turystyki wiejskiej w Polsce i ich konkurencyjności na regionalnym, krajowym i zagranicznym rynku usług turystycznych. Materiał opracowany przez Polską Agencję Rozwoju Turystyki S.A., Warszawa, listopad 2012 r., <https://bip.minrol.gov.pl/Opracowania-ekspertyzy-publickacje/Ekspertyza-w-zakresie-potencjalu-produktow-turystyki-wiejskiej-w-Polsce-i-ich-konkurencyjnoscina-regionalnym-krajowym-i-zagranicznym-ryнку-usług-turystycznych>, data dostępu: 8.12.2015.

„Europejski Fundusz Rolny

na rzecz Rozwoju Obszarów

Wsparcie z Programu Leader na uruchomienie działalności gospodarczej wynosi od 50 do 100 tys. złotych. Do 300 tys. zł można otrzymać na rozwijanie działalności gospodarczej w formie refundacji 70% zainwestowanych środków. Sumy te nie wystarczają przeważnie na rozpoczęcie dochodowej działalności turystycznej o konwencjonalnym charakterze. Z tego wsparcia korzystać więc mogą w pierwszym rzędzie osoby, które chcą przekształcić działalność w zakresie agroturystyki na działalność gospodarczą w sferze turystyki wiejskiej. Biorąc pod uwagę to, że będą premiowane działania o charakterze innowacyjnym, można przyjąć, że większe szanse na dofinansowanie będą miały osoby poszerzające profil usług o nowe i dotychczas niedostatecznie rozpowszechnione usługi, np. tworzące zagrody edukacyjne lub różne formy turystyki aktywnej i specjalistycznej. Można także przyjąć, że wsparcie z PROW 2014-2020 będzie okazją do rozwoju turystyki wiejskiej w kierunku produktów innowacyjnych, a przy tym niskonakładowych. W tych przypadkach kapitał finansowy uzupełniony zostanie innymi kapitałami rozwojowymi.

Koncepcje rozwoju

Analiza zapisów PROW 2014-2020 wskazuje na to, że wspieranie turystyki wiejskiej w ramach PROW 2014-2020 może odbywać się głównie poprzez dotacje i refundację części kosztów. W przypadku premii dla rolników należy przygotować biznesplan, będą przy tym premiowane rozwiązania innowacyjne. Na podstawie oceny biznesplanu zostanie przyznana pierwsza rata premii – 80%. Przyznanie drugiej raty (20%) nastąpi po weryfikacji realizacji biznesplanu. Nie przewiduje się tu specjalnego procesu doradztwa. Oprócz doradztwa świadczonego przez ODR. Trochę inaczej przedstawia się sytuacja w przypadku środków przyznawanych z Programu Leader. Przewiduje się w nim wspierane działań mających na celu wyposażenie w niezbędną wiedzę lub umiejętności oraz kwalifikacje osób planujących rozpoczęcie działalności dodatkowej do działalności rolniczej. W jednym i drugim przypadku zakres doradztwa wydaje się być ograniczony do etapu przygotowawczego.

Wskazuje to na podejście do rozwoju lokalnego typu endogennego. Wynika to także ze sformułowań zawartych w opisie szans analizy SWOT: „Do rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich przyczyniają się również działania na rzecz wykorzystania i promowania potencjału endogenicznego, w tym kulturowego i przyrodniczego tych obszarów. Wykorzystaniu potencjałów endogenicznych oraz aktywizacji społeczności lokalnych w szczególny sposób służy realizacja zintegrowanych lokalnych strategii rozwoju”⁵⁴ oraz ze sformułowania potrzeby „11. Aktywizacja mieszkańców obszarów wiejskich i wykorzystanie potencjałów

⁵⁴ PROW, s. 50.

endogenicznych na rzecz rozwoju lokalnego”. Stwierdza się także, że „istnieje potrzeba odpowiedniego wykorzystania potencjałów kulturowych, środowiskowych i turystycznych obszarów wiejskich, przy zaangażowaniu lokalnej społeczności dla przyspieszenia lokalnego rozwoju gospodarczego, a przede wszystkim zwiększenia udziału dochodów mieszkańców z działalności pozarolniczej”. Podkreśla się przy tym znaczenie kapitału społecznego wiążącego: „Silne więzi społeczne w ramach lokalnych społeczności oraz ich aktywizacja powinny zostać wykorzystane do planowania i podejmowania wspólnych działań i rozwoju przedsiębiorczości mieszkańców”⁵⁵.

W PROW 2014-2020 jest wiele odwołań do innowacyjności, słowo to w różnych odmianach wymieniono 236 razy. Innowacje to jeden z trzech celów przekrojowych PROW 2014-2020. Jednocześnie zaznaczono, że mogą być trudności z weryfikacją poziomu innowacyjności ze względu na brak precyzyjnej definicji innowacji⁵⁶.

Potencjał endogeniczny wsi może być jednak niewystarczający do tworzenia i wdrażania innowacyjnych pomysłów na usługi turystyczne. Innowacje tworzy się dzisiaj w sposób systemowy, nie są one dziełem przypadku. Powstają najczęściej w procesie przy wykorzystaniu specjalnych narzędzi, np. design thinking, i z reguły zespołowo. Ważne jest przy tym środowisko innowacyjne z odpowiednim poziomem klasy kreatywnej oraz zgodą na eksperymentowanie i pomyłki.

Szansę na powstawanie innowacji oraz na opłacalność i trwałość projektów daje zastosowanie podejścia neoendogenne. Jednak przy tym podejściu szczególnie istotny jest kapitał społeczny pomostowy, czyli relacje i sieci współpracy na styku wsi i jej otoczenia zewnętrznego, w tym współpraca ze specjalistami i pasjonatami wielu dziedzin, artystami, uczelniami, organizacjami pozarządowymi i firmami.

Jesteśmy obecnie świadkami skumulowania się wielu procesów zmieniających obszary wiejskie, nie tylko w Polsce, właściwie w skali całego świata. Rolnictwo tradycyjne ustępuje agrobiznesowi i razem z tym tworzy mniej miejsc pracy, wieś przestaje być rolnicza. Ze wsi, szczególnie położonych peryferyjnie, emigrują młodzi w poszukiwaniu pracy. Pogarsza się w związku z tym sytuacja demograficzna i społeczno-gospodarcza wsi. Rosną także koszty utrzymania infrastruktury technicznej i społecznej na wsi. W tej sytuacji nie wystarczy podtrzymywanie tego, co już na wsi jest, lub stosowanie tradycyjnych metod wspierania

⁵⁵ PROW, s. 72.

⁵⁶ PROW, s. 200.

przedsiębiorczości wiejskiej. Coraz wyraźniejszą potrzebą jest znalezienie dla obszarów wiejskich miejsca w nowej gospodarce, którą określa się jako gospodarkę wiedzy, emocji i twórczości.

Wieś potrzebuje dzisiaj tego, co w biznesie określa się jako rethinking, czyli przemyślenia na nowo zasobów, możliwości i kierunków rozwoju. Dotyczy to całej wsi, jak i jej pojedynczych mieszkańców. Jak do rozwoju wsi wykorzystać świetlicę, szkołę, park, miejsce po żwirowni? Co robić w gospodarstwie z pustą oborą i stodołą, gdy nie ma już hodowli? Jak wykorzystać inaczej podwórko, łąkę, sad? Jak na nowo wykorzystać wiedzę i doświadczenie rolników?

Podobne pytania dotyczą także możliwości wykorzystania środków z PROW 2014-2020 na rzecz rozwoju turystyki. Efektywne wykorzystanie tych środków dla rozwoju turystyki wiejskiej wymaga pogłębionej identyfikacji zjawisk przyczynowo-skutkowych dotyczących związków pomiędzy różnymi obszarami wsparcia a turystyką. W zasadzie każde z działań proponowanych w PROW 2014-2020 wiąże się z turystyką. Najmocniejsze powiązania dotyczą działania 6 „Rozwój gospodarstw i działalności gospodarczej” oraz Programu Leader. Słabsze, ale mimo wszystko istotne powiązania przyczynowo-skutkowe pomiędzy działaniami PROW 2014-2020 a turystyką dotyczą każdego z poniżej wymienionych działań PROW 2014-2020:

1. Transfer wiedzy i działalność informacyjna;
2. Usługi doradcze, usługi z zakresu zarządzania gospodarstwem i usługi z zakresu zastępstw;
3. Systemy jakości produktów rolnych i środków spożywczych;
4. Inwestycje w środki trwałe;
5. Przywracanie potencjału produkcji rolnej zniszczonego w wyniku klęsk żywiołowych i katastrof oraz wprowadzanie odpowiednich działań zapobiegawczych;
6. Rozwój gospodarstw i działalności gospodarczej;
7. Podstawowe usługi i odnowa miejscowości na obszarach wiejskich;
8. Zalesianie i tworzenie terenu zalesionego;
9. Tworzenie grup i organizacji producentów;
10. Działanie rolno-środowiskowo-klimatyczne;
11. Rolnictwo ekologiczne;
12. Płatności dla obszarów z ograniczeniami naturalnymi lub innymi szczególnymi ograniczeniami (ONW);
13. Współpraca;
14. Wsparcie na rozwój lokalny kierowany przez społeczność w ramach Leader.

Istotne jest tu szukanie powiązań pomiędzy dziedzinami, które są z pozoru różne, i poszerzanie pojęcia przedsiębiorczości wiejskiej i w tym kontekście pojęcia turystyki. Sprzyja temu spojrzenie na wieś z perspektywy gospodarki wiedzy, doznań i twórczości. Z tej perspektywy istotne stają się zasoby wiedzy formalnej i nieformalnej zgromadzone na wsi w powiązaniu z potencjałem twórczym i emocjonalnym wsi. Wyrazem poszukiwań nowego typu produktów turystycznych dopasowanych do współczesnych trendów gospodarczych i społecznych jest propozycja segmentacji produktów turystycznych zaproponowana przez Gazdeckiego⁵⁷:

- Agrohotelarstwo: pobyt w gospodarstwie, pobyt w domu wiejskim, agromotel, nocleg samoobsługowy, agrocamping, agrohotelarstwo specjalne, posiłki domowe, stołówka, restauracja, pola piknikowe;
- Agroturystyka właściwa: obserwacja procesu produkcyjnego, uczestnictwo w procesie produkcyjnym, ścieżki dydaktyczne piesze i objazdowe, gospodarskie zoo, safari, bezpośredni kontakt ze zwierzętami domowymi i przyrodą;
- Sprzedaż bezpośrednia produktów z gospodarstwa, sprzedaż typu „zbierz sam”, sklepy gospodarskie lub przyzakładowe;
- Agrowypoczynek: wypoczynek wakacyjny, wypoczynek weekendowy, pobyt świąteczny;
- Agrosport: spacer, marsze, jazda na rowerze, jazda konna, sporty wymagające dużej przestrzeni, gry terenowe nowej generacji, łowiectwo, wędkowanie;
- Agrorozrywka: zwiedzanie parków i ogrodów, wyjazdy i wycieczki na tereny wiejskie, labirynty z kukurydzy i soi, słomiane konstrukcje;
- Agroterapia: hipoterapia, terapia wykorzystująca specyfiki roślinne i zwierzęce, specyficzne diety, minisanatoria;
- Etnografia: gospodarstwa historyczne: stare farmy, wsie historyczne, muzea sztuki ludowej i rolnictwa, uroczystości i festiwale rodzinne i wiejskie.

Katalog ten nie jest zamknięty, można go uzupełniać i zmieniać, to tylko jedna z propozycji rozwoju produktów turystyki wiejskiej. Rozszerzanie tego katalogu może następować samoistnie poprzez wdrażanie nowych rozwiązań przez zainteresowane tym osoby. Może to być jednak proces częściowo sterowany poprzez tworzenie innowacyjnych przedsięwzięć

⁵⁷ M. Gazdecki, *Turystyka przyrodnicza, ekoturystyka, turystyka wiejska, agroturystyka i turystyka kulinarna (NERAF) – definicje, koncepcje, przykłady*, http://wielkopolskie.ksow.pl/fileadmin/user_upload/wielkopolskie/grafika/PDF/tour_salon/gazdecki_Tour-Salon_prezentacja.pdf, data dostępu: 8.12.2015.

modelowych oraz ich upowszechnianie. Wydaje się, że jest to ważne zadanie dla Lokalnych Grup Działania. Do realizacji tego zadania wykorzystać można wiele instrumentów wsparcia dostępnych dla LGD wymienionych w rozdziale pierwszym.

Tworzenie innowacyjnych produktów turystyki wiejskiej polega także na uruchomieniu związków przyczynowo-skutkowych pomiędzy odległymi z pozoru i niepowiązаныmi ze sobą pojęciami, jak np. „zalesianie i tworzenie terenu zalesionego” oraz turystyka. Wymaga to jednak przemyślenia na nowo istoty rolniczości i wiejskości w kontekście rozwoju inteligentnego i wiejskich inteligentnych specjalizacji.

Wiejskie inteligentne specjalizacje – propozycje projektów

W dokumencie „Europa 2020 – Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu”, w którym UE przedstawiła swoją wizję europejskiej społecznej gospodarki rynkowej, wyznaczono następujące priorytety⁵⁸:

- rozwój inteligentny: rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacji;
- rozwój zrównoważony: wspieranie gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej;
- rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu: wspieranie gospodarki o wysokim poziomie zatrudnienia, zapewniającej spójność społeczną i terytorialną.

Priorytet „rozwój inteligentny” realizowany jest w formie tzw. inteligentnych specjalizacji na poziomie krajowym i regionalnym. Cechą takiego podejścia jest określenie oryginalnych cech (zasobów, przewag konkurencyjnych) danego miejsca i wspieranie jego rozwoju z uwzględnieniem specyficznych potrzeb w kierunku gospodarki opartej na wiedzy.

Istotą proponowanego tu programu jest spojrzenie na wieś i jej potrzeby z perspektywy gospodarki opartej na wiedzy i przygotowanie modelowych rozwiązań oraz miejsc eksperymentowania służących upowszechnianiu i wdrażaniu inteligentnych specjalizacji na poziomie wsi. Otworzy to jednocześnie przestrzeń do tworzenia na wsi produktów z obszaru nowej turystyki w jej wieloaspektowym wymiarze. W przypadku tego typu produktów turystyka nie jest celem samym w sobie, a bardziej narzędziem, sposobem na dodatkową komercjalizację wiedzy i umiejętności. Wymaga to innego spojrzenia na gospodarstwo, szczególnie dotyczy to gospodarstw małych i średnich. Z tej perspektywy uprawa ziemi i hodowla to tylko elementy bardziej rozbudowanej oferty. Jednak stworzenie takiej oferty

⁵⁸ Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf, s. 5, data dostępu: 8.12.2015.

wymaga dodatkowych umiejętności i dodatkowego wsparcia i nie zawsze będzie tu najważniejsze wsparcie finansowe.

Założenia tego programu testowane były między innymi w trakcie tworzenia wiosek i gospodarstw tematycznych w ramach PIW Equal i innych programów⁵⁹, w trakcie tworzenia specjalizacji świetlic wiejskich oraz Lokalnych Ośrodków Kompetencji podczas realizacji projektu Europejska Akademia Sołtysa⁶⁰, w trakcie tworzenia niskonakładowych produktów turystycznych podczas realizacji projektów „Wspomaganie mikroprzedsiębiorczości wiejskiej na Ukrainie” oraz „Mikroprzedsiębiorczość wiejska na Ukrainie. Kreowanie nowych źródeł finansowania”⁶¹.

Inspiracjami dla realizacji tych projektów były takie podejścia, programy i metody jak np.:

- Program japońskiej prowincji Oita – Jedna wieś, jeden produkt⁶²;
- Programy odnowy wsi, szczególnie program odnowy wsi realizowany w Dolnej Austrii, a w jego ramach ośrodki managementu regionalnego⁶³ i funkcja opiekuna wsi⁶⁴;
- Programy osiedlania artystów na obszarach wiejskich, także okresowego, w formie rezydencji artystycznych, stosowane szczególnie w USA⁶⁵;
- Metoda facylitacji dla przedsiębiorczości (Enterprise Facilitation) opierająca się na pasji, przedsiębiorczości, innowacji, kreatywności i podstawowych potrzebach miłości, szacunku, jakości i piękna, które można znaleźć w każdej społeczności⁶⁶.

Inteligentne specjalizacje dotyczyć mogą zespołów wsi (gmin?), pojedynczych wsi, gospodarstw, świetlic i szkół wiejskich, przedsiębiorstw i organizacji działających na wsi. Wydaje się też istotne, żeby przy ich tworzeniu wyjść poza krąg instytucji zajmujących się tą problematyką niejako z urzędu⁶⁷. Wiąże się z tym także potrzeba wyjścia poza stosowane

⁵⁹ Por. W. Idziak, *Wymyślić wieś od nowa*, wyd. FWW, Koszalin 2008.

⁶⁰ Por. P. Fenrych (red.), *Europejska Akademia Sołtysa: wspomaganie wiejskich liderów*, wyd. FRDL, Szczecin 2014.

⁶¹ O. Gazikowa, P. Fenrych (red.), *Pobacziti sjeło po nowomu*, Kijów 2014.

⁶² W. Idziak, *Wymyślić wieś... op.cit.*

⁶³ <http://www.regionalmanagement-noe.at/wir-ueber-uns/bueros-standorte-teams.html>, data dostępu: 8.12.2015.

⁶⁴ <http://www.dorf-stadterneuerung.at/content.php?pageId=827>, data dostępu: 8.12.2015

⁶⁵ Por. <http://createquity.com/2013/10/artists-shaking-up-and-strengthening-communities-in-rural-america/>, data dostępu: 8.12.2015.

⁶⁶ Por. <http://sirolli.com/community-enterprise-facilitation/>, data dostępu: 8.12.2015.

⁶⁷ W ramach planu operacyjnego KSOW w latach 2016-2017 w zakresie SIR zgłaszane mogą być operacje dotyczące działania 2, czyli działania na rzecz tworzenia sieci kontaktów dla doradców i służb wspierających

metody i narzędzia: sieci współpracy, konferencje, seminaria i szkolenia oraz poza modele myślowe dotyczące innowacji i ograniczanie ich do sfery rolnictwa i przetwórczości rozumianych branżowo, podczas gdy istotą innowacji jest to, że powstają one na styku różnych dziedzin, np. rolnictwa – turystyki – edukacji – terapii.

Lista projektów, poprzez które można realizować ten program, jest otwarta. Poniżej prezentujemy propozycje projektów najbardziej pożądanym i jednocześnie możliwym do realizacji.

Animatory turystyki wiejskiej

Projekt ma na celu przyczynienie się do rozwoju wsi poprzez przygotowanie grupy animatorów turystyki wiejskiej i ogólniej rozwoju lokalnego, a także przygotowanie prototypów innowacyjnych produktów turystyki wiejskiej. Animatorzy wyposażeni zostaną w wiedzę i umiejętności praktyczne w zakresie animacji społeczno-kulturowej oraz tworzenia produktów turystycznych. Turystyka wiejska traktowana tu będzie szeroko jako sposób na: wykorzystanie i zachowanie dziedzictwa kulturowego wsi, rozszerzanie społecznych i pozarolniczych funkcji gospodarstw rolnych, promocję produktu lokalnego i sprzedaży bezpośredniej, promocję postaw proekologicznych, wzmacnianie kapitałów kulturowego, ludzkiego i społecznego wsi.

Cele te odnoszą się ściśle do następujących celów KSOW na lata 2014-2020:

- zwiększenie udziału zainteresowanych stron we wdrażaniu inicjatyw na rzecz rozwoju obszarów wiejskich;
- aktywizacja mieszkańców wsi na rzecz podejmowania inicjatyw w zakresie rozwoju obszarów wiejskich, w tym kreowania miejsc pracy na terenach wiejskich, ponieważ promują różnorodne formy turystyki tworzonej i zarządzanej przez społeczność wsi oraz przyczyniają się do tworzenia nowych miejsc pracy i aktywizacji mieszkańców wsi.

Cele operacji odnoszą się do priorytetów PROW na lata 2014-2020, ponieważ:

- ułatwiają transfer wiedzy i innowacji na obszarach wiejskich (priorytet 1);
- służą zwiększaniu rentowności gospodarstw i konkurencyjności wszystkich rodzajów rolnictwa (priorytet 2);

wdrażanie innowacji na obszarach wiejskich. Budżet działania 500 000 euro. Beneficjenci powyższego działania to CDR, WODR-y i Instytucja Zarządzająca, <http://ksow.pl/news/entry/7117-informacja-o-mozliwosci-skladania-propozycji.html>, data dostępu: 8.12.2015.

- promują włączenie społeczne, zmniejszenie ubóstwa oraz służą wspieraniu rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich (priorytet 6).

Odbiorcami operacji będą bezpośrednio osoby działające w obszarze turystyki wiejskiej, kultury i edukacji oraz osoby działające w samorządach lokalnych, Lokalnych Grupach Działania i Lokalnych Grupach Rybackich. Pośrednimi odbiorcami operacji będą mieszkańcy wsi, dla których tworzone będą prototypy produktów turystycznych.

Grupa docelowa reprezentuje aktywnych mieszkańców wsi i osoby spoza wsi działające na rzecz jej rozwoju. Tak szerokie spektrum odbiorców projektu wynika z pojmowania turystyki jako dziedziny gospodarki łączącej i przenikającej różnorodne dziedziny życia społecznego i gospodarki.

Główną przeszkodą w tworzeniu innowacyjnych produktów turystyki wiejskiej oraz w ich animacji i zarządzaniu nimi jest niedostatek odpowiednio do tego przygotowanych osób. Proponowany tu projekt ma być modelowym przykładem radzenia sobie z tą przeszkodą.

Lokalne Ośrodki Kompetencji

Lokalne Ośrodki Kompetencji (LOK) tworzą specjalizację w określonej dziedzinie i związane z tą specjalizacją zasoby wiedzy i umiejętności. Takie miejsca są przygotowane do tego, by rozwijać wiedzę i umiejętności i dzielić się tym dobrem z innymi. W ten sposób wsie, miasta, gminy mogą zaistnieć w gospodarce wiedzy. Dzielenie się wiedzą i umiejętnościami łączy się z zarabianiem. Zarabianie to może być związane bezpośrednio z tworzeniem innowacji i zasobów wiedzy na określony temat, a także ze szkoleniami, warsztatami, praktykami i wizytami studyjnymi oraz pośrednio z ich obsługą (noclegi, posiłki, transport, wydawnictwa, materiały szkoleniowe, pamiątki, możliwość korzystania z atrakcji turystycznych).

Przykładem mogą tu być następujące LOK:

- Centrum Metalu w Ybbsitz, Dolna Austria, <http://www.ybbsitz.at/>; Miasto Książek Hay-on-Wye, Walia, <http://www.hay-on-wye.co.uk/>;
- Centrum Kompetencji Budownictwa i Energii – Słoneczny Plac w Großschönau, Dolna Austria, <http://www.hausderzukunft.at/results.html/id4170>;
- Centrum Kompetencji Drewna i Budownictwa Ekologicznego w St. Vith, Belgia, <http://www.goforwood.info/de/details.php?id=34750>;
- Centrum Kompetencji Żyta w Erschmatt – Zälgbeck, Szwajcaria, <http://www.erschmatt.ch/kompetenzzentrum/kompetenzzentrum.php>;

- Centrum Kompetencji Energii, Oberland, Niemcy, <http://kompetenzzentrum-energie.info/hp1/Home.htm>.

Centra kompetencji prowadzone są najczęściej przez stowarzyszenia, ale również przez firmy, we współpracy z gminami. Niektóre z centrów kompetencji podejmują badania i wdrażają innowacje. W Polsce tego typu centra kompetencji formalnie nie działają. Jest natomiast wiele przedsięwzięć, które nie nazywają się centrami kompetencji, a taką rolę w rzeczywistości pełnią. Są to miejsca, do których udajemy się po wiedzę i umiejętności z określonej dziedziny. Należą do nich np. wioski tematyczne z województwa zachodniopomorskiego.

W ciągu ostatnich ośmiu lat odwiedziło je ponad sto grup studyjnych.

Celem projektu byłoby wybranie potencjalnych LOK, najlepiej, i wsparcie ich do osiągnięcia poziomu modelowego LOK.

Szkoła wiejskiego produktu turystycznego

Nowa turystyka w jej wieloaspektowym wymiarze wymaga odpowiedniego przygotowania osób do jej obsługi. Dotychczasowe metody szkolenia nie są przeważnie dopasowane do nowych wyzwań. Wydaje się, że optymalnym sposobem szkolenia jest uczenie się w działaniu. Uczenie się przez działanie łączy się z pracą nad konkretnymi problemami, jest zogniskowane na uczeniu się wynikającym z poszukiwania aktualnie, tu i teraz, potrzebnych rozwiązań. W uczeniu tego typu wykorzystuje się każde wydarzenie, problem, sytuację jako okazję do uczenia się. Ta metoda skupia się nie na wiedzy, jaką „należy” przyswoić, a na rozwiązywaniu problemów i dylematów, które już są udziałem organizacji i ludzi.

Szkoła wiejskiego produktu turystycznego byłaby więc szkołą w działaniu. Jej zajęcia miałyby się odbywać w konkretnych miejscach. Grupa uczestników zajęć, tworząc pomysły na produkt konkretnego gospodarstwa czy konkretnej wsi i testując go, ma okazję do zmierzenia się z realnymi problemami i do wyniesienia z tej sytuacji wiedzy ugruntowanej w doświadczeniu i emocjach.

Szkoła taka jest jednocześnie miejscem tworzenia kapitału społecznego i budowania sieci współpracy. Wraca się tu do doświadczeń wiejskiej samopomocy, wspólnego budowania domów, wspólnej pracy w polu. Wartością dodaną tego typu szkoleń są wspólnie wypracowane produkty.

Metoda ta została sprawdzona podczas szkoleń organizowanych w wioskach tematycznych.

Szkoły w turystyce wiejskiej

Ważnym zasobem wsi są szkoły, zasób ten wykorzystywany jest przeważnie zbyt jednostronnie. Przykładem szkoły, która tworzy swoje produkty turystyczne powiązane z gospodarką wiedzy, jest Zespół Szkół w Radowie Małym, woj. zachodniopomorskie.

Szkoła działa w trudnym środowisku wsi po PGR. Jej uczniowie osiągają w testach wyniki na poziomie średniej krajowej, chociaż do tych testów nie są specjalnie przygotowywani. Szkoła ta jest modelowym przykładem nastawienia edukacji na rozwijanie kompetencji kluczowych. Stosowana jest tu z powodzeniem metoda Projektowanych Sytuacji Edukacyjnych, czyli uczenie się poprzez tworzenie okazji do uczenia się, okazji do działania i rozwijania umiejętności. Uczniowie i nauczyciele tej szkoły wspólnie pracują i bawią się. Obok zwykłych klas są tu różnorodne pracownie: papieru czerpanego, witrażu i ceramiki, wikliniarstwa, a matematyki uczy się w prawdziwej kuchni, przy prawdziwym gotowaniu.

Szkoła w Radowie Małym zajmuje się upowszechnianiem stosowanych w niej metod. Odbywają się tu zajęcia metodyczne dla nauczycieli z całej Polski. W szkole prowadzone są odpłatnie zajęcia dla dzieci z innych szkół, w tym celu przygotowano tu także miejsca noclegowe.

Celem projektu będzie upowszechnienie idei szkoły przedsiębiorczej zajmującej się turystyką poprzez przygotowanie i połączenie w sieć współpracy szkół modelowych.

Świetlice w turystyce wiejskiej

Zasobem wsi, często niezbyt dobrze wykorzystywanym, są świetlice. Są takie wsie, w których świetlice stoją puste, bo brakuje pieniędzy i pomysłów na ich użytkowanie. Na szczęście są też takie wsie, w których świetlice tętnią życiem i są ośrodkami rozwoju wsi. Taką świetlicą jest np. świetlica we wsi Poźrzadło Wielkie, gmina Kalisz Pomorski. Świetlica ta ma swoją specjalizację, prowadzone są tu różnorodne zajęcia związane ze szkłem: od witrażu i decoupage'u do wyrobów z butelek i innego szkła odpadowego. Zajęcia te gromadzą nawet do 30 osób ze wsi, ale są także proponowane, razem z grą terenową i poczęstunkiem, grupom przyjeżdżającym specjalnie w tym celu do wsi. Witraże i inne ozdoby szklane upiększają także wieś, czyniąc ją interesującą dla mieszkańców i turystów. Oprócz zajęć proponowanych na miejscu grupa animatorów z Poźrzadła prowadzi także zajęcia wyjazdowe, w tym też zajęcia w okolicznych gospodarstwach agroturystycznych i ośrodkach wypoczynkowych.

W świetlicy wiejskiej w Iwincinie koło Koszalina prowadzone były natomiast zajęcia z tradycji Bożego Narodzenia zorganizowane wspólnie z biurami turystycznymi ze Szczecina. Świetlica wiejska w Mikorowie (wioska ziół i kwiatów) oferuje zajęcia zarówno mieszkańcom Mikorowa i okolicy, jak i turystom.

Potencjał świetlic może być uruchomiony poprzez ich specjalizację w określonym kierunku działania. Specjalizacja ta prowadzić może do utworzenia Lokalnego Ośrodka Kompetencji. Świetlice specjalizujące się stają się partnerami dla osób i organizacji spoza wsi zainteresowanych danym kierunkiem rozwoju świetlicy.

W projekcie zakłada się wybór świetlic „z pasją” i przygotowanie ich do roli przedsięwzięć modelowych.

Wioski tematyczne

Wieś tematyczna to taka, która ma określony temat rozwojowy. Temat wsi to kierunek działań, idea, która określa jej rozwój – nadaje mu dynamikę. Temat rozwojowy jest wybierany przez społeczność i jej liderów, choć często wpływ na jego wybór mają też zewnątrzni facylitatorzy. Temat powinien bazować na miejscowych zasobach materialnych i niematerialnych (m.in. dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze). Powinien być również komplementarny do lokalnej specyfiki (np. pasje i umiejętności mieszkańców). Wioska o wyraźnie zdefiniowanym temacie jest zauważalna.

Wioski tematyczne tworzone są w Polsce od piętnastu lat. Są one w różnym stopniu rozwinięte, niektóre z nich przygotowały oferty dla turystów. Wydaje się, że potencjał w tym względzie nie jest jeszcze dostatecznie wykorzystany. Potrzebne są kolejne działania projektowe dotyczące z jednej strony poprawiania i utrwalania pozycji istniejących wiosek, jak i tworzenia nowych. Z wyraźniejszym jednak nastawieniem na działania w obszarze gospodarki wiedzy.

Gospodarstwa tematyczne

Celem tego projektu jest poprawa konkurencyjności małych i średnich gospodarstw rolnych poprzez inteligentną specjalizację, tj. specjalizację wykorzystującą i tworzącą zasoby wiedzy. Przykładem takiej specjalizacji jest gospodarstwo „Lawendowe pole” utworzone we wsi Nowe Kawkowo na Warmii założone przez osadników z miasta⁶⁸. Kiedy zaczynali, nie znali się na

⁶⁸ Por. <http://lawendowepole.pl>

uprawie ziemi, korzystali z pomocy i porady miejscowych rolników. Zaczęli od pomysłu na uprawę lawendy, lecz nie ograniczyli się do lawendy jako surowca zielarskiego. Ich pomysł polegał na tym, żeby wykorzystać lawendę w bardziej twórczy sposób. Uruchomili „Wiejskie warsztaty alchemiczne”. Są to warsztaty samodzielnego wytwarzania naturalnych kremów, wody aromatycznej i olejków eterycznych. Można na nich poznać podstawy wiedzy zielarskiej. Do tego prowadzone są też zajęcia na plantacji lawendy, spacer po lesie z leśnikiem oraz wytwarzanie wina domowego i nalewek ziołowych. W 2014 r. otwarto tu także Żywe Muzeum Lawendy.

Odbywają się w nim warsztaty m.in. na temat uzyskiwania z roślin dobroczynnych substancji. Można tu także poznawać dawne techniki rękodzielnicze oraz zasady zdrowego stylu życia. Dla zwiedzających dostępne są: lawendowy ogród botaniczny, ścieżka dydaktyczna, punkty widokowe i miejsce wyciszenia. Muzeum powstało dzięki wsparciu ponad sześćuset osób, które zdecydowały się zainwestować w ten projekt od kilku do kilku tysięcy złotych poprzez platformę internetową www.polakpotrafi.pl. Jest to forma finansowania społecznego. Dodatkową usługą tego miejsca są noclegi i posiłki.

Doświadczenia i przeżycia związane z tworzeniem „Lawendowego pola” opisane zostały w książce pt. „Lawendowe pole, czyli jak opuścić miasto na dobre”. Jest to poradnik dla tych, którzy chcą się osiedlić na wsi i prowadzić tam nowe, ciekawe życie, ale także dla mieszkańców wsi, którzy dzięki lekturze książki mogą się przekonać, że na wsi jest więcej możliwości, niż wcześniej myśleli.

Przykład ten pokazuje skalę możliwości związanych z inteligentną specjalizacją gospodarstwa i z tworzeniem wartości dodanych, pokazuje też znaczenie pozafinansowych kapitałów rozwoju: pasji, zainteresowań, wiedzy, kapitału społecznego, kulturowego i przyrodniczego.

Gospodarstwa tematyczne mogą się rozwijać na bardzo różnych podstawach i mogą świadczyć różne usługi. Ciekawym obszarem eksploracji jest powrót do uprawianych kiedyś roślin, do starych ras zwierząt hodowlanych, do dawnych metod uprawy ziemi, dawnych rzemiosł. Jednak powrót nie wprost i nie w celach wyłącznie produkcyjnych, lecz w powiązaniu z ofertą dotyczącą wiedzy, doznań i twórczości.

Gospodarstwa tematyczne mogą być też sprofilowane jako gospodarstwa edukacyjne, przygodowe, doznaniowe, społeczne, terapeutyczne czy hobbystyczne.

Celem projektu będzie rozpoznanie skali zjawiska, zbadanie uwarunkowań funkcjonowania istniejących gospodarstw tematycznych oraz stworzenie warunków do upowszechniania tego

typu gospodarstw. Projekt ten wiązał się będzie z projektem „Nowi osadnicy i turystyka”, ponieważ duża część gospodarstw tematycznych utworzona została przez osoby przybywające na wieś z miast.

Nowi osadnicy i turystyka

Obok ogólnego trendu przenoszenia się ze wsi, szczególnie ze wsi położonych peryferyjnie, do miast, daje się zauważyć zjawisko przenoszenia się z miasta na wieś, i to nie tylko na zasadzie budowy drugich domów. Pomijamy tu także osadnictwo podmiejskie w otoczeniu dużych aglomeracji. Bardziej tu chodzi o osoby, które opuszczając miasto, wybierają wieś jako miejsce życia i pracy. Taki trend daje się od kilku lat zauważyć np. w USA. Tereny wiejskie jako miejsce życia i pracy wybierają ludzie w wieku 30-44 lat z ustabilizowaną pozycją zawodową, którzy zakładają tam swoje biznesy, rezygnując z życia i pracy w dużych miastach⁶⁹. Wieś bardzo potrzebuje takich ludzi, szczególnie wtedy, kiedy przychodzą ze swoją wiedzą, zaangażowaniem i kontaktami. Są to też często artyści, którzy szukają na wsi miejsca do realizacji swoich artystycznych pasji. Wśród nowych osadników spotkać można osoby, które dziedziczą domy lub całe gospodarstwa po dziadkach.

Osobną grupą osadników są osoby tworzące tzw. wiejskie społeczności alternatywne (WAS). Społecznościom tym przyświeca idea, według której „ludzie przenoszący się na wieś mogą stać się istotnymi partnerami w procesie przekształcania polskiej wsi i tworzenia w jej ramach silnych społeczności lokalnych”⁷⁰. Bo rzeczywiście, bez nowych wykształconych i zdeterminowanych ludzi trudno będzie odnowić polską wieś i nadać jej nowe oblicze, odpowiednie do nowych czasów.

Wydaje się, że w dotychczasowej polityce rozwoju obszarów wiejskich WAS nie były dostatecznie brane pod uwagę, podobnie trudno jest zaistnieć w głównym nurcie polityki innym alternatywnym ruchom na rzecz rozwoju wsi, np. kooperatywom spożywczym czy różnym formom Rolnictwa Wspieranego przez Społeczność⁷¹.

Także w przypadku nowych osadników turystyka może być uzupełnieniem i narzędziem do osiągnięcia celów zarówno gospodarczych, jak i społecznych. Przykładem takiej formy turystyki

⁶⁹ <http://smallbusiness.com/trends/rural-small-business-trends-2014/>, data dostępu: 8.12.2015.

⁷⁰ Por. <http://dobraidea.pl/2011/01/globalizacja-po-polsku-wiejskie-alternatywne-spoledznosci-przypadek-wolimierza/>, data dostępu: 8.12.2015.

⁷¹ Por. <http://www.rws.waw.pl>.

wychodzącej poza kanon turystyki wiejskiej są zajęcia przygotowane we wsi Wolimierz dla grupy pracowników firmy Siemens⁷².

Celem tego projektu jest wsparcie osadników, którzy już mieszkają na wsi, jak i promocja nowego osadnictwa jako alternatywy dla życia w mieście. Ważnym elementem tego wsparcia powinna być pomoc w kreowaniu modelu biznesowego gospodarstwa z uwzględnieniem funkcji turystycznych, a także przygotowanie miejsc praktyk dla ludzi, którzy chcą się osiedlić na wsi, żeby przed podjęciem takiej decyzji mieli się okazję przekonać, co ich może na wsi czekać.

Opiekunowie wsi

Funkcja opiekuna wsi występuje w różnych odmianach i układach organizacyjnych w wielu krajach Europy. Są to osoby, które wspomagają społeczność wsi w tworzeniu planów rozwojowych i w ich realizacji. Wydaje się, że w sposób najbardziej systemowy opiekunowie wsi funkcjonują w dolno austriackim programie odnowy wsi. Działają oni w ramach stowarzyszenia „Odnowa Wsi i Miast Dolnej Austrii” (NÖ Dorf- und Stadterneuerung) i opłacani są w połowie przez stowarzyszenie, w połowie przez gminy. Ich podstawowym zadaniem jest współdziałanie w opracowaniu planu odnowy wsi (Leitbild), a następnie pomoc w jego wdrażaniu, łącznie ze staraniem się o dodatkowe środki finansowe. Opiekunowie wsi zajmują się kilkoma wsiami, są w stałym kontakcie telefonicznym i e-mailowym z przedstawicielami wsi i co jakiś czas odwiedzają wsie, którymi się opiekują. Ważnym zadaniem opiekunów wsi jest też motywowanie mieszkańców wsi do nowych wyzwań i docenianie ich zaangażowania, a także pomoc w rozwiązywaniu konfliktów i pokonywaniu trudności. Nie jest to przy tym działalność akcyjna, ograniczona ramami konkretnego projektu, lecz praca ciągła. Ta ciągłość i stabilność pracy opiekuna wsi pozwala mu zdobyć zaufanie mieszkańców wsi i asystować przy działaniach obliczonych na dłuższą perspektywę, co jest bardzo potrzebne przy planowaniu i wdrażaniu strategii odnowy miejscowości. Dla kontrastu można tu wspomnieć o akcyjnym sposobie tworzenia planów odnowy wsi w Polsce, z których większa część pozostała tylko życzeniem.

O potrzebie i realności tego projektu świadczy fakt, że Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie oddział w Krakowie zorganizował w grudniu 2015 r. seminarium internetowe pn. „Koncepcja funkcjonowania i budowa systemu opiekunów wsi”. Seminarium to było

⁷² <https://www.siemens.pl/pl/newsletter/nr52/sztuka-wymiany.htm>, data dostępu: 8.12.2015.

przeznaczone dla specjalistów i doradców zatrudnionych w WODR⁷³. Kwestią do rozstrzygnięcia pozostaje, czy opiekunowie wsi powinni działać w strukturach ODR jako jeszcze jedno z wielu zadań pracowników tej instytucji. Wydaje się, że lepszym rozwiązaniem jest zaangażowanie do tego gmin dzielących się kosztami utrzymania opiekuna wsi z organizacją pozarządową, która przejmie na siebie działania organizacyjne i wsparcie merytoryczne opiekunów wsi, tak jak w modelu austriackim.

Opiekunowie wsi powinni być przygotowani do pracy w zakresie tworzenia i wdrażania produktów turystycznych z obszaru turystyki wieloaspektowej oraz do opieki nad tymi produktami.

Projekt powinien być najpierw zrealizowany w formie pilotażowej w wybranych gminach wiejskich. Wskazane by było wybranie do projektu gmin zrzeszonych w Polskiej Sieci Odnowy i Rozwoju Wsi⁷⁴.

Wiejskie start-upy turystyczne

Formalnie rzecz ujmując, startup to nowo powstająca firma. Jednak nazwa ta została wybrana do podkreślenia różnicy pomiędzy zwykłymi firmami i firmami, których intencją jest znalezienie jak najlepszego modelu biznesowego. Charakterystyczną cechą takich firm jest eksperymentowanie, poszukiwanie i nastawienie na zmienność. Z tego powodu w ich działalności przyjmuje się za rzecz oczywistą ryzyko porażki. Stabilny dochód ma być osiągnięty dopiero po sprawdzeniu „w boju” modelu biznesowego. Sprawdzenie to odbywa się bowiem w warunkach realnych, a nie w formie symulacji. Tutaj biznesplan powstaje i sprawdza się niejako w działaniu.

Podstawą start-upu jest innowacja. I to odróżnia tego typu firmy od typowych przedsięwzięć. W turystyce wiejskiej istnieje silna, chociaż nie zawsze utożsamiana, potrzeba innowacji. Bez nowych, ciekawych, zaskakujących i dobrze przygotowanych ofert turystyce wiejskiej będzie coraz trudniej zaistnieć na coraz bardziej wymagającym rynku usług turystycznych. Niekiedy jednak pomysł na produkt turystyczny jest tak innowacyjny, że nie wiadomo, jak na nim zarobić. Potrzebnych jest wiele prób i eksperymentów, żeby taki pomysł dopracować. Bywa też tak, że w trakcie tego eksperymentowania pomysł zmienia się w coś innego, niż było pierwotnie planowane.

⁷³ <http://www.cdr.gov.pl/40-szkolenia/e-learning/1773-seminarium-internetowe-pn-koncepcja-funkcjonowania-i-budowa-systemu-opiekunow-wsi>, data dostępu: 8.12.2015.

⁷⁴ <http://www.pSORW.odnowawsi.pl>.

W tego typu przedsięwzięciach bardzo istotny jest wkład nowych technologii. Celowe wydaje się w związku z tym łączenie start-upów z zakresu turystyki wiejskiej ze start-upami informatyczno-technologicznymi. Takie połączenia wytwarzają napięcie twórcze i niosą ze sobą duży potencjał innowacyjny.

4. Systemy oceny jakości w turystyce wiejskiej i agroturystyce w perspektywie PROW 2014-2020 oraz krajowych i regionalnych programów operacyjnych

Systemy oceny i podnoszenia jakości agroturystyki i turystyki wiejskiej mają w Polsce swoją długą i burzliwą przeszłość. Polska Federacja Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne” działania na rzecz budowania systemu oceny jakości prowadzi od roku 1996. Najważniejszym elementem pierwszego systemu jakości turystyki wiejskiej była kategoryzacja obiektów agroturystycznych i turystyki wiejskiej. Federacja jest też właścicielem systemu kategoryzacji wiejskiej bazy noclegowej. Kryteria tego systemu powstały pod koniec lat 90. XX wieku w ramach programu TOURIN II. Należy nadmienić, że wtedy korzystano z doświadczeń podobnych systemów z Niemiec, Austrii, Francji, Anglii i Irlandii. W ramach wspomnianego programu TOURIN II przeprowadzono pilotażową kategoryzację około 700 obiektów. Generalnie w Polsce klasyfikację i kategoryzację obiektów świadczących usługi hotelarskie reguluje Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych. W ustawie tej określono wymagania co do wyposażenia hoteli, moteli, pensjonatów, domów wycieczkowych, schronisk młodzieżowych, campingów i pól biwakowych oraz zakresu świadczonych usług. Gospodarstwa agroturystyczne zostały w myśl omawianej ustawy zakwalifikowane wraz z zajazdami, gościńcami, pokojami gościnnymi, domami wypoczynkowymi, ośrodkami wczasowymi, apartamentami i rezydencjami do kategorii „inne obiekty”. W obiektach tych świadczone usługi powinny spełniać jedynie minimalne wymagania pod względem wyposażenia oraz wynikające z przepisów szczególnych (sanitarnych, przeciwpożarowych itp.). W ustawie dość szczegółowo określono owo minimum, lecz problemem jest egzekwowanie przestrzegania tych przepisów w praktyce⁷⁵. Minimalne wymagania co do wyposażenia dla innych obiektów (obowiązujące wszystkie obiekty już na etapie rozpoczynania działalności), w których są świadczone usługi hotelarskie zgodnie z załącznikiem nr 7 do Rozporządzenia Ministra Gospodarki i Pracy z 19 sierpnia 2004 (DzU z 2004 r., nr 188, poz. 1945).

Od 1997 do 2006 r. Polska Federacja Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne” skategoryzowała łącznie 1432 kwatery. W koncepcji pierwszego systemu kategoryzacja miała

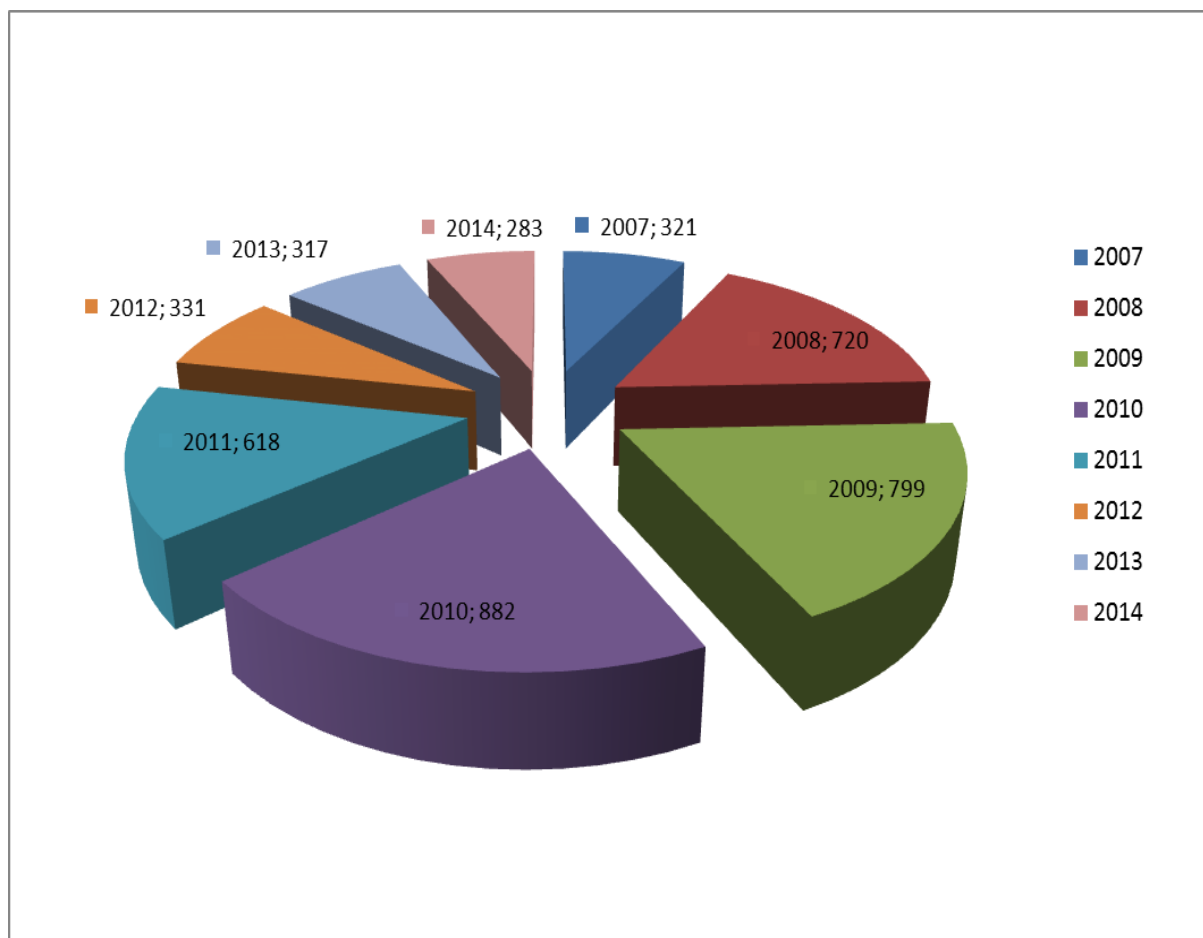
⁷⁵ E. Wyrwicz, Departament Turystyki, Ministerstwo Sportu i Turystyki. Materiały z Kongresu Turystyki Wiejskiej, Alba Iulia Rumunia, Warszawa 2011.

za zadanie utrzymywanie odpowiedniego poziomu usług i pozytywnego wizerunku. W tym kontekście była ona i do pewnego stopnia pozostaje gwarancją odpowiedniej jakości usług w zależności od przyznanej kategorii. Jej zasadniczy element polega na nadawaniu poszczególnym obiektom noclegowym określonej kategorii świadczącej o jakości wyposażenia i oferowanych usług, pozwalając na uporządkowanie i uzyskanie przejrzystości ofert. Jak czytamy we wspomnianym raporcie, w latach 90. wprowadzona kategoryzacja była praktycznie jedynym instrumentem kontroli jakości wiejskiej bazy noclegowej. Jak wynika z dokumentu „Program rozwoju i promocji systemu kategoryzacji obiektów agroturystycznych i obiektów turystyki wiejskiej w Polsce”, jakość świadczonych usług w kwaterach ogółem nie ulegała większym zmianom. Należy tu nadmienić, że w latach 2004-2006 uczestnictwo w systemie było obowiązkowe przy dotacjach w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006 (w praktyce realizowanego jeszcze przez kolejne dwa lata. W kolejnym Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 kategoryzacja nie stanowiła już formalnego wymogu ubiegania się gospodarstwa rolnego w ramach działania „Restrukturyzacja w kierunku działalności nierolniczej”. W efekcie malało zainteresowanie kategoryzacją i jej popularność.

W 2012 r. z 399 skategoryzowanych w 2008 r. jedynie 13% wystąpiło o ponowną ocenę, a w 2013 r. dokonało tego 11% obiektów. Podobną tendencję obserwujemy w 2014 roku. W 2014 r. z wnioskiem zwróciło się 9,6% gospodarstw skategoryzowanych w 2010 roku. Świadczy to o tym, że gospodarstwa te nie dostrzegały w przeważającej części korzyści wynikających z kategoryzacji dla prowadzonej działalności⁷⁶.

⁷⁶ *Op.cit.* „Program rozwoju... Nałęczów 2014”, s. 40.

Rysunek 1. Liczba skategoryzowanych obiektów 2007-2013

Źródło: Program rozwoju i promocji systemu kategoryzacji obiektów agroturystycznych i obiektów turystyki wiejskiej w Polsce. Zespół autorów pod kierunkiem Iwony Majewskiej. Polska Federacja Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”. Naęczów 2014

Nie wykorzystano więc instrumentu obowiązkowej kategoryzacji przy dofinansowaniu ze środków UE w perspektywie finansowej 2007-2013. Wiele gospodarstw nie przedłużyło kategoryzacji, nie widząc potrzeby oraz nie dostrzegając korzyści wynikających z posiadania kategorii. W związku z powyższym integralnym elementem tego działania oprócz inicjatyw polegających na wprowadzeniu obowiązkowej kategoryzacji powinno być zajęcie się kwaterodawcami przystępującymi z tego powodu do systemu, tak aby zostali oni przekonani, że w koszyku korzyści znajduje się wiele więcej.

Niezwykle istotną kwestią dla rozwoju turystyki wiejskiej jest również wykorzystanie potencjału związanego z tradycyjną żywnością, która jest integralną i często najistotniejszą częścią oferty wiejskich obiektów turystycznych. Wiele gospodarstw agroturystycznych i innych operatorów turystyki wiejskiej specjalizuje się w przygotowaniu tradycyjnych potraw, niestety również w tej dziedzinie potrzebna jest dbałość o odpowiednią jakość i standard wyróżniający od innych ofert. Wiele gospodarstw agroturystycznych włączyło się w zarejestrowanie swoich specjałów kulinarnych na liście produktów tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa, którą to należy uznać jako „pierwszy krok do zadbania o wyróżnik i jakość produktów kulinarnych. Należy jednak zarekomendować większy udział turystyki wiejskiej w europejskim systemie jakości. Z dniem 3 stycznia 2013 r. weszło w życie Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1151/2012 z dnia 21 listopada 2012 r. w sprawie systemów jakości produktów rolnych i środków spożywczych, które zastąpiło do tej pory obowiązujące Rozporządzenie Rady (WE) nr 510/2006 oraz Rozporządzenie Rady (WE) nr 509/2006. Wdrożenie tego przepisu pozwoliło na ujednoczenie kwestii związanych z ochroną nazw produktów rolnych i środków spożywczych oraz ochroną tradycyjnych metod produkcji, przepisów i receptur. Zgodnie ze wspomnianym rozporządzeniem produkty rolne lub środki spożywcze mogą zostać wyróżnione poprzez stosowanie następujących rodzajów oznaczeń: Chroniona Nazwa Pochodzenia, Chronione Oznaczenie Geograficzne, Gwarantowana Tradycyjna Specjalność. Stosowanie tych oznaczeń pozwala na łatwiejszą identyfikację produktów, ich ochronę przed nieprawym używaniem zarejestrowanych nazw oraz promocję produktów o specyficznych cechach i określonym pochodzeniu. Producentom wytwarzającym produkty o wysokiej jakości i wyjątkowych walorach daje natomiast szansę zaistnienia na rynku. Wytwarzanie wyrobów regionalnych i tradycyjnych może również przyczynić się do rozwoju obszarów wiejskich poprzez różnicowanie działalności rolniczej i promocję tych regionów. Ponadto system ten wspiera rozwój gospodarki wiejskiej, gdyż tradycyjne metody wytwarzania wymagają znacznie większego nakładu pracy, dzięki czemu możliwe jest zwiększenie zatrudnienia w rolnictwie. Jest to cecha istotna szczególnie dla terenów o niekorzystnych warunkach gospodarowania.

Perspektywy rozwoju systemu oceny jakości usług turystycznych i agroturystycznych w ramach PROW 2014-2020 oraz innych programów operacyjnych:

- W kluczowym dla niniejszego rozdziału dokumencie „Program rozwoju...” z 2014 r. w rozdziale odnoszącym się do planowanych działań w obszarze „Zarządzanie systemem kategoryzacji” na rok 2016 przewidziano najbardziej intensywne działania

na rzecz „Wprowadzenia obowiązkowej kategoryzacji przy ubieganiu się o dofinansowanie ze środków krajowych i UE”⁷⁷;

- Niestety, podstawowy instrument oddziaływania na sytuację obszarów wiejskich w okresie 2014-2020, jakim jest Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020, praktycznie nie odnosi się do kwestii rozwoju agroturystyki, a tylko pośrednio do turystyki wiejskiej. W opisie słabych stron czytamy m.in.: „Niedostateczny rozwój infrastruktury społecznej dotyczy szczególnie placówek służby zdrowia, placówek kulturalnych, obiektów turystycznych, jak również opieki nad dziećmi, przedszkoli i szkół”⁷⁸. W innych miejscach podobne wyrażenia odnoszą się raczej ogólnie do stanu obiektów turystycznych, zwykle jako publicznej infrastruktury turystycznej;
- Podobnie ogólne sformułowanie przytoczono, opisując szanse obszarów wiejskich. „Szansą rozwoju obszarów wiejskich jest wzrost zainteresowania tymi obszarami jako miejscem zamieszkania i odpoczynku. Poprawie warunków życia i zwiększeniu atrakcyjności inwestycyjnej obszarów wiejskich (głównie poprzez rozwój infrastruktury technicznej, społecznej – w tym turystycznej), powinno towarzyszyć stymulowanie rozwoju przedsiębiorczości oraz rozwój usług i szkoleń pozarolniczych”⁷⁹;
- W ramach priorytetu 6b „Wspieranie lokalnego rozwoju na obszarach wiejskich” czytamy: „Istnieje potrzeba odpowiedniego wykorzystania potencjałów kulturowych, środowiskowych i turystycznych obszarów wiejskich, przy zaangażowaniu lokalnej społeczności dla przyspieszenia lokalnego rozwoju gospodarczego, a przede wszystkim zwiększenia udziału dochodów mieszkańców z działalności pozarolniczej”⁸⁰. To również jest dosyć ogólny postulat i jak się wydaje, za słaba rekomendacja, aby wystarczyła do systemowego wsparcia turystyki wiejskiej i uporządkowania, jak chce Federacja „Gospodarstwa Gościnne” w dokumencie programowym z 2014 r., kwestii podnoszenia jakości w tym obszarze;
- Najczęściej w ramach PROW 2014-2020 turystyka wiejska pojawia się w kontekście podejścia Leader. Na realizację przywołanego wyżej celu szczegółowego 6b zaplanowano łącznie ok. 1,7 mld euro. Z tej kwoty ok. 735 mln euro stanowią środki przeznaczone na Leader; planuje się, że do realizacji LSR zostanie wybranych ponad 250 Lokalnych Grup Działania (LGD), które zasięgiem swojego działania obejmą obszar zamieszkały przez ponad 16 mln osób. Warto w tym momencie zauważyć, że w odniesieniu do agroturystyki i turystyki wiejskiej w okresie 2007-2013 właśnie LGD,

⁷⁷ *Op.cit.*, Program... 2014, s. 96.

⁷⁸ PROW słabe strony, s. 48.

⁷⁹ PROW szanse s. 50.

⁸⁰ PROW 2014-2020, s. 72.

a nie lokalne organizacje turystyczne czy lokalne stowarzyszenia zrzeszające gospodarstwa agroturystyczne lub inne środowiska związane z turystyką, stały się czynnikiem mającym największy wpływ na kształt turystyki wiejskiej;

- Spośród szeregu instrumentów przewidzianych dla beneficjentów lokalnych grup działania w ramach podejścia Leader na lata 2014-2020 z pewnością gospodarstwa agroturystyczne mogą być ważnym ich odbiorcą, jednak wszelkie rekomendacje dotyczące np. systemów jakości są możliwe, jeżeli wynikać będą z kryteriów wpisanych przez środowiska lokalne do tworzonych jesienią 2015 r. lokalnych strategii rozwoju. Ogólne oczekiwania „presji na fundusze unijne w roku 2016” zapisane w dokumencie programowym z 2014 r.⁸¹ wydają się być oddziaływaniem spóźnionym;
- Trudno również szukać bezpośrednich odniesień do turystyki wiejskiej albo agroturystyki w innych poza PROW 2014-2020 programach operacyjnych.

Wnioski

Mając na uwadze znaczne rozproszenie środowisk związanych z turystyką wiejską i agroturystyką, podejmowanie jakichkolwiek działań na rzecz wdrożenia systemów oceny jakości należy rozpocząć od integracji wszystkich interesariuszy na poziomie ogólnopolskim oraz regionalnym.

Uwzględniając źródła finansowania turystyki i agroturystyki w okresie 2014-2020, należy zarekomendować włączenie działań z zakresu podnoszenia jakości do kryteriów lokalnych strategii rozwoju. Ponieważ dokumenty te zostaną opracowane do końca 2015 r., dla środowisk zainteresowanych systemowym podnoszeniem jakości, jak Federacja Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”, należy zarekomendować współpracę ze środowiskami LGD na różnych poziomach od poszczególnych LGD, poprzez sieci regionalne, aż do struktur i forów ogólnopolskich.

Rekomendacją dla wszystkich operatorów turystyki wiejskiej jest powszechne wykorzystanie ogromnych zasobów lokalnego dziedzictwa kulinarnego w rozwoju swojej oferty usług oraz zadbanie o włączenie ich w funkcjonujące systemy jakości.

Rekomendacją dla Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Ministerstwa Sportu i Turystyki oraz Polskiej i Regionalnych Organizacji Turystycznych może być wsparcie wdrażania „Programu rozwoju i promocji systemu kategoryzacji obiektów agroturystycznych i obiektów turystyki wiejskiej w Polsce”.

⁸¹ *Op.cit.*, „Program...2014”, s. 96.

5. Inicjatywy klastrowe i kooperacyjne w turystyce wiejskiej

Oceniając potencjał turystyki wiejskiej do tworzenia inicjatyw klastrowych, trzeba najpierw przywołać podstawowe cechy klastrów jako takich. Klasyczne określenie Portera mówi, że klaster to „geograficzne skupisko wzajemnie powiązanych firm, wyspecjalizowanych dostawców, jednostek świadczących usługi, firm działających w pokrewnych sektorach i związanych z nimi instytucji (na przykład uniwersytetów, jednostek normalizacyjnych i stowarzyszeń branżowych) w poszczególnych dziedzinach, konkurujących między sobą, ale również współpracujących”⁸².

Jak podają Brodzicki i Szultka⁸³, większość definicji za główny wyznacznik klastra uznaje trzy podstawowe czynniki: koncentrację na określonym obszarze współzależnych przedsiębiorstw działających w tym samym bądź pokrewnych sektorach przemysłu lub usług, interakcje i funkcjonalne powiązania pomiędzy firmami; ponadsektorowy wymiar klastra obejmującego swym zasięgiem zarówno horyzontalne, jak i wertykalne powiązania. Wspomniani autorzy przywołują również liczne prace podkreślające w klastrach znaczenie czynników społecznych i kulturowych dla sprawnego przepływu informacji w klastrze. Definicje te jednak w sposób bardzo zróżnicowany podkreślają inne elementy determinujące budowę klastra: charakter innowacji, kierunek i siłę powiązania w ramach łańcuchów produkcyjnych, przepływ wiedzy i technologii, bliskość geograficzną, specjalistyczną infrastrukturę, wykwalifikowaną siłę roboczą czy usługi wspierające. Uwzględniając te czynniki, klaster może być rozumiany jako przestrzennie skoncentrowane skupisko przedsiębiorstw – jednocześnie konkurujących i kooperujących ze sobą w pewnych aspektach działalności, oraz instytucji i organizacji powiązanych rozbudowanym systemem wzajemnych relacji o formalnym i nieformalnym charakterze opartych na specyficznej trajektorii rozwoju (np. technologia, rynki zbytu itd.).

Jak podaje Michał Roman⁸⁴, pierwszym klastrem turystycznym w Polsce był klaster pod nazwą „Beskidzka 5”, w skład którego weszło w 2005 r. pięć gmin powiatu cieszyńskiego z Ustroniem na czele. W 2009 r. w zakresie turystyki działało w Polsce już kilkanaście klastrów,

⁸² M.E. Porter, *Porter o konkurencji*, PWE, Warszawa 2001.

⁸³ T. Brodzicki, S. Szultka, *Koncepcja klastrów a konkurencyjność przedsiębiorstw*, „Organizacja i Kierowanie”, nr 4 (110), Warszawa 2002.

⁸⁴ M. Roman, *Klustry jako forma współdziałania w działalności turystycznej*, „Zarządzanie i Finanse”, 2013, R. 11, nr 1, cz. 3, s. 309-320.

których przykładami są m.in.: „Kultura Lubelszczyzny”, „Słońce Regionu”, „Kryształ Europy”, a dalsze są w fazie inicjatywnej lub projektowej⁸⁵ (Które z nich jednak działają do dzisiaj?). Jak podaje Łązniewska⁸⁶, zyski z obecności klastra turystycznego odczuwane powinny być nie tylko przez samo przedsiębiorstwo turystyczne, ale przede wszystkim sam region. W gronie prawdopodobnych korzyści dla przedsiębiorstw trzeba wymienić w szczególności wzrost innowacyjności, a także wynikające z niego rozszerzenie oferty produktowej. Szersza i bardziej innowacyjna oferta tłumaczy jednoczesny wzrost liczby klientów, co za tym idzie – wzrost zatrudnienia, obrotów i zysków. Współdziałanie przynosi również realne korzyści w zakresie promocji regionu (poprawa ich efektywności poprzez współdziałanie) oraz wykorzystania zasobów.

Przykłady funkcjonowania klastrów w obszarze turystycznym

Dotychczasowe inicjatywy tworzenia klastrów turystycznych w Polsce najczęściej dotyczyły obszarów o dużym potencjale z atrakcjami przyrodniczymi⁸⁷ lub kulturowymi predestynującymi do takich inicjatyw.

Klaster Marek Turystycznych Polski Wschodniej⁸⁸ powstał dla wspierania instytucji i przedsiębiorców działających w obszarze turystyki biznesowej, zdrowotnej, a także usług szkoleniowych i rekreacyjno-sportowych. Głównym celem jego działalności jest indywidualny rozwój wszystkich organizacji tworzących Klaster Turystyczny, jak również promocja całego makroregionu Polski Wschodniej, szczególnie województw podlaskiego i warmińsko-mazurskiego jako miejsc o bogatych walorach turystycznych.

Klaster „Dolina Szkła” w okolicach Krosna powołany w 2011 roku. Osnową pomysłu stworzenia klastra są w tym wypadku tradycje produkcji szkła i wyroby szklane produkowane w Krośnie. Jak pisze Łązniewska⁸⁹, ta tzw. szklana tożsamość stała się motorem zainicjowania Centrum Dziedzictwa Szkła w Krośnie. Ma to być unikatowy produkt turystyczny nie tylko w skali Polski,

⁸⁵ J. Taszewska (2009), *Klaster perspektywą dla przedsiębiorców na polskim rynku turystycznym*, DIFIN, Warszawa, s. 100.

⁸⁶ E Błaszak M., *Klasy w turystyce i w rozwoju lokalnym*, (w:) E. Łązniewska (red.), *Turystyka w rozwoju lokalnym*, Poznań 2002, s. 1, http://kdg.ue.poznan.pl/att/Gospodarka_Turystyczna/podrecznik_GT.pdf

⁸⁷ <http://www.klaster.tucholski.pl>

⁸⁸ <http://www.klasterturystyczny.pl/>, pobranie 28.11.2015.

⁸⁹ E Błaszak M., *Klasy w turystyce i w rozwoju lokalnym*, (w:) E. Łązniewska (red.), *Turystyka w rozwoju lokalnym*, Poznań 2002, s. 127, http://kdg.ue.poznan.pl/att/Gospodarka_Turystyczna/podrecznik_GT.pdf

ale również Europy. Jego celem jest łączenie przestrzeni miejskich w jeden tematyczny „szlak szklany”.

Działalność agroturystyczna ma wszelkie predyspozycje do udziału w inicjatywach klastrowych o charakterze terytorialnym. Gospodarstwa agroturystyczne i obiekty turystyki wiejskiej mogą dzięki takiej współpracy podnosić konkurencyjność swoich usług. Poprzez przedstawienie szerszej oferty zwiększają i ubogacają całą grupę podmiotów, w której uczestniczą. Tworzenie coraz bardziej pożądanego produktu sieciowego oraz usług komplementarnych jest znacznie łatwiejsze poprzez tego typu inicjatywy. Jak pisze Roman⁹⁰, przykładem klastra stricte agroturystycznego jest Klaster Okopski zainicjowany przez społeczność wiejską wsi Okopy na Podlasiu w 2007 r. (Czy rzeczywiście działa?).

Przykładem inicjatyw zbliżonych do klastrów turystycznych mogą być zespoły wiosek tematycznych, w tym zespół wiosek w okolicy Koszalina⁹¹, zespół wiosek z okolic Elbląga „Miejsca z duszą”⁹², zespół wiosek z Dolnego Śląska „Wioski z pomysłem”⁹³, zespół wiosek w Borach Tucholskich⁹⁴.

Tworzenie inicjatyw kooperacyjnych w turystyce wiejskiej zaczyna się więc od zbudowania wspólnego produktu turystycznego. Jako ciekawe przykłady takich działań można wymienić⁹⁵: *Kraję Żubra* (jako obszar oferujący szereg ofert), *Dolinę Karpia*, wioski tematyczne, jak np. *Kraję Rumianku*, *Wojciechów – wieś kowalskiej tradycji*, *Szlak Tatarski* na Podlasiu, a nawet kiedy promują gospodarstwa agroturystyczne mające charakter edukacyjny – wskazują na *Szlak Edukacyjnych Zagród Agroturystycznych w gminie Żarki*, *Ekomuzeum Rzemiosła w Dobkowie* czy *Ekomuzeum Wrzosowej Krainy*. Śmiało można powiedzieć, że największym brakiem wielu polskich gospodarstw agroturystycznych jest zabieganie o tworzenie atrakcyjnych ofert i dążenie do kreowania produktów turystycznych na bazie wyłącznie

⁹⁰ M. Roman (2009), *Inicjatywy klastrowe w agroturystyce na przykładzie Okopskiej Organizacji Turystycznej*, „Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich”, nr 6, s. 93-94.

⁹¹ <http://www.wioskitematyczne.org.pl>

⁹² <http://www.miejscazdusza.pl>.

⁹³ <http://www.wioskizpomyslem.pl>.

⁹⁴ <http://www.portal.tucholski.pl/artukul/654/wioski-tematyczne-w-borach-tucholskich>, data dostępu: 8.12.2015.

⁹⁵ Na przykładzie opracowania *Marka wiejskiego produktu turystycznego. Inicjatywy i inspiracje*, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków 2009.

własnego gospodarstwa. Dodawanie kolejnych atrakcji, tak aby turyści, przyjeżdżając do gospodarstwa „się nie nudzili”, ma oczywiście głęboki sens, jednak decyzja turysty o wyborze danej lokalizacji prawie zawsze związana jest z ofertą „całej okolicy”.

Jak pisze Waldemar Wierzyński w opracowaniu „Klastering w branży turystycznej”⁹⁶, naturalny potencjał (atrakcyjność turystyczna) regionu jest bazą, na której może powstać klaster, ale do jego funkcjonowania i rozwoju konieczne są także inne elementy w postaci infrastruktury, usługodawców i dostawców, otoczenia biznesowego, a także instytucji publicznych, które jak w żadnym innym sektorze gospodarki mogą aktywnie włączyć się w działania klastra, partycypując zarówno w jego kosztach, jak i korzyściach. Jak zaznacza dalej Wierzyński, powstające dotychczas w Polsce klastry turystyczne poza nielicznymi wyjątkami – z uwagi na swoją wczesną fazę rozwoju – cierpią na brak zintegrowanej oferty turystycznej. Jego zdaniem, jest to konsekwencja z jednej strony braku wyboru specjalizacji – obszaru produktów/usług turystycznych, w którym dany klaster chce się rozwijać, z drugiej – ciągle jeszcze ubogiej sieci współpracy. Klastry turystyczne, nawet jeśli ich trzon tworzy wybrana, najbardziej aktywna grupa podmiotów, wymagają rozbudowanej sieci powiązań z instytucjami otoczenia biznesu, jednostkami naukowymi, instytucjami publicznymi i – co w polskich warunkach jest często pomijane – sektorem usług specjalistycznych. Istniejące w kraju klastry turystyczne są jak na razie powiązaniem, których działania koncentrują się przede wszystkim w obszarze marketingu i promocji, rzadko kiedy natomiast angażują się w poważniejsze, wymagające większego wysiłku (także finansowego) projekty, zwłaszcza infrastrukturalne (np. budowa wspólnego obiektu turystycznego) czy związane z organizacją dużych wydarzeń turystycznych (kulturalnych, rozrywkowych, sportowych).

Możliwości wsparcia finansowego inicjatyw klastrowych i kooperacyjnych w PROW 2014-2020 oraz krajowych i regionalnych programów operacyjnych

Analizując Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020, trudno doszukać się tam jakiegokolwiek bezpośredniej wzmianki o możliwościach tworzenia lub wspierania ze środków programu inicjatyw klastrowych. Klastry pojawiają się tylko w kontekście działania „Współpraca” dedykowanego bezpośrednio do sektora produkcji rolniczej lub tzw. pierwszego przetworzenia zgodnie z Załącznikiem nr 1 do traktatu Unii Europejskiej⁹⁷. W wielu miejscach, szczególnie w odniesieniu do podejścia Leader rozumianego jako Rozwój Lokalny Kierowany przez Społeczność, wielokrotnie wspomina się sieci współpracy

⁹⁶ http://www.pi.gov.pl/parp/chapter_86196.asp?soid=E565ED9AD2444DDA96C2D1D3021D8D7A pobranie 28.11.2015.

⁹⁷ Artykuł 38, Załącznik 1 do Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej.

i rekomenduje się wykorzystywanie do tego celu lokalnych oddolnych zasobów naturalnych, środowiskowych czy kulturowych. Rzeczywiste wsparcie kooperacji podmiotów turystycznych albo tworzenie klastrów będzie uzależnione od szczegółowych zapisów lokalnych strategii rozwoju. Jednak trzeba nadmienić, że zdecydowana większość spośród funkcjonujących w Polsce dotychczas ponad trzystu lokalnych grup działania podejmowała inicjatywy związane z turystyką, co daje nadzieję na rozwój tego typu przedsięwzięć w okresie programowania 2014-2020.

Drugim, może nawet ważniejszym źródłem wsparcia finansowego inicjatyw kooperacyjnych i klastrowych w turystyce będą z pewnością regionalne programy operacyjne realizowane w ramach tzw. europejskiej polityki spójności. Zarządzane na poziomie regionalnym programy operacyjne zawierające przede wszystkim możliwości dofinansowania projektów infrastrukturalnych podmiotów samorządowych. Obszary o dużym potencjale turystycznym, gdzie powstały inicjatywy klastrowe, mogą liczyć na wsparcie lokalnych samorządów, które z pewnością uwzględniają takie inwestycje w zintegrowanych inwestycjach terytorialnych, które przewidują działania infrastrukturalne na rzecz rozwoju gospodarczego danego obszaru. Poszczególni operatorzy turystyczni winni też znaleźć wsparcie finansowe w ramach regionalnych programów operacyjnych – głównie ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, co daje nadzieję na rozwój inicjatyw turystyki niemal w każdym regionie. Co istotne, w okresie 2014-2020 programy regionalne mają charakter wielofunduszowy i każdy z nich poza wspomnianym Funduszem Rozwoju Regionalnego zawiera również działania finansowane ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego. Fakt ścisłego związku i zaangażowania regionalnych organizacji turystycznych z samorządami wojewódzkimi daje nadzieję na odpowiednią komplementarność i koordynację działań w zakresie wspierania turystyki.

Pomimo powszechnej krytyki nadmiernego zaangażowania podmiotów publicznych w wykorzystanie funduszy Unii Europejskiej w kontekście inicjatyw kooperacyjnych i klastrowych taki alians jest niezwykle korzystny, gdyż bez udziału zaangażowania publicznego trudno sobie wyobrazić sukces klastra turystycznego. Z drugiej strony wiele inicjatyw klastrowych powstało z inspiracji samorządów lokalnych lub nawet wojewódzkich z niewielkim, symbolicznym lub tylko fasadowym udziałem przedsiębiorców. Najlepiej rozwijają się te klastry turystyczne, gdzie istnieje zrównoważony udział podmiotów prywatnych, jak i publicznych, przy czym lepiej funkcjonują one tam, gdzie całe przedsięwzięcie ma swój wymiar biznesowy i tak jak w klasycznej definicji Portera klastrów jest

skupiskiem współpracujących firm, które dla sukcesu swojego przedsięwzięcia zapraszają inne podmioty, a nie inicjatywą publiczną nakierowaną na krótkoterminowy efekt polityczny.

Wnioski

Łączenie oferty operatorów turystyki wiejskiej poprzez powstawanie inicjatyw sieciowych, tworzenie klastrów podmiotów funkcjonujących w tej branży wydaje się oczywistym wyzwaniem najbliższych lat.

Bazą dla tworzenia inicjatyw kooperacyjnych winny być lokalne zasoby, które mogą być wykorzystywane zgodnie z koncepcją rozwoju endogennego bazującej na wewnętrznych zasobach i potencjałach lokalnych.

Istnieje szereg możliwych źródeł finansowania inicjatyw klastrowych i kooperacyjnych zarówno w PROW 2014-2020, jak i regionalnych programach operacyjnych.

6. Przedsiębiorczość i nowe miejsca pracy w turystyce wiejskiej i agroturystyce

Zagadnienia opisane w tym rozdziale dotyczą potencjału agroturystyki i turystyki wiejskiej w zakresie przedsiębiorczości i tworzenia miejsc pracy. Kolejno omówione zostaną tu zagadnienia: przedsiębiorczość w agroturystyce i turystyce wiejskiej, potencjał do tworzenia nowych miejsc pracy w agroturystyce i turystyce wiejskiej, zmiana formuły organizacyjno-prawnej gospodarstw agroturystycznych na podmioty działalności gospodarczej wpisane do CEIDG. Rozdział zakończony zostanie wnioskami.

Przedsiębiorczość w agroturystyce i turystyce wiejskiej

Utworzenie gospodarstwa agroturystycznego, a tym bardziej podjęcie działalności w turystyce wiejskiej, jest samo z siebie przejawem przedsiębiorczości. Przedsiębiorczość tego typu może łatwiej zaistnieć na obszarach bogatych w walory przyrodnicze (góry, morze, jeziora) lub w okolicy dużych miast. Związane jest to także z tradycjami obsługi turystów. Na innych obszarach jest to trudniejsze, w związku z tym wymaga bardziej innowacyjnego podejścia do turystyki. Oprócz tego, że trzeba się zmierzyć z trudnym rynkiem, to jeszcze trzeba pokonać opór rodziny i sąsiadów⁹⁸. Ułatwieniem dla przedsiębiorczości w agroturystyce, funkcjonującej na zasadzie określonej w art. 3 ustawy o swobodzie działalności gospodarczej, jest specjalny status gospodarstw agroturystycznych i co się z tym wiąże – praktyczny brak obciążeń podatkowych i niski poziom wymogów administracyjnych. Jest to jednocześnie w wielu przypadkach, o czym świadczą wypowiedzi respondentów wywiadów z właścicielami gospodarstw agroturystycznych i przedstawicielami stowarzyszeń agroturystycznych, przeszkoda w rozwoju przedsiębiorczości. Rolnicy obawiają się bowiem utraty statusu ubezpieczeniowego w KRUS i płacenia podatków. Działalność w turystyce wiejskiej nie jest, poza terenami górskimi, całoroczna, grozi to nieciągłością dochodów, przy konieczności płacenia ZUS. Bezpieczne i w miarę pewne wygrywa z tym, co może w dłuższej perspektywie będzie bardziej dochodowe, lecz mniej bezpieczne i mniej pewne. Jest to zresztą problem polskiego rolnictwa, swoiste przywiązanie do ziemi. Specjalne warunki funkcjonowania są jednocześnie ograniczeniami. Z tego względu rolnicy muszą się ograniczać do określonych kierunków działania i, nie chcąc stracić ułatwień, nie podejmują dodatkowych

⁹⁸ „W ogóle wszelkie inicjatywy nowe na wsi są o tyle trudne, że jest duża kontrola społeczna, dużo takich obserwacji” – z wypowiedzi uczestnika panelu dla ekspertów.

działalności. Przynajmniej formalnie. Stwarza to niestety przestrzeń dla szarej strefy⁹⁹. Ułatwienia w prowadzeniu gospodarstw agroturystycznych powodują, że powstają gospodarstwa agroturystyczne bez związku z czynnymi gospodarstwami rolnymi albo też zaprzestaje się działalności rolniczej, a agroturystyka dalej funkcjonuje. Z wywiadów z przedstawicielami stowarzyszeń agroturystycznych wynika, że tylko około 20% gospodarstw agroturystycznych działa przy czynnych gospodarstwach rolnych. Powstawanie gospodarstw agroturystycznych niezwiązanych z gospodarstwami rolnymi jest dla tych pozostających przy rolnictwie dużą konkurencją, często agroturystyka jest przykrywką dla działalności hotelarskiej czy usług weselnych.

Dobrze prowadzone gospodarstwa agroturystyczne mogą być jednak szkołą przedsiębiorczości, szczególnie dotyczy to umiejętności miękkich: praca z ludźmi, kontakt z różnymi klientami, trening pracy w usługach, rozwijanie umiejętności animacyjnych, dbałość o estetykę pomieszczeń, możliwość uruchomienia domowego przetwórstwa na potrzeby gości, korzystanie z Internetu, współpraca w ramach stowarzyszenia, możliwość uczestniczenia w szkoleniach.

Wyrazem postaw przedsiębiorczych w agroturystyce jest tworzenie zagród edukacyjnych, zainicjowane i pilotowane przez Centrum Doradztwa Rolniczego oddział w Krakowie¹⁰⁰. Jest to także przykład dobrze poprowadzonej kampanii rekrutacyjnej i dobrze działającej sieci współpracy wyposażonej w narzędzia promocji. Do prowadzenia zajęć w takich zagrodach nie wystarcza już praca samych gospodarzy. Zatrudnia się w związku z tym animatorów do prowadzenia zajęć, są to najczęściej osoby z okolicy, które dzięki pracy w zagrodzie edukacyjnej nabywają nowe umiejętności i nowe perspektywy.

Potencjał do tworzenia nowych miejsc pracy w agroturystyce i turystyce wiejskiej

Gospodarstwa agroturystyczne działające zgodnie z zasadami wymienionymi w art. 3 ustawy o swobodzie działalności gospodarczej nie generują zbyt wielu miejsc pracy. Jest to raczej działalność dorywcza dająca dodatkową pracę członkom rodzin. Jak wynika z wypowiedzi przedstawiciela Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”, w tego typu agroturystyce mamy do czynienia z luką pokoleniową. Gospodarstwa agroturystyczne prowadzą coraz częściej osoby w wieku 50+, których dzieci opuściły wieś. Pojawia się w związku z tym problem kontynuacji działalności agroturystycznej. Inna respondentka reprezentująca NGO działającą na rzecz rozwoju obszarów wiejskich stwierdziła: „Jest to

⁹⁹ Por. http://www.dts24.pl/agroturystyka-szarej-strefie_13432.html, data dostępu: 8.12.2015.

¹⁰⁰ <http://www.zagrodaedukacyjna.>

z pewnością rosnący segment, ale to jest segment działający na takiej zasadzie, że albo to są gospodarstwa rolne, czyli te osoby są na KRUS-ie, czasami zdarza się, że to są zarejestrowane podmioty gospodarcze, czyli głównie to polega na samozatrudnieniu. Nie są to podmioty, które generują duże przychody w ciągu roku, bo jest to turystyka głównie sezonowa, w związku z tym pewnie są to dochody umożliwiające utrzymanie jednej osoby lub też dodatkowe dochody dla gospodarstwa rolnego czy dla jakiegoś gospodarstwa rodzinnego”.

Wypowiedzi respondentów wskazują na ważne zjawiska dotyczące postaw w odniesieniu do funkcjonowania gospodarstw agroturystycznych. Postawy te są w dużej mierze zachowawcze. Jednocześnie jednak przykłady sukcesów zagród edukacyjnych i nowych form turystyki wiejskiej pokazują, że szansą dla wielu rolników może być uruchomienie działalności gospodarczej w sferze turystyki wiejskiej i dzięki temu bardziej optymalne wykorzystanie zasobów swego gospodarstwa. Rozpoczęcie takiej działalności to także okazja do rozwijania się, do nowych kontaktów, do uczenia się, do wprowadzania innowacji, także związanych z działalnością rolniczą. Przykładem wykorzystania takiej szansy jest gospodarstwo edukacyjne „W labiryntach”¹⁰¹. Jego właściciele przeszli drogę od gospodarstwa rolnego, przez gospodarstwo agroturystyczne, do zagrody edukacyjnej. I razem z tym od działalności agroturystycznej regulowanej art. 3 ustawy o swobodzie działalności gospodarczej, przez działalność przy opłacaniu podwójnej składki KRUS, do działalności w formie spółki z ograniczoną odpowiedzialnością. Wynika z tego wniosek, że koncentracja na dobrze przemyślanej oraz innowacyjnej formie działalności turystycznej może skutkować sukcesem.

Gospodarstwo agroturystyczne to jednocześnie czynne gospodarstwo rolne. Świadczenie usług turystycznych odbywa się więc w oparciu o zabudowania, grunty i inne zasoby tego gospodarstwa. Nie powinna być też zmieniona podstawowa funkcja gospodarstwa, czyli zachowanie zdolności do produkcji rolnej. Takie gospodarstwo może korzystać z uregulowań wspierających agroturystykę. Najważniejsze z nich to wyłączenie usług turystycznych w gospodarstwach rolnych spod działania przepisów o działalności gospodarczej (w tym od obowiązku opłacania ubezpieczenia w ZUS) i zwolnienie z podatku dochodowego od osób fizycznych.

Wielu rolników obawia się utraty tych przywilejów i konieczności zaistnienia na nowym i często słabo rozpoznanym rynku usług turystycznych. Bezpieczne i w miarę pewne, choć często mało opłacalne, wygrywa z tym, co może w dłuższej perspektywie będzie bardziej dochodowe, lecz mniej bezpieczne i mniej pewne. Pewnego rodzaju ułatwieniem

¹⁰¹ <http://paproty.pl/>.

w przechodzeniu od działalności agroturystycznej do działalności w ramach turystyki wiejskiej jest możliwość prowadzenia działalności pozarolniczej przy opłacaniu podwójnej stawki ubezpieczenia w KRUS.

Rolnik prowadzący działalność gospodarczą może być w dalszym ciągu płatnikiem KRUS, w przypadku gdy nieprzerwanie przez co najmniej trzy lata podlegał takiemu ubezpieczeniu, nadal prowadzi działalność rolniczą i złoży w KRUS oświadczenie o kontynuowaniu ubezpieczenia, nie później niż 14 dni od rozpoczęcia pozarolniczej działalności. O pozostaniu w KRUS decyduje także kwota należnego podatku dochodowego za poprzedni rok podatkowy od przychodów z pozarolniczej działalności gospodarczej. Kwota ta za rok 2014 wynosiła 3166 złotych. Przekroczenie tej kwoty lub niezłożenie zaświadczenia z urzędu skarbowego o wysokości należnego podatku powoduje ustanie ubezpieczenia w KRUS¹⁰².

Większe perspektywy tworzenia miejsc pracy niż agroturystyka ma turystyka wiejska i turystyka na obszarach wiejskich. Innowacyjne możliwości w tym zakresie związane są z tworzeniem gospodarstw, które specjalizują się w różnych obszarach usług dla turystów. Przykłady tego typu gospodarstw pokazane zostały w rozdziale pierwszym, podrozdział „Koncepcje rozwoju”. Inne możliwości rozwijania przedsiębiorczości w zakresie turystyki wiejskiej pokazano również w rozdziale trzecim, podrozdział „Nowa turystyka”.

Ciekawy i inspirujący zbiór informacji na temat możliwych form zarabiania w turystyce wiejskiej zawiera publikacja z konferencji pn. „Innowacyjność w turystyce wiejskiej a nowe możliwości zatrudnienia na obszarach wiejskich”, która odbyła się we wrześniu 2015 r. w Korytnicy, województwo świętokrzyskie¹⁰³. Publikacja ta dostępna jest także w Internecie. Przedstawiono w niej między innymi przykład przechodzenia od działalności rolniczej, w tym przypadku szkółkarskiej, do działalności turystycznej w formie ogrodów pokazowych, nazywanych też ogrodami tematycznymi. Tego typu ogrodów funkcjonuje już

¹⁰² Por. <http://www.krus.gov.pl/zadania-krus/ubezpieczenie-spoleczne-rolnikow/ubezpieczenie-spoleczne-dla-rolnikow-prowadzacych-dodatkowo-dzialalnosc-pozarolnicza/>, data dostępu: 8.12.2015.

¹⁰³ W. Kamińska (red.), *Innowacyjność w turystyce wiejskiej a nowe możliwości zatrudnienia na obszarach wiejskich*, Polska Akademia Nauk Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Studia Tom CLXIII, Warszawa 2015.

http://ksow.gov.pl/uploads/tx_library/files/StudiaLXIII_Innowacyjnosc_w_turystyce_wiejskiej_a_nowe_mozliwosci_zatrudnienia.pdf, data dostępu: 8.12.2015.

w Polsce kilkanaście i stanowią one wzory opłacalnych przedsięwzięć turystyki wiejskiej bazujących na pasji i wiedzy rolników¹⁰⁴.

Przykładem takich ogrodów są „Ogrody Tematyczne Hortulus” w Dobrzycy (województwo zachodniopomorskie). Do zwiedzania dostępnych jest tam 28 różnych ogrodów tematycznych. Ogrody te były wielokrotnie nagradzane, m.in. przez Polską Organizację Turystyczną¹⁰⁵. Warto tu dodać, że ogrody Hortulus są największym pracodawcą w okolicy, zatrudniając ponad sto osób.

Zmiana formuły organizacyjno-prawnej gospodarstw agroturystycznych na podmioty działalności gospodarczej wpisane do CEIDG

Z wypowiedzi właścicieli gospodarstw agroturystycznych oraz przedstawicieli stowarzyszeń agroturystycznych i LGD wynika, że z wymienionych wyżej względów zainteresowanie zmianą formuły organizacyjno-prawnej gospodarstw agroturystycznych na podmioty działalności gospodarczej wpisane do CEIDG nie jest duże („*No tak. Przede wszystkim założenie podmiotu działalności gospodarczej powoduje odprowadzanie ZUS-u, znaczy..., powoduje właśnie odprowadzanie składek i to jest dla podmiotów działalności gospodarczej bardzo mocno obciążające. Nawet jeśli w pierwszym roku czy w pierwszych dwóch latach są jakieś zwolnienia z tego tytułu, to wydaje mi się, że to jest jedna z głównych barier, która powoduje, że gospodarstwa agroturystyczne na przykład, tak, nie rejestrują się jako podmioty gospodarcze*”). Wiąże się to także z tym, że skala zarobków gospodarstwa agroturystycznego nie jest zbyt duża, w budżecie przeciętnego gospodarstwa nie jest to więcej niż 20%. Przejście na działalność gospodarczą wiąże się z koniecznością zainwestowania w poprawę standardu i dodatkowe pokoje oraz w dodatkowe atrakcje gospodarstwa. Zmieniają się przy tym oczekiwania i wymagania klientów, którym coraz trudniej sprostać. Rośnie też konkurencja ze strony nowo powstających hoteli i pensjonatów, dotyczy to szczególnie miejsc atrakcyjnych turystycznie („*No w tej chwili tej chęci to za bardzo nie ma z uwagi na to, że w Krasnobrodzie jest bardzo duża konkurencja, jeśli chodzi o miejsca noclegowe, bo każdego roku przybywa ponad 200-250 miejsc noclegowych. Tak że czasami to jest ryzyko wyłożyć swoje pieniądze w ramach środków własnych i czekać na dotacje, bo konkurencja jest duża. I z tym się wiążą, wie pani, jest konkurencja, są obniżane ceny łóżka, one są od trzech lat na takim samym poziomie*”). Do tej pory wiele gospodarstw agroturystycznych konkurowało z nimi cenami. Ten typ konkurowania ogranicza niestety możliwości rozwojowe.

¹⁰⁴ M. Pisarek, M. Gargała, *Polskie ogrody pokazowe jako nowe miejsca destynacji turystów, ibidem*, s. 103-120.

¹⁰⁵ <http://www.hortulus.com.pl/>.

Przejęciowym rozwiązaniem wspomagającym rozwój przedsiębiorczości w agroturystyce i turystyce wiejskiej jest działalność gospodarcza na podwójnym KRUS.

Wnioski

Agroturystyka i turystyka wiejska w obecnym stadium rozwoju nie generują zbyt wielu rejestrowanych miejsc pracy. Gospodarstwa agroturystyczne są mimo to swego rodzaju szkołą pracy w usługach i mogą przygotować do kolejnych etapów działalności turystycznej, np. do tworzenia zagród edukacyjnych. Z kolei w zagrodach edukacyjnych poszerzających skalę działalności rośnie zapotrzebowanie na pracowników o wyższych kwalifikacjach.

Odnosząc się do trendów rozwojowych w turystyce, można założyć, że rosto będzie zainteresowanie dla różnych form turystyki alternatywnej realizowanej w środowisku wsi, w powiązaniu z zasobami wsi. Jest to szansa na rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich. Bardzo istotny jest przy tym fakt, że przedsiębiorczość ta może być umiejscowiona w gospodarce wiedzy, doznań i twórczości. Tym samym turystyka może w znaczący sposób przyczynić się do odnowy społecznej i gospodarczej wsi.

Ważne jest przy tym odpowiednie wykorzystanie szansy, jaką jest możliwość wspierania działań z zakresu turystyki wiejskiej w ramach PROW 2014-2020 oraz innych programów krajowych i regionalnych.

7. Partnerstwo publiczno-prywatne w turystyce wiejskiej

W roku 2000 został usankcjonowany w polskiej turystyce¹⁰⁶ trójszczeblowy system organizacyjny turystyki składający się z odrębnych, ale współpracujących ze sobą podmiotów prawnych Polskiej Organizacji Turystycznej (POT), Regionalnych Organizacji Turystycznych (ROT) oraz Lokalnych Organizacji Turystycznych (LOT). Z perspektywy obszarów wiejskich szczególnie istotne są zadania LOT. Marek Migdal¹⁰⁷, cytując uzasadnienie do ustawy o POT, tak formułuje ich zadania: „*LOT-y powinny być płaszczyzną współpracy władz lokalnych oraz przedsiębiorców sektora turystyki, czyli członkami LOT powinny być: miasta i gminy, na terenie których działa LOT; powiaty będące terenem działania jednej LOT; lokalne organizacje branżowe – stowarzyszenia, fundacje, związki itp.; wszystkie podmioty gospodarcze prowadzące działalność w sferze szeroko pojętych usług turystycznych i paraturystycznych*”. Należy tu przytoczyć zapis opracowanego przez Polską Organizację Turystyczną „Kodeksu Dobrych Praktyk systemu zarządzania i promocji turystyki w Polsce¹⁰⁸”, który określa, że organizacją odpowiadającą „za spójność działań związanych z kreacją produktu turystycznego na szczeblu lokalnym i czuwa nad właściwym i efektywnym przebiegiem działań promocyjnych” jest lokalna organizacja turystyczna.

Lokalne Organizacje Turystyczne (LOT) powstały na podstawie przepisów Ustawy z dnia 25 czerwca 1999 r. o Polskiej Organizacji Turystycznej. Zgodnie z art. 4 ust. 2 tej ustawy do ich tworzenia i działania stosuje się przepisy Ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach, z tym że członkiem tych organizacji mogą być osoby fizyczne i osoby prawne, w szczególności podmioty, o których mowa w art. 3 ust. 2 pkt 1 – jednostki samorządu terytorialnego oraz pkt 2 – organizacje zrzeszające przedsiębiorców z dziedziny turystyki, w tym samorządu gospodarczego i zawodowego, oraz stowarzyszenia działające w tej dziedzinie. Zgodnie z art. 4 ust. 2 pkt 2 nadzór nad tymi organizacjami sprawuje minister właściwy do spraw turystyki, a nie starosta. Formuła stowarzyszenia o szczególnej organizacji wynika zatem z przepisów ustawy zawartych w ustawie o Polskiej Organizacji Turystycznej. Podkreślić należy, że przepisy ustawy o Polskiej Organizacji Turystycznej stworzyły podstawy dla możliwości łączenia środków publicznych i prywatnych wykorzystywanych na realizację zadań regionalnych i lokalnych organizacji turystycznych. Można je więc określić jako pewną

¹⁰⁶ Ustawa o Polskiej Organizacji Turystycznej z dnia 25 czerwca 1999 r. (DzU nr 62, poz. 689 z późn. zm.).

¹⁰⁷ M. Migdal, *Ewaluacja regionalnych i lokalnych organizacji turystycznych*, Instytut Wspierania Turystyki, Szczecin 2005, s. 14.

¹⁰⁸ „Kodeks Dobrych Praktyk systemu zarządzania i promocji turystyki w Polsce” pod red. dr E. Wąsowicz-Zaborek, POT, Warszawa 2009.

emanację idei partnerstwa publiczno-prywatnego, zanim uchwalono przepisy ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym.

Analizując klasyczne partnerstwo publiczno-prywatne (PPP), powinno się z kolei brać pod uwagę Ustawę z dnia 19 grudnia 2008 r. o partnerstwie publiczno-prywatnym (DzU z 2009 r., nr 19, poz. 100 ze zm.) oraz Ustawę z dnia 9 stycznia 2009 r. o koncesji na roboty budowlane lub usługi (DzU nr 19, poz. 101 ze zm.). Jak piszą autorzy raportu¹⁰⁹.

Formuła PPP jest niedostatecznie wykorzystywana do rozwoju rynku infrastruktury sportowo-rekreacyjnej i turystycznej w Polsce. Autorzy raportu wskazują szereg przyczyn takiego stanu rzeczy. Przede wszystkim problem stanowi rozbieżność oczekiwań strony publicznej i prywatnej w odniesieniu do opłacalności projektów w sektorze turystyki. Co często prowadzi do utrudnień w uzgodnieniu kwestii zapewnienia finansowania na etapie eksploatacji infrastruktury oraz możliwości przejmowania ryzyka ekonomicznego przez inwestorów prywatnych. Podmioty publiczne nie chcą lub nie mogą partycypować finansowo w znacznej części przedsięwzięć, zaś inwestorzy nie decydują się na podejmowanie nadmiernego ryzyka gospodarczego. Wśród innych przyczyn niepowodzeń we wspomnianym raporcie wskazuje się niski stopień wiedzy podmiotów publicznych i prywatnych na temat zasad realizacji projektów PPP, sporządzanie nierzetelnych analiz przedrealizacyjnych, brak dobrych praktyk PPP i profesjonalnego zaplecza eksperckiego.

Mimo to sektor sportu, rekreacji i turystyki należy do najpopularniejszych obszarów planowania współpracy publiczno-prywatnej w ramach PPP w Polsce. Dla właściwego rozwoju turystyki niezbędne jest bowiem podjęcie współpracy międzysektorowej zapewniającej osiągnięcie wspólnego celu podmiotów publicznych i prywatnych (zarówno społecznych, jak i komercyjnych), jakim jest uruchomienie za pomocą „dźwigni turystycznej” nowych mechanizmów lokalnego rozwoju gospodarczego. Na obszarach wiejskich w ostatnich latach ważnym z perspektywy działalności turystycznej podmiotem o charakterze partnerstwa publiczno-prywatnego stały się lokalne grupy działania. Osobowość prawną daje im również ustawa Prawo o Stowarzyszeniach z 1989 r., jednak przede wszystkim zostały one powołane do wdrażania unijnego Programu Leader. W perspektywie funduszy unijnych 2014-2020 konwencja funkcjonowania lokalnych grup działania została rozszerzona na nową formułę Rozwoju Lokalnego Kierowanego przez Społeczność (RLKS), co znacznie rozszerza możliwości działania takich podmiotów (choćby

¹⁰⁹ Raport „Partnerstwo publiczno-prywatne w sporcie, rekreacji i turystyce”, Kancelaria Doradztwa Gospodarczego Cieślak & Kordasiewicz, Warszawa 2012.

poprzez możliwość skorzystania z wielu funduszy unijnych). Niektóre lokalne grupy działania w Polsce szczególnie zaangażowane w aktywność turystyczną spełniły wszystkie wymogi lokalnych organizacji turystycznych i stały się pełnoprawnymi członkami Regionalnych Organizacji Turystycznych. W nowej perspektywie finansowej, w której min. 50% środków z alokowanych dla lokalnych grup działania z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 musi trafić do sektora lokalnych przedsiębiorców, otwierają się przed operatorami turystycznymi nowe możliwości rozwoju.

Udział lokalnych stowarzyszeń turystycznych i agroturystycznych w realizacji partnerstwa publiczno-prywatnego w turystyce jest niemal w całości uzależniony od jakości funkcjonowania tych organizacji. Sprawnie działające stowarzyszenie jest bowiem warunkiem uzyskania wiarygodności zarówno wobec partnerów publicznych (głównie samorządów gminnych, powiatowych i regionalnych), jak i partnerów gospodarczych funkcjonujących w obszarze turystycznym. Należy pamiętać, że nawet jeżeli stowarzyszenie kwaterodawców lub innych usługodawców turystyki wiejskiej ma charakter niedochodowy, nie może być zwolnione ze sprawnego działania, do czego niezbędna jest pełna profesjonalizacja, a jednym z przejawów jest posiadanie zatrudnionego personelu. Niedochodowy charakter stowarzyszenia nie oznacza bowiem, że nie może ono ponosić znacznych kosztów na swoje funkcjonowanie. Kluczowe jest tu jednak pytanie o znalezienie mechanizmów finansowania funkcjonowania stowarzyszeń turystycznych, bez którego trudno wyobrazić sobie, aby stały się one istotnym graczem w ramach partnerstw publiczno-prywatnych w obszarze turystyki.

Wnioski

Specyfika turystyki wiejskiej oraz współczesne trendy w turystyce szeroko rozumianej wymuszają niejako konieczność łączenia się pojedynczych operatorów, tworzenia sieci powiązań, produktów sieciowych i różnego rodzaju partnerstw. Pozyskanie klientów często uzależnione jest od współpracy w szerszym kontekście niż oferta pojedynczego operatora.

Podmioty turystyczne funkcjonujące na obszarach wiejskich mają szereg możliwości włączenia się w tworzenie i funkcjonowanie partnerstw publiczno-prywatnych tworzonych na różnych zasadach i formułach prawnych.

8. Inicjatywy prośrodowiskowe w agroturystyce i turystyce wiejskiej

Treści przedstawione w niniejszym rozdziale dotyczą możliwości wdrażania inicjatyw prośrodowiskowych w gospodarstwach agroturystycznych i innych obiektach oraz formach turystyki wiejskiej. Na wstępie pokazane zostaną obszary potencjalnych inicjatyw prośrodowiskowych w agroturystyce i turystyce wiejskiej. Następnie przedstawione zostaną opinie respondentów wywiadów oraz sprawozdania z badań dotyczących omawianych tu zagadnień. Kolejno przedstawione zostaną możliwości wspierania prośrodowiskowych inicjatyw w agroturystyce i turystyce wiejskiej w ramach PROW 2014-2020 oraz regionalnych programów operacyjnych. Rozdział zakończą wnioski.

Agroturystyka i turystyka wiejska przyjazna środowisku – model

Modelowe gospodarstwo agroturystyczne o profilu ekologicznym powinno charakteryzować się tym, że działa ono przy gospodarstwie prowadzonym metodami ekologicznymi. Dbałość o ekologię dotyczy także warunków bytowych, czyli urządzenia kwatery agroturystycznej (zastosowane materiały, środki czystości, segregacja odpadów, oczyszczanie ścieków, rodzaj ogrzewania), rodzaju i jakości posiłków oraz pochodzenia żywności (najlepiej z własnego gospodarstwa). W takim gospodarstwie ważna jest także ekologiczna jakość oferty dodatkowej dla gości.

Istotne jest też to, żeby goście mogli się dowiedzieć o prowadzonych w gospodarstwie działaniach proekologicznych i współdziałać z gospodarzami w utrzymywaniu ekologicznego profilu gospodarstwa.

Ważnym wyznacznikiem takiego gospodarstwa powinno być racjonalne gospodarowanie energią i wodą, segregacja odpadów, stosowanie takich rozwiązań jak: kolektory słoneczne, przydomowa oczyszczalnia ścieków, kotłownia na biomasę, zbiorniki na wodę deszczową, ekologiczne zasady utrzymywania trawników, domki dla ptaków, tradycyjny charakter ogrodu itp.

W takim gospodarstwie goście powinni mieć możliwość brania udziału w zajęciach gospodarskich oraz sposobność uczestniczenia w niektórych zajęciach kuchennych, w tym możliwość robienia przetworów pod okiem gospodyni.

Liczy się tu także dalsze otoczenie gospodarstwa i możliwość jego poznawania w towarzystwie przewodnika. Najlepiej, żeby to zwiedzanie odbywało się w aktywnej formie (foto safari, wyprawa odkrywców, spacery badawcze, gry terenowe, podchody, krzyżówki przyrodnicze itp.)

Goście takiego gospodarstwa powinni mieć także okazję do udziału pracy na rzecz ochrony środowiska poprzez udział w sadzeniu drzew i krzewów, w zabiegach ochronnych, w liczeniu ptaków, w spotkaniach z miejscowymi pasjonatami przyrody itp.

Agroturystyka i turystyka wiejska przyjazne środowisku – rzeczywistość

Pomimo że kryteria ekologiczności gospodarstwa agroturystycznego czy turystyki wiejskiej wydają się oczywiste, to jednak obok potrzeby promowania tego typu przedsięwzięć podkreśla się także znaczenie ich certyfikacji. Z badań przeprowadzonych w ramach projektu „Agroturystyka przyjazna przyrodzie stymulatorem podnoszenia jakości i konkurencyjności na rynku turystycznym – rozpoznanie uwarunkowań stworzenia systemu certyfikacji turystyki zrównoważonej w środowisku wiejskim” wynika m.in., że¹¹⁰:

- Według ankietowanych, system certyfikacji turystyki zrównoważonej w środowisku wiejskim jest potrzebny;
- Wdrożenie certyfikacji uznano za ważne ze względu na zwiększenie ochrony zasobów przyrodniczych, zwiększenie stopnia wykorzystania walorów przyrodniczych, podniesienie jakości świadczonych usług, spełnienie oczekiwań ekoturystów, zwiększenie efektywności działań promocyjnych, obniżenie kosztów promocji dzięki współpracy oraz zwiększenie możliwości uzyskania dofinansowania na projekty prośrodowiskowe;
- Za problematyczne ankietowani uznali koszty certyfikacji (69%) i potrzebę przejścia przez procedurę certyfikacji (67%).

Gotowość gospodarstw agroturystycznych do podejmowania inicjatyw prośrodowiskowych podkreśla jedna z respondentek wywiadów prowadzonych z przedstawicielami organizacji działających na rzecz agroturystyki i turystyki wiejskiej: „Gospodarstwa te inwestują, to znaczy na przykład w przypadku, kiedy są certyfikowane czy kategoryzowane te obiekty, więc trzeba spełnić określone wymogi i gospodarstwa starają się, aby..., aby to były, nie wiem, czy wymogi

¹¹⁰ J. Kamieniecka, M. Ragus, P. Manthey, *Rozpoznanie uwarunkowań tworzenia systemu certyfikacji turystyki zrównoważonej w środowisku wiejskim*, Warszawa, listopad 2014, s. 35-45.

dotyczące właśnie oddziaływania na środowisko i takiej przyjazności względem środowiska, więc jeśli to nie są inicjatywy kosztowne, to oczywiście gospodarstwa to realizują. Na przykład w większości gospodarstw spotyka się już jakiś system segregacji odpadów. Nie zawsze on jest wyjaśniony gościom, ale się znajduje. Wiele gospodarstw stara się też zmniejszać koszty użytkowania czy ogrzewania budynków. W związku z tym przeprowadza termomodernizację i także unowocześnienie ogrzewania. Jest gotowość, z pewnością gdyby tutaj była możliwość dotowania właśnie tych inwestycji prośrodowiskowych czy jakichś preferencyjnych pożyczek bardzo nisko oprocentowanych, to na pewno byłoby to stymulujące”.

O potrzebie inicjatyw prośrodowiskowych w agroturystyce i turystyce wiejskiej świadczą opinie turystów zebrane podczas letniego sezonu turystycznego 2014 przez uczestników projektu „Agroturystyka przyjazna Naturze 2000”¹¹¹. Z opinii tych wynika, że:

- 58% turystów zwraca uwagę na ekocertyfikaty posiadane przez obiekty i ośrodki turystyczne;
- 85% turystów byłoby zainteresowanych przyrodniczą ofertą turystyczną (np. wycieczki z przewodnikiem, rozpoznawanie odgłosów ptaków, rozpoznawanie tropów zwierząt, nauka nawigacji z gwiazd, poznawanie tajemnic skał i ukształtowania terenu itp.);
- Ponadto 59% respondentów podało, że byłoby gotowe zapłacić dodatkowo za skorzystanie z takiej oferty;
- 57% badanych stwierdziło, że fakt posiadania przez obiekt turystyczny ekocertyfikatu ma wpływ na ich decyzję dotyczącą wyboru miejsca urlopu.

Wspieranie prośrodowiskowych inicjatyw w agroturystyce i turystyce wiejskiej w ramach PROW 2014-2020 oraz regionalnych programów operacyjnych

Turystyka wiejska przyjazna środowisku ma spore szanse wsparcia w ramach PROW oraz RPO. Głównym celem PROW 2014-2020 jest poprawa konkurencyjności rolnictwa, zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi i działania w dziedzinie klimatu oraz zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich. Turystyka zawarta jest w dwóch priorytetach inwestycyjnych RPO: priorytet inwestycyjny 6c pn. „Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego”; priorytet inwestycyjny 6d pn. „Ochrona i przywrócenie różnorodności biologicznej, ochrona i rekultywacja gleby oraz wspieranie usług ekosystemowych, także poprzez program «Natura 2000» oraz zieloną infrastrukturę”.

¹¹¹ *Ibidem*, s. 40-41.

Nie zawsze jest to jednak wsparcie wprost. Przykładem potencjalnych możliwości w tym względzie jest wykorzystanie do celów związanych z turystyką działania rolno-środowiskowo-klimatycznego przewidzianego w PROW, w ramach tego działania przewiduje się „Wsparcie dla ochrony oraz zrównoważonego użytkowania i rozwoju zasobów genetycznych w rolnictwie”, w tym:

- zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych roślin w rolnictwie;
- zachowanie ginących i cennych odmian, gatunków, ekotypów roślin uprawnych, dywersyfikacja upraw na obszarach wiejskich, wytwarzanie nasion gatunków zagrożonych erozją genetyczną spełniających minimalne wymagania jakościowe oraz produkcja materiału siewnego odmian regionalnych i amatorskich zarejestrowanych w Krajowym Rejestrze;
- zachowanie rodzimych ras zwierząt poprzez wspieranie i utrzymanie hodowli lokalnych ras odpowiednich gatunków zwierząt zagrożonych wyginięciem, objętych programem ochrony zasobów genetycznych.

Pytanie polega na tym, jak dodatkowo wykorzystać działania w tym zakresie, tworząc wartości dodane i przedłużając łańcuchy korzyści. Odpowiedź na to pytanie będzie w rozdziale następnym.

Wnioski

Możliwości wdrażania w gospodarstwach agroturystycznych oraz innych obiektach turystyki wiejskiej inicjatyw prośrodowiskowych wydają się znaczne. Inicjatywy prośrodowiskowe mogą być realizowane na wielu poziomach. Rośnie społeczna akceptacja dla tego typu działań. Rośnie także zapotrzebowanie na oferty z dziedziny ekoturystyki. Obszarem o znacznym potencjale może być wykorzystanie w turystyce wiejskiej działań o nastawionych na zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych roślin i zwierząt w rolnictwie.

9. Dziedzictwo kulturowe wsi w agroturystyce i turystyce wiejskiej

W tym rozdziale zastanowimy się nad tym, jakie jest zainteresowanie gospodarstw agroturystycznych i innych podmiotów turystyki wiejskiej realizacją projektów mających związek z zachowaniem dziedzictwa kulturowego wsi, w tym tradycji, zwyczajów, obrzędów oraz dziedzictwa kulinarnego, a także w nawiązaniu do rozdziału ósmego dziedzictwa przyrodniczego. Zaprezentowana tu zostanie metoda interpretacji dziedzictwa, która zostanie także zastosowana w kontekście inwestycji infrastrukturalnych. Celem tego zabiegu jest pokazanie, że skuteczne wieloaspektowe i innowacyjne wykorzystanie kapitałów wsi w turystyce wymaga stosowania odpowiednich metod, że nie wynika samo z siebie. Jedną z takich metod jest metoda interpretacji, dzięki niej można odkryć coś interesującego w miejscach, o których mówi się: „u nas nie ma nic ciekawego”. Interpretacja służy także do tego, żeby takie odkrycia przekształcać w produkty turystyczne.

Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze w agroturystyce i turystyce wiejskiej

Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze określa się mianem kapitałów rozwojowych, są to odpowiednio kapitał kulturowy i kapitał przyrodniczy. Agroturystyka w sposób naturalny jest przeznaczona do tego, żeby to dziedzictwo chronić i upowszechniać. To jest właśnie wyjazd na wieś po to, aby spotkać „prawdziwą” wieś. Taka misja agroturystyki jest coraz ważniejsza w związku z zanikiem tradycyjnych gospodarstw rolnych. Te gospodarstwa, które przetrwają, będą pełnić rolę żywych skansenów, żeby jednak nie zastygły w tej roli, potrzebne są działania pokazujące wartości tych gospodarstw i wsi w zmieniającym się kontekście społeczno-gospodarczym.

O skali zainteresowania gospodarstw agroturystycznych i przedsiębiorstw turystyki wiejskiej wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego świadczy rosnąca podaż ofert związanych z tym dziedzictwem. Jest to szczególnie widoczne w ofercie zagród edukacyjnych oraz w powstawaniu prywatnych muzeów i skansenów oraz ogrodów pokazowych. Wydaje się jednak, że możliwości wykorzystania dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi nie są jeszcze dostatecznie wzięte pod uwagę. W tym kontekście można także powiedzieć, o niedostatecznym wykorzystaniu zabudowań gospodarczych, które straciły swoje funkcje w związku ze zmianą sposobu gospodarowania albo w związku z zaprzestaniem działalności rolniczej. Jest już wiele wsi, w których nie zachowała się żadna stodoła. Ratowanie tych stodoł, obór, stajni i innych budynków, a także używanych dawniej maszyn i narzędzi, które jeszcze zostały, wymaga znalezienia dla nich nowych funkcji. Celowi temu służy między innymi interpretacja.

Dziedzictwo kulturowe i jego upowszechnianie

Dziedzictwo kulturowe to materialna i niematerialna spuścizna otrzymana od przodków i określająca kulturę wspólnot ludzkich. Jest wartością dla społeczeństw i grup społecznych będących jej powiernikami, gdyż buduje ich tożsamość i poczucie przynależności. Przez współczesnych ludzi dziedzictwo jest odbierane w związku z ich życiem i doświadczeniami. Poznają oni dziedzictwo – historię, tradycję i obyczaje za pośrednictwem przekazów rodzinnych, sztuki, szkoły czy dzięki zaangażowaniu osób i organizacji oddanych jego zachowaniu i udostępnianiu, jak muzea, przewodnicy, pasjonaci itp. Udostępnianie dziedzictwa odbiorcom służy temu, aby stało się ono ważnym czynnikiem budującym ich postrzeganie świata, co pozwoli im więcej widzieć, wiedzieć i rozumieć. Z tego względu sama prezentacja dóbr dziedzictwa (np. poprzez opracowania akademickie czy wystawy naukowe) nie jest do tego celu wystarczająca. Aby przechowywane i udostępniane dziedzictwo stało się ważne dla odbiorców, konieczna jest jego interpretacja.

Interpretacja

Interpretacja dziedzictwa to ogół środków używanych w celu upowszechniania dziedzictwa w sposób dopasowany do wrażliwości i potrzeb określonych grup odbiorców. Interpretacja to proces koncepcyjny, który towarzyszy działaniom wszelkich organizacji i osób zajmujących się komunikowaniem dziedzictwa publiczności, jak np.: parków narodowych i krajobrazowych, muzeów, szlaków kulturowych, izb regionalnych, gospodarstw edukacyjnych, organizacji ochrony zabytków, zbieraczy, pasjonatów itp. Działalność interpretacyjna opiera się na budowaniu przekazu, który jest następnie prezentowany przy użyciu odpowiednich mediów (wystaw, oprowadzania, wydarzeń itp.).

Ze względu na środki przekazu interpretacja dzieli się na: pośrednią i bezpośrednią. W pierwszym przypadku za komunikowanie wcześniej opracowanych treści odpowiada kompetentna osoba zwracająca się do odbiorców bezpośrednio (np. przewodnik, animator). W drugim przypadku treść przekazu kierowana jest do odbiorców za pomocą różnego rodzaju mediów, takich jak: tablice informacyjne, filmy, ekspozycja muzealna, rozwiązania multimedialne itp. W praktyce interpretacja może być podstawą do tworzenia różnorodnych form udostępniania, które mogą być wykorzystane do tworzenia ofert turystycznych i edukacyjnych oraz działań promocyjnych. W poniższej tabeli zebrano najczęstsze formy udostępniania bazujące na interpretacji dziedzictwa i inne towarzyszące jej działania, które mają potencjał do przetranszowania się w produkty turystyki wiejskiej. Zostały one podzielone ze

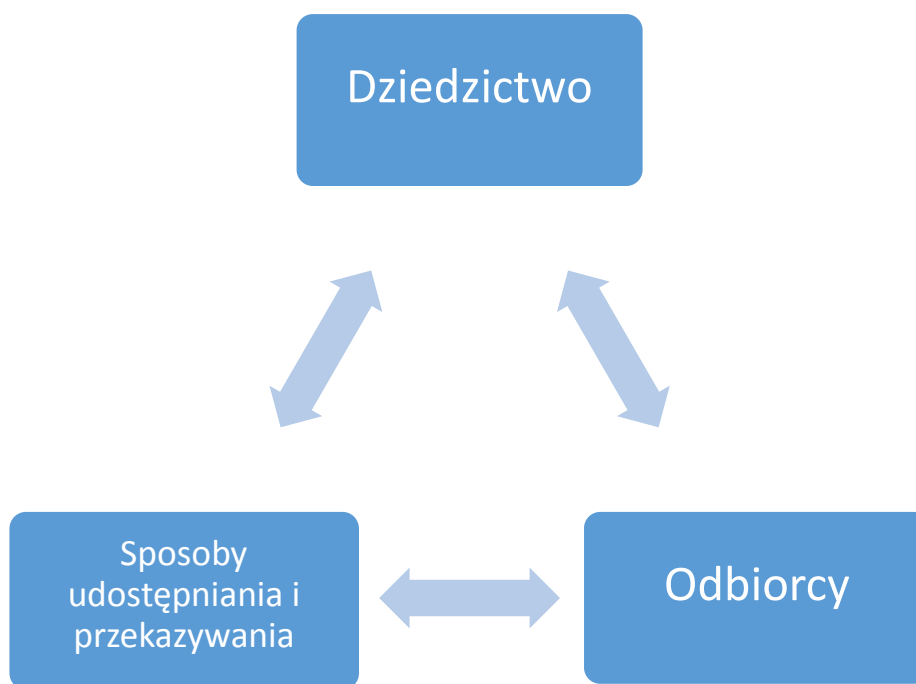
względu na kosztocłonność na bardziej i mniej kosztowne oraz ze względu na stopień zaangażowania organizacyjnego na złożone i prostsze.

Działania	Bardziej kosztowne	Mniej kosztowne
Złożone (wymagające większego zaangażowania organizacyjnego, trwające dłużej)	<ul style="list-style-type: none"> ○ cykliczne wydarzenia tematycznie związane z interpretowanymi treściami dziedzictwa ○ wystawy stałe i mobilne (prezentowane okresowo w różnych miejscach) ○ centra interpretacji, organizacje służące stałym działaniom interpretacyjnym, łączące przy tym funkcje izby regionalnej i centrum informacji turystycznej ○ tworzenie szlaków kulturowych i ich ofert 	<ul style="list-style-type: none"> ○ zajęcia warsztatowe bazujące na interpretowanych treściach ○ gry terenowe i questingi, zmuszające odbiorców do samodzielnej eksploracji terenu ○ tymczasowe oznaczenia w terenie wybranych miejsc dziedzictwa ○ kameralne, jednorazowe wydarzenia
Prostsze (wymagające mniejszego zaangażowania organizacyjnego, akcydentalne)	<ul style="list-style-type: none"> ○ publikacje, np. przewodniki tematyczne ○ tablice informacyjne z opisami narracyjnymi ○ wystawy czasowe (jednorazowe) ○ budowanie centrów informacji turystycznej i kulturalnej, świetlic i ośrodków aktywności lokalnej ○ budowanie izb regionalnych 	<ul style="list-style-type: none"> ○ oprowadzanie, w tym oprowadzanie tematyczne ○ szkolenia z interpretacji dziedzictwa i tworzenie koncepcji ofert i scenariuszy oprowadzania

- remontowanie zabytków z przeznaczeniem na izby regionalne

Uczestnicy procesu interpretacji

Niezależnie od wybranego medium (interpretacji pośredniej lub bezpośredniej), podstawowych aktorów procesu interpretacji można ustawić w następującej relacji¹¹²:

Dziedzictwo to tutaj zabytek, miejsce pamięci czy np. lokalny obyczaj. Odbiorcami mogą być zwiedzający to miejsce turyści lub uczestnicy imprezy, ale też np. dzieci z lokalnej szkoły. Sposoby udostępniania i przekazywania to działania, które służą prezentacji dziedzictwa odbiorcom (ekspozycja, odpowiednia do warunków organizacja zwiedzania itp.) i czynią je dla

¹¹² T. Ludwig, *The Interpretation Guide, Sharing Heritage with People, Bildungswerk Interpretation*, Werleshausen 2015, s. 15-20.

nich zrozumiąłem i interesującym (ciekawe oprowadzanie, dobrze napisane teksty informacyjne, wartościowa aranżacja wystawy).

Relacje pomiędzy poszczególnymi uczestnikami tego układu odniesienia można przedstawić następująco: odbiorcy doświadczają dziedzictwa, ale nie bezpośrednio, tylko w sytuacji przygotowanej przez interpretatorów (nie zwiedzają magazynów muzeum tylko wystawę, są oprowadzani po zabytku, będąc w lesie, czytają napisane przez kogoś tablice). Interpretatorzy przygotowują treści i formy działań interpretacyjnych celem tworzenia powiązań między odbiorcami a prezentowanym dziedzictwem. Dziedzictwo w tym procesie nabiera nowych znaczeń – w związku z aktualnymi globalnymi trendami, oczekiwaniami odbiorców czy autorską wizją interpretatora (np. wystawy kuratorskie). W ten sposób interpretator staje się partnerem odbiorcy w poznawaniu dziedzictwa.

Interpretacja jako sposób na kreowanie nowych wartości na obszarach wiejskich – podstawowe metody i techniki interpretacji

Interpretacja jako działalność komunikacyjna może być wykorzystywana do budowania wartościowego dla odbiorców przekazu o dziedzictwie kulturowym związanym z obszarami wiejskimi. Może być zatem elementem usług turystycznych i edukacyjnych realizowanych na wsi. Interpretacja pozwala lepiej wykorzystać lokalne dziedzictwo na potrzeby tworzenia wizerunku i ofert miejsc. Konkretnie media interpretacji, takie jak opisy, tablice informacyjne, przewodniki, wystawy i oprowadzanie przez przewodnika, mogą także wspierać wykorzystanie na potrzeby turystyki inwestycji w obszarze ochrony środowiska i rewitalizacji przestrzeni. O tym potencjale stanowią następujące metody i techniki wykorzystywane w interpretacji¹¹³: analiza doceniająca lokalnego dziedzictwa kulturowego, analiza odbiorców, analiza kontekstu globalnego. Wykorzystanie tych zabiegów sprawia, że lokalne dziedzictwo może posłużyć do formułowania opowieści istotnych dla współczesnych odbiorców.

Analiza doceniająca

Interpretacja, jeśli ma skutecznie docierać z przekazem do odbiorcy, powinna być poprzedzona dogłębną analizą treści. Oznacza to, że przygotowując interpretację miejsca, obiektu czy zjawiska, należy przeanalizować je w różnych kontekstach. Ponieważ interpretacja jest praktycznym działaniem komunikacyjnym, analiza ta powinna być doceniająca, powinna skupiać się na tym, co może zainteresować potencjalnych odbiorców: Co wyjątkowego mają

¹¹³ Por. J. Hajduk, Ł. Piekarska-Duraj, P. Idziak, S. Wacłęga, *Lokalne muzeum w globalnym świecie. Poradnik praktyczny*, Małopolski Instytut Kultury, Kraków 2013.

dane miejsce czy budynek? Jaka fascynująca opowieść się tu kryje? Czego wyjątkowego można się tutaj dowiedzieć lub doświadczyć? Dzięki takiemu podejściu działalność turystyczna na obszarach wiejskich zyskuje narzędzie do analizy potencjału kapitału kulturowego i przyrodniczego wsi. Analiza doceniająca prowadzona w duchu interpretacji pozwala dotrzeć do wyjątkowych, tkwiących w lokalnym kontekście faktów i zjawisk, które mogą stać się interesujące dla odbiorców, choć początkowo nie wydawały się być podstawą dla działalności turystycznej czy edukacyjnej.

Analiza odbiorców

Interpretacja w prezentowanym tutaj ujęciu jest działalnością komunikacyjną. Zakłada obecność podstawowych uczestników procesu komunikacji (nadawca i odbiorca), a także istnienie kanału komunikacji (sposób porozumiewania się). Odbiorca jest więc tutaj równie ważny co nadawca i dziedzictwo. Obecność każdego z tych elementów warunkuje zaistnienie przekazu. Skuteczna komunikacja wymaga brania pod uwagę potrzeb i nastawienia odbiorcy. Także każdy przekaz o dziedzictwie kulturowym musi cechować się odpowiednim poziomem empatii, by był skuteczny. Oznacza to, że na potrzeby tworzenia przekazu interpretacyjnego prowadzi się analizy odbiorców. Mogą do tego służyć techniki zaczerpnięte z marketingu, jak np. mood board – tworzenie portretów odbiorców (lokalne). Służą one kształtowaniu wartościowego dla odbiorców przekazu.

Kontekst globalny i otoczenie

Proces komunikacji zachodzi zawsze w określonej sytuacji. Bieżące wydarzenia i problemy kształtują nastawienie odbiorców, ale też nadają nowe znaczenia dziedzictwu. Wartościowa interpretacja bierze pod uwagę kontekst współczesny i stara się aktualizować dziedzictwo – tłumaczyć za jego pomocą współczesne zjawiska i problemy. Równie ważny jest aspekt otoczenia, w jakim interpretacja ma zachodzić. Płynące z niego bodźce można podzielić na konkurujące (Kto jeszcze podejmuje podobną tematykę lub zaspokajają podobne potrzeby odbiorców? Z kim konkurujemy o czas i zaangażowanie naszych klientów?) i wspierające (Z kim możemy wejść w partnerstwo wokół danego zagadnienia czy celu komunikacji? Jakie działania podejmowane w naszym sąsiedztwie możemy wykorzystać do własnych celów?).

Obszary wykorzystania interpretacji na wsi

Interpretacja dziedzictwa jako proces tworzenia wartościowych komunikatów i ciekawych narracji może znaleźć zastosowanie także na obszarach niezwiązanych bezpośrednio z upowszechnianiem dziedzictwa przyrodniczego czy naturalnego (czyli innych niż działalność

muzealna i edukacyjna parków przyrodniczych): turystyka, edukacja, inwestycje infrastrukturalne, promocja i działania rolno-środowiskowe.

Obszar	Przykładowe aktywności
Turystyka	tworzenie ofert turystycznych na obszarach wiejskich w oparciu o zasoby wsi
Edukacja	tworzenie ofert edukacyjnych w oparciu o zasoby wsi, odpowiadających na wymogi podstawy programowej lub programów uczenia się przez całe życie (w tym edukacji kompetencyjnej); oferty edukacyjne mogą uzupełniać działania w obszarze turystyki i stanowić dodatkowe atrakcje pobytowe
Inwestycje infrastrukturalne	budowa ścieżek rowerowych, przystani, dróg, oczyszczalni ścieków, targowisk, instalacji OZE
Promocja	osobne działania promocyjne lub strategie komunikacyjne służące budowaniu wizerunku obszarów wiejskich i promowaniu ich ofert turystycznych i edukacyjnych
Działania rolno-środowiskowe	oferty wykorzystujące atrakcyjność działań związanych z zachowaniem zagrożonych zasobów genetycznych roślin i zwierząt w rolnictwie

Na każdym z tych obszarów interpretacja może przynosić nieco inne korzyści, ale w ogólności jej wkład można opisać na trzech poziomach:

- Komunikacja społeczna, czyli tworzenie przekazu adekwatnego do potrzeb i możliwości odbiorców;
- Rozszerzanie pola znaczeń, czyli inspirowanie do różnorodnego wykorzystania i dalszego rozwijania podejmowanych działań niejako „obok” ich głównego przeznaczenia;
- Kreowanie nowych wartości, czyli wykorzystanie potencjału podejmowanych działań w procesie wzbogacania kapitałów społeczności i przestrzeni lokalnej.

Poniżej każdy z tych poziomów został rozpisany dla kolejnych zakresów wykorzystania interpretacji dziedzictwa na obszarach wiejskich: turystyki, edukacji, inwestycji infrastrukturalnych, promocji i działań rolno-środowiskowych. Z perspektywy możliwości

wykorzystania interpretacji zakresy te są ze sobą ściśle powiązane i tworzą wspólnie zbiór działań służących aktywizacji społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich.

Turystyka

Komunikacja społeczna. Dzięki interpretacji łatwiej o kontakt z odbiorcami (w tym promocję i tworzenie ofert), gdyż każe ona formułować komunikaty dopasowane do potrzeb określonych i zbadanych grup. Wykorzystywane w interpretacji narzędzia marketingowe sprawiają, że oferty turystyczne są lepiej rozpoznawalne.

Rozszerzanie pola znaczeń. Oferty turystyczne oparte o dziedzictwo kulturowe czy przyrodnicze (np. zwiedzanie zabytków czy obszarów chronionych) mogą być dzięki interpretacji bogatsze. Prowadzone w jej toku analizy znaczeń i powiązań oraz formułowane w oparciu o nie narracje pozwalają ciekawiej wykorzystać lokalne zasoby. Oznacza to dopływ pomysłów i inspiracji do tworzenia zajęć, warsztatów czy różnych form oprowadzania.

Kreowanie nowych wartości. Analiza doceniająca, stojąca u podstaw budowania przekazu w procesie interpretacji, pozwala dostrzec wartość w nieodkrytych dotąd obszarach dziedzictwa. Dzięki temu elementy lokalnej kultury, które nie były dotąd w powszechnym odbiorze traktowane jako wartość lub czynnik lokalnej przewagi konkurencyjnej (np. strój lokalny, kuchnia regionalna, charakterystyczne dla jakiegoś miejsca formy sztuki ludowej), mogą być wykorzystane do tworzenia wartościowych atrakcji turystycznych, usług lub do promocji.

Edukacja

Komunikacja społeczna. W działaniach edukacyjnych kluczowe wydaje się kształtowanie komunikatów pozwalających na owocny kontakt z odbiorcami. Dobry nauczyciel czy przewodnik to taki, który potrafi nawiązać kontakt ze słuchaczami. Interpretacja pomaga w tym nie tylko dzięki możliwościom w zakresie badania potrzeb odbiorców, ale też dzięki mieszczącym się w tej tradycji technikom komunikacyjnym, jak budowanie ciekawych opisów narracyjnych dla rzeczy lub zjawisk lub tworzenie scenariuszy zwiedzania.

Rozszerzanie pola znaczeń. Odwołując się do kontekstu globalnych przemian cywilizacyjnych, interpretacja pozwala lepiej wykorzystać lokalne dziedzictwo do poruszania tematów aktualnie dotyczących danej grupy odbiorców. Ma to także związek z działaniami edukacyjnymi. W tym wypadku dzięki analizie kontekstu interpretacja pozwala wykorzystać lokalne dziedzictwo kulturowe do przedstawiania różnorodnych zagadnień z zakresu programu szkolnego lub wartościowych z punktu widzenia procesu uczenia się przez całe życie. Dzięki temu zabytek czy obyczaj może być wykorzystany nie tylko do prezentacji

specyficznych, lokalnych treści, ale także do poruszania szerszych zagadnień, do których się odnosi i które są dla odbiorców wartością dodaną, płynącą z jego poznania.

Kreowanie nowych wartości. Stawiając lokalne dziedzictwo w szerszym kontekście poznawczym (potrzeby odbiorców, zjawiska globalne), interpretacja pozwala nie tylko ciekawie je przekazywać, ale też stawiać nowe pytania badawcze. Mogą z tego wynikać działania stojące na pograniczu edukowania i odkrywania (np. interdyscyplinarne projekty badawcze, włączanie odbiorców do wspólnych poszukiwań i badań, projekty typu *social science* itp.).

Inwestycje infrastrukturalne

Komunikacja społeczna. Techniki interpretacji związane z wykorzystaniem różnorodnych mediów do tworzenia skutecznego przekazu mogą być użyte do prezentowania społecznej czy gospodarczej użyteczności różnorodnych inwestycji infrastrukturalnych (w tym nakierowanych na zachowanie i ochronę środowiska). Oznacza to np. wykorzystanie procesu interpretacji do tworzenia zrozumiałych i interesujących komunikatów wyjaśniających działanie, przeznaczenie i użyteczność nawet najbardziej złożonych przedsięwzięć inwestycyjnych celem zdobycie dla nich społecznego zrozumienia i poparcia.

Rozszerzanie pola znaczeń. Towarzyszące interpretacji analizy globalnych trendów i zjawisk oraz potrzeb odbiorców pozwalają badać inne niż podstawowe zakresy wykorzystania inwestycji na obszarach wiejskich. Dzięki temu można stawiać pytania: jak jeszcze można wykorzystać daną inwestycję? Jakie może mieć ona znaczenie dla tworzenia atrakcyjności turystycznej miejsca? Jak może być elementem ofert edukacyjnych czy rozrywkowych? W odpowiedzi na te pytania można tworzyć różnego rodzaju oferty wykorzystujące w nowy sposób inwestycje infrastrukturalne, np. jako atrakcje turystyczne, podstawę do edukacji środowiskowej, bazę do tworzenia usług dla grup specjalistycznych (np. studentów ochrony środowiska czy architektury). Oferty te mogą przybierać różne formy, od prostych, jak tworzenie opisów wyjaśniających działanie i znaczenie danych inwestycji, po bardziej złożone, jak specjalistyczne oprowadzanie czy warsztaty edukacyjne poświęcone zagadnieniom związanym z danymi inwestycjami.

Kreowanie nowych wartości. Dzięki interpretacji inwestycje infrastrukturalne mogą stanowić większą wartość dla obszaru, w którym powstają. Towarzyszące im opisy interpretacyjne, tablice czy prowadzone w oparciu o nie zajęcia sprawiają, że dany obszar staje się bogatszy w treści – miejsca, w których nie było dotąd nic wartego przyjazdu i zobaczenia, nabierają

dotychczasowych walorów, które w pewnych warunkach mogą przełożyć się na zwiększenie ich atrakcyjności turystycznej.

Promocja

Komunikacja społeczna. Interpretacja jako proces tworzenia przekazu może być szczególnie użyteczna do opracowywania strategii promocyjnych. Służą temu zarówno techniki ukierunkowania przekazu na odbiorcę, jak i sposoby analizy lokalnych treści w kontekście ich otoczenia konkurencyjnego. Prace prowadzone tymi metodami mogą owocować przemyślanymi strategiami wizerunkowymi wdrażanymi w oparciu o lokalne zasoby i potencjały.

Rozszerzanie pola znaczeń. Wykorzystanie analizy doceniającej i analizy znaczeń lokalnych zasobów do kształtowania strategii promocyjnych dla lokalnych usług i produktów pozwala na docieranie do rozwiązań wychodzących poza utarte schematy w dziedzinie promocji lokalnej. Oznacza to łatwiejsze formułowanie komunikatów, które będą miały szansę przebić się przez panujący w sferze publicznej szum medialny przy równoczesnym zaangażowaniu mniejszych środków. Sprzyja temu również pogłębiona analiza odbiorców, dzięki której przekaz promocyjny może być kierowany do bardziej wyspecjalizowanej grupy klientów.

Kreowanie nowych wartości. Oprócz ciekawych i bardziej dostosowanych do potrzeb odbiorców treści promocji interpretacja pozwala też na tworzenie innowacyjnych form przekazu. Stoiska promocyjne, wydarzenia czy marki powstające w oparciu o proces interpretacji mają większą szansę na zaistnienie w ponadlokalnym obiegu. Praca nad nimi może być równocześnie inspiracją dla tworzenia nowych produktów i usług, konsekwentnie rozwijających te powstające na potrzeby promocji i wizerunku (np. pamiątki związane z konkretnymi wydarzeniami czy miejscami, produkty eksplorujące obszar zaproponowany na etapie tworzenia asortymentu stoiska promocyjnego).

Działania rolno-środowiskowe

Komunikacja społeczna. Interpretacja, podobnie jak w przypadku inwestycji infrastrukturalnych, pozwala lepiej komunikować społeczne znaczenie działań rolno-środowiskowych. Oznacza to, że dzięki technikom interpretacyjnym mogą być one wykorzystane do tworzenia różnego rodzaju przekazów i narracji adresowanych zarówno do lokalnej społeczności, beneficjentów, jak i turystów.

Rozszerzanie pola znaczeń. Działania interpretacyjne pozwalają szerzej wykorzystać działania rolno-środowiskowe do edukacji i podnoszenia turystycznej atrakcyjności obszarów. Wynika to z faktu, że interpretacja to twórczy proces dodawania znaczeń, w którym fakt podjęcia jakiegoś działania staje się podstawą do poruszania różnorodnych zagadnień związanych z jego zakresem znaczeniowym. Na przykład przywracanie ras tradycyjnych zwierząt kopytnych staje się w tym świetle podstawą do podjęcia opowieści o dawnych zwyczajach pasterskich, roli gospodarki pasterskiej w życiu społeczności i jej ekosystemie, pracach związanych z danym gatunkiem zwierząt czy wreszcie o korzyściach płynących z ich hodowli oraz o ich wykorzystywaniu w innych obszarach kulturowych z uwzględnieniem ich specyfiki i odrębności. Każdy z tych wątków może w toku interpretacji stać się podstawą do działań innego typu, np. w obszarze turystyki czy edukacji, a także sprzyjać promocji i tworzeniu nowych produktów.

Kreowanie nowych wartości. Analiza doceniająca znaczeń i możliwość wykorzystania działań rolno-środowiskowych prowadzi do kreowania nowych wartości w postaci wykorzystania ich do tworzenia wizerunku i ofert miejsc. Interpretacja tych działań może służyć generowaniu dodatkowych treści w miejscach o niskiej rozpoznawalności i braku tradycyjnie budujących ją czynników (rozpoznawalne atrakcje, duże inwestycje w turystykę). To może się przekładać na powstanie nowych ofert turystycznych czy edukacyjnych w oparciu o zinterpretowane działania rolno-środowiskowe.

Studium przypadku interpretacji – wystawa interaktywna na Szlaku Cysterskim w województwie zachodniopomorskim

Przykładem działania prowadzonego w oparciu o interpretację dziedzictwa kulturowego, które stało się podstawą do przygotowania ofert turystyki i edukacji wiejskiej, może być stworzenie interaktywnych ekspozytorów edukacyjnych i opartych o nie zajęć animacyjno-warsztatowych na Szlaku Cysterskim w województwie zachodniopomorskim. Ekspozytory powstały w trzech miejscowościach, przez które przebiega szlak: Sierakowie Sławieńskim, Iwęcinnie i Dąbrowie w gminie Sianów. Forma ekspozytorów inspirowana jest szafami klasztorными i zabudowaniami pocysterskimi. W przypominających połączenie szaf z obiektami małej architektury obiektach ukryte są liczne szufladki i skrytki. Znajdują się w nich opisy i ekspozyty – kopie, modele i makiety. W szafach można znaleźć m.in. fragmenty reguły zakonnej, ale także przepisy kuchni klasztornej czy elementy stroju szarego mnicha.

Ekspozytory powstawały na drodze interpretacji i ich forma jest podyktowana użytecznością dla odbiorców, do jakich są adresowane. Ich głównym użytkownikiem są grupy szkolne

w wieku gimnazjalnym i starsze. Oznaczało to, że ekspozycja musi być maksymalnie atrakcyjna wizualnie i angażująca poznawczo. Stąd odwołanie do doznania „przeszukiwania tajemniczej szafy/kufra” i „poszukiwania skarbów”, które to sytuacje bardzo motywują do prowadzenia własnej eksploracji. Innymi słowy, typowa wystawa „tablicowa” byłaby dla tej grupy odbiorców co najwyżej mało angażującym tłem. Wskazała na to przeprowadzona w toku interpretacji analiza odbiorców i trendów w zakresie ich edukacji i percepcji.

Na drodze interpretacji każdej z szaf został nadany temat w związku z miejscowością, w której się znajduje. Wymagało to pogłębionej analizy treści cysterskiego dziedzictwa w tych miejscowościach. Szafa w Dąbrowie, gdzie najbardziej widoczne są ślady gospodarowania zakonników (w układzie pól czy systemie melioracyjnym) i gdzie do dziś można oglądać młyn wodny, którego fundamenty stawiali cystersi, poświęcona jest temu, jak cystersi korzystali z ziemi. Prezentuje metody uprawy, zboża, warzywa i zioła, które wprowadzili na Pomorzu, oraz zaawansowane rozwiązania technologiczne, którymi wspomagali się w pracy – pług kolejny czy koło wodne. Nadrzędnym celem tej prezentacji jest nie tyle przekazanie dokładnej wiedzy o konstrukcji dawnych urządzeń rolniczych, co wskazanie znaczenia szarych mnichów dla rozwoju Pomorza, a na tym tle ich cywilizacyjnej roli w Europie. Z punktu widzenia tworzenia ofert turystyki wiejskiej znaczenie ma fakt, że kontakt grupy z ekspozytorem nie ogranicza się tylko do zwiedzania czy oglądania. Ekspozytor jest wykorzystywany przede wszystkim przez animatora do realizowania programu edukacyjnego. W jego ramach jest rozgrywana „Gra w opactwo”. W jej trakcie uczniowie w grupach wykonują zadania polegające na rozwiązywaniu zagadek przy pomocy treści z ekspozytora. Za dobrze rozwiązane zagadki grupy uczniów otrzymują cegielki, z których budują fragmenty modelu opactwa Cystersów, ucząc się przy okazji tego, z jakich składało się ono przestrzeni. Na zakończenie zajęć odbywa się wycieczka po wsi polegająca na odszukiwaniu różnych śladów po działalności zakonu cystersów. Zajęcia te weszły w skład ofert turystyczno-edukacyjnych miejscowości w ramach realizowanego tam programu tworzenia wsi tematycznych.

Na potrzeby tworzenia ekspozytorów został przeprowadzony proces interpretacji dziedzictwa. Służył on w tym wypadku:

- doceniającej analizie zasobów wsi pod kątem dziedzictwa zakonu cystersów i stworzenia w oparciu o nią głównego przekazu całej wystawy i poszczególnych ekspozytorów (cywilizacyjna rola zakonu cystersów na Pomorzu i w Europie);

- tematykacji tego dziedzictwa i szukaniu elementów charakterystycznych dla każdej miejscowości (życie zakonne i reguła cystersów, gospodarowanie i wykorzystanie ziemi, innowacje technologiczne);
- stworzeniu formy ekspozycji adekwatnej do potrzeb odbiorców (młodzieży szkolnej), a także pozwalającej realizować program edukacyjny i pozostającej w zgodzie z treścią przekazu (ekspozytyory interaktywne w formie szaf klasztornych do przeszukiwania przez uczniów);
- stworzeniu opisów, infografik i elementów interaktywnych w ekspozytorach w oparciu o przyjętą tematykę i zebrane treści;
- wykreowaniu programu zajęć w formie prostej gry historycznej i tematycznego zwiedzania wsi.

Powyższy przykład wskazuje, że przebieg procesu interpretacji i dobór narzędzi są zależne od konkretnej sytuacji i charakteru podjętej tematyki. Interpretacja zakłada zatem tworzenie rozwiązań zarówno innowacyjnych, jak i dopasowanych do lokalnego kontekstu i odpowiadających na określone potrzeby w zakresie tworzenia produktów turystyczno-edukacyjnych.

10. Innowacje w agroturystyce i turystyce wiejskiej

Innowacyjność i innowacje są obecnie najbardziej eksploatowanym określeniem działań rozwojowych. Wszelkie dokumenty programowe perspektywy programowania unijnego na lata 2014-2020 akcentują innowacyjność jako punkt odniesienia wszelkich działań rozwojowych, które w efekcie mają doprowadzić do wzrostu konkurencyjności całej gospodarki poszczególnych państw Unii Europejskiej. W klasycznym ujęciu J. Schumpetera¹¹⁴ innowacyjność wiąże się z wprowadzeniem na rynek nowego towaru (usługi), wprowadzeniem nowej metody produkcji lub sprzedaży, dotychczas w danym przemyśle nieznaney, otwarciem nowego rynku zbytu w danym przemyśle, zdobyciem nowego źródła surowców lub półfabrykatów, nową organizacją jakiegoś przemysłu lub jego stworzeniem.

Jak podaje Łaźniewska¹¹⁵, turystyka różni się od innych rodzajów usług. Duże znaczenie przeżyć turystów oraz silny związek turystyki z przestrzenią sprawiają, że działalność innowacyjna w obszarze turystyki posiada cechy specyficzne. Większość innowacji w turystyce ma bowiem charakter pozatechnologiczny i wtórny, choć dyfuzja nowych pomysłów i rozwiązań postępuje szybciej niż w innych sektorach gospodarki. Jak podkreśla Łaźniewska, własność intelektualna nie ma dla przedsiębiorstw działających w obszarze turystyki z reguły większego znaczenia. Prace badawczo-rozwojowe, które wywierają istotny wpływ na przedsiębiorstwa działające w obszarze turystyki, są podejmowane i realizowane poza samym sektorem turystycznym. Tego przykładem są nowe rozwiązania z obszaru technologii informacyjnych, które spowodowały istotne zmiany w funkcjonowaniu przedsiębiorstw turystycznych. Głównymi celami działalności innowacyjnej jest obniżka kosztów, wzrost zysków i wartości dla konsumenta. Z reguły wdrażanie innowacji ma realizować wszystkie te cele jednocześnie. Inicjatorami procesów innowacyjnych w turystyce są bardzo często klienci-turyści. Intensywność procesów innowacyjnych ograniczają przede wszystkim czynniki wewnętrzne, w tym brak umiejętności i środków do prowadzenia działalności innowacyjnej. Niestety, wiele przedsiębiorstw działających w obszarze turystyki nie jest skłonnych ponosić ryzyka innowacyjnego, zwłaszcza że większość innowacji turystycznych można łatwo skopiować, a renta z innowacji pozostaje na ogół ograniczona. Wskazuje się, że ograniczenie dla

¹¹⁴ A. Sekuła, *Budowa przewagi konkurencyjnej regionu na przykładzie Regionalnej Strategii Innowacji dla województwa pomorskiego (RIS-P)*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 2008, nr 3, s. 92-102.

¹¹⁵ E. Łaźniewska, *Turystyka w rozwoju lokalnym*, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, 2012, s. 73.

„Europejski Fundusz Rolny

na rzecz Rozwoju Obszarów

działalności innowacyjnej w Europie stanowią bariery biurokratyczne i tradycyjne myślenie¹¹⁶. Efekt działalności innowacyjnej stanowią innowacje produktowe i procesowe, które są zróżnicowane w takim samym stopniu jak i sama turystyka. Z reguły nie tworzą zupełnie nowego produktu i procesu, stanowią udoskonalenie wcześniejszych praktyk i rozwiązań.

Podmioty funkcjonujące w obszarze turystyki wiejskiej i agroturystyki to zwykle gospodarstwa agroturystyczne lub operatorzy obiektów turystyki wiejskiej mający na ogół charakter mikro- lub małych przedsiębiorstw. Jak wynika z badań sektora MŚP, ta grupa przedsiębiorców cechuje się najmniejszą skłonnością do inwestycji w działalność innowacyjną, a większość wdrażanych działań o charakterze innowacyjnym ma formułę naśladowczą albo wręcz odtwórczą. Nie jest to w żadnym wypadku wada, ale wręcz immanentna cecha sektora mikroprzedsiębiorstw, które ze względów finansowych nie mogą inwestować wielkich środków w działalność badawczo-rozwojową, tym bardziej że w turystyce niemal każda innowacja ma charakter procesowy.

W ostatnich latach wiele uwagi poświęca się w turystyce wiejskiej tworzeniu produktów turystycznych oraz coraz to nowych marek bazujących na tych produktach. Największą słabością tych działań jest ich znaczne rozproszenie i generalna niechęć do tworzenia rozwiązań kompleksowych, komplementarnych, obejmujących większe obszary. Można już dzisiaj zaobserwować ewolucję od rozwoju i skupiania się właścicieli poszczególnych gospodarstw i obiektów turystycznych do tworzenia produktów i marek. Innowacyjne podejście w turystyce wymaga większych inwestycji w tzw. innowacje procesowe. W tym wypadku duże nakłady finansowe mogą być nawet zastąpione integracją poziomą różnych podmiotów oraz tworzeniem różnych form integracji (klastry, partnerstwa, porozumienia biznesowe i niebiznesowe, projekty współpracy regionalnej, ponadregionalnej i ponadnarodowej). Pojawiające się środki z perspektywy finansowej 2014-2020 w przypadku innowacji w turystyce mogą oznaczać innowacyjną współpracę wokół nowych produktów i ich sieciowanie.

¹¹⁶ *Op.cit.* E. Łązniewska (2012), s. 74, za: K. Weiermair, *Product Improvement or Innovation: What Is the Key to Success in Tourism?*, Innovation and Growth in Tourism, Paris 2006, s. 53-69.

Wnioski

Działalność innowacyjna w obszarze turystyki wiejskiej jest specyficzna. Większość innowacji w turystyce ma bowiem charakter pozatechnologiczny i wtórny, choć dyfuzja nowych pomysłów i rozwiązań postępuje tu szybciej niż w innych sektorach gospodarki.

Podmioty funkcjonujące w obszarze turystyki wiejskiej i agroturystyki mają zwykle charakter mikro- lub małych przedsiębiorstw. Ta grupa przedsiębiorców cechuje się najmniejszą skłonnością do inwestycji w działalność innowacyjną, a większość wdrażanych działań o charakterze innowacyjnym ma formułę naśladowczą albo wręcz odtwórczą.

Pojawiające się środki z perspektywy finansowej 2014-2020 powinny zostać wykorzystane na tworzenie mechanizmów wspierania rozwoju innowacji w turystyce wiejskiej i agroturystyce.

11. Turystyka edukacyjna i społeczna na wsi

Turystyka wiejska i agroturystyka może wykorzystać w większym stopniu globalne trendy związane z rosnącym zapotrzebowaniem na wiedzę oraz ze złożonością zjawisk społecznych, np. starzeniem się społeczeństw. Naprzeciw tym trendom wychodzi tworzenie gospodarstw edukacyjnych oraz gospodarstw społecznych i opiekuńczych.

Gospodarstwa edukacyjne

Gospodarstwa edukacyjne są to gospodarstwa, których celem jest przekazywanie wiedzy i umiejętności związanych z tradycyjnym rolnictwem i życiem wsi. Zajmowanie się edukacją jest jednocześnie sposobem na dodatkowe dochody dla rolników i ich rodzin i opcją na zachowanie gospodarstw.

W gospodarstwach edukacyjnych prowadzi się najczęściej zajęcia z takich dziedzin jak produkcja roślinna, produkcja zwierzęca, przetwórstwo płodów rolnych, świadomość ekologiczna i konsumencka, dziedzictwo kulturalne wsi, tradycyjne zawody, rękodzieło i twórczość ludowa. Z reguły gospodarstwa edukacyjne powinny posiadać zwierzęta gospodarskie albo prowadzić uprawy rolnicze czy ogrodnicze lub sadownicze. Są jednak gospodarstwa edukacyjne, które nie prowadzą edukacji w wymienionym wyżej zakresie. Uczy się w nich natomiast matematyki, fizyki, chemii, języków obcych i innych przedmiotów ze szkolnego kanonu. Uczy się jednak inaczej, innymi metodami. Gospodarstwo jest w tym przypadku przestrzenią edukacyjną, a to, co się w nim dzieje, podstawą do projektowania sytuacji edukacyjnych. Rzadko jednak tego typu gospodarstwa prowadzą edukację w zakresie pojedynczych wyizolowanych przedmiotów, częściej stosuje się w nich podejście określane jako nauczanie zintegrowane.

Wśród zalet gospodarstw edukacyjnych wymienia się najczęściej:

- łączenie nauki z ruchem, wysiłkiem fizycznym na świeżym powietrzu;
- uczenie się w realnej sytuacji i w działaniu;
- warunki dla poznawania otoczenia w sposób polisensoryczny – wszystkimi zmysłami;
- proces uczenia się nastawiony jest na wykorzystywanie wielorakich inteligencji i odkrywanie mniej oczywistych talentów;
- stwarzanie okazji do pracy zespołowej oraz integracji grup uczniowskich.

Zajęcia edukacyjne prowadzone w gospodarstwach rolnych są korzystne zarówno dla rolników, jak i dla szkół. Szkoły zyskują urozmaicenie i wzbogacenie procesu kształcenia, zorientowanie programów nauczania na praktyczne działanie, przestrzeń do ćwiczeń praktycznych z różnych przedmiotów, alternatywne miejsca edukacji, poznanie przez uczniów wiejskiej kultury. Dla rolników ważne może być spotkanie z przyszłymi konsumentami i możliwość kształtowania ich zachowań konsumenckich oraz promocja produktów z gospodarstwa. Jest to także odmiana i wzbogacenie codziennego życia rolnika, radość pracy z dziećmi i nauczycielami, twórczy rozwój rodzin rolniczych i dodatkowy dochód. Do prowadzenia zajęć w gospodarstwie mogą być też angażowane dzieci rolników. Dzięki temu uczą się one pracy w nowej gospodarce, wzrasta też poziom ich samooceny. Ucząc innych, same uczą się lepiej.

Gospodarstwa edukacyjne funkcjonują w wielu krajach Europy. Najwięcej, bo około 1000, jest ich w Niemczech. We Francji działa 740 takich gospodarstw. W Szwajcarii jest prawie 300 gospodarstw edukacyjnych. W Austrii od 40 do 50 tys. uczniów odwiedza w ciągu roku gospodarstwa edukacyjne. W Polsce działa Ogólnopolska Sieć Zagród Edukacyjnych zrzeszająca 182 gospodarstwa. Gospodarstwa działające w tej sieci są certyfikowane. Prowadzone jest też dla nich doradztwo dotyczące metodyki nauczania, aspektów prawnych oraz bezpieczeństwa i higieny¹¹⁷.

Zaplecze gospodarstwa edukacyjnego stanowią wszelkie budynki gospodarcze – stodoły, obory, stajnie, szopy – oraz te, które służą do przetwórstwa, np. młyny, mleczarnie, suszarnie. Wykorzystywane do edukacji mogą być też pola, ogrody, sady, lasy i łąki.

Wiele z polskich gospodarstw edukacyjnych powstało na bazie gospodarstw agroturystycznych jako rozszerzenie ich działalności. W normalnym gospodarstwie agroturystycznym edukacja dotycząca rolnictwa i w ogólności życia na wsi prowadzona jest jakby przy okazji, nie jest celem samym w sobie. Goście odwiedzający gospodarstwo mają okazję do tego, żeby zajrzeć do stajni czy obory, pójść na pole lub do ogrodu, ale także wziąć udział w zajęciach gospodarskich. Natomiast gospodarstwo edukacyjne oferuje przeżycia związane z uczeniem się jako główną ofertę, przyjmując najczęściej grupy dzieci, a nawet dorosłych. Grupy te liczą przeważnie od 15 do 40 osób, a ich wizyta w gospodarstwie trwa od trzech do pięciu godzin.

¹¹⁷ <http://www.zagrodaedukacyjna.pl/>

Gospodarstwa edukacyjne przyjmują najczęściej dzieci z przedszkoli oraz szkół podstawowych, rzadziej z gimnazjów i liceów. Pobyt w gospodarstwie trwa, jak wspomniano wyżej, zwykle około czterech godzin. Są też jednak oferty na cały dzień oraz oferty z noclegiem od dwóch dni do tygodnia. Gospodarstwa edukacyjne korzystają często z zasobów wsi, w której są zlokalizowane. Atrakcje wsi są atrakcjami gospodarstwa. Chodzi tu zarówno o atrakcje przyrodnicze, jak i kulturowe. Zajęcia w jednym gospodarstwie mogą być uzupełnione zajęciami u sąsiadów. W jednej z polskich wsi dzieci przyjmowane są w gospodarstwie, w którym piecze się chleb i uczy na tej podstawie matematyki (żona rolnika jest księgową). Gospodarstwo to współpracuje z innymi rolnikami, jeden z nich ma wóz i konie, urządza więc wycieczki do lasu, inny zaprasza do zapoznania się z tym, jak funkcjonuje jego hodowla krów. Na zajęcia w gospodarstwach edukacyjnych zapraszani są także rękodzielnicy z okolicy. Gospodarstwo edukacyjne „W Labiryntach”, które działa we wsi Paproty na północy Polski¹¹⁸, zatrudnia obok rękodzielników także animatorów do prowadzenia gier i zabaw. Wprowadzenie gier i zabaw do oferty gospodarstwa edukacyjnego dynamizuje ją i pozytywnie wpływa na uważność i emocje uczestników zajęć.

Idealnym rozwiązaniem jest tworzenie programu zajęć w gospodarstwie edukacyjnym przy współpracy z pedagogami. W Polsce ważne jest np. dopasowanie oferty gospodarstwa z jednej strony do tzw. podstawy programowej (zestawienie minimum programu nauczania do zrealizowania w szkole) oraz do kompetencji kluczowych. Osoby prowadzące zajęcia w gospodarstwie edukacyjnym nie muszą mieć formalnego wykształcenia pedagogicznego. Podkreśla się, że jest to nawet zaletą, ponieważ uczniowie spotkają się z autentycznym człowiekiem, a nie kolejnym nauczycielem, jak w szkole.

Gospodarstwo edukacyjne jest jedną z form dodatkowej działalności gospodarstwa rolnego, obok tego typu gospodarstw funkcjonują także gospodarstwa terapeutyczne, artystyczne, przygodowe, doznaniowe, społeczne.

W gospodarstwach edukacyjnych uczą się nie tylko dzieci, ich klientami są także dorośli. Typem gospodarstw edukacyjnych dla dorosłych są gospodarstwa przygotowujące do pracy w rolnictwie.

Współpraca szkoły z gospodarstwem może prowadzić także do tego, że jak to bywało kiedyś, szkoły będą się angażowały do pomocy rolnikom w prowadzeniu ich gospodarstw, np. w wykopkach ziemniaków. Rozszerzenie tej współpracy to odwiedziny rolników w szkołach,

¹¹⁸ <https://www.facebook.com/GospodarstwoEdukacyjneWLabiryntach>; <http://paproty.pl/>, data dostępu: 8.12.2015.

a nawet dostarczanie do szkół warzyw i owoców czy także mleka i jego przetworów ze współpracujących gospodarstw.

Gospodarstwa edukacyjne odwiedzane są coraz częściej przez dorosłych, którzy interesują się życiem wsi i chcą poszerzyć lub odnowić wiedzę na jej temat. Prowadzone są dla nich różnego typu kursy i zajęcia z gotowania, poznawania ziół, robienia przetworów, wikliniarstwa, przędzenia i tkania, wyrobu papieru (także z pokrzywy i innych roślin), bibułkarstwa, malowania na szkło, kowalstwa, stolarstwa itd. W ofercie gospodarstw są także kursy koszenia i klepania kosi, orki końmi i traktorem, uprawy ogrodu, obrządku zwierząt hodowlanych, uprawy winorośli itd. Kursy te mają znaczenie bardziej hobbistyczne i sentymentalne niż przygotowujące do zawodu. Bardziej w nich chodzi o emocje, przeżycia związane z pracą na wsi niż o fachową wiedzę.

Rolnictwo społeczne

W Opinii Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego z 2013 r. rolnictwo społeczne jest to coraz bardziej rozwijające się w Europie innowacyjne podejście łączące dwie koncepcje: rolnictwo wielofunkcyjne i usługi społeczne – opiekę zdrowotną na poziomie lokalnym. W ramach produkcji rolnej przyczynia się do poprawy samopoczucia i integracji społecznej osób o szczególnych potrzebach. Pod określeniem rolnictwo społeczne znanych jest w Europie szereg działań określanych jako rolnictwo dla zdrowia „farming for health”, rolnictwo opiekuńcze „care farming”, zielona opieka „green care” albo też zielone terapie „green therapies” (por. rysunek 1). Określenia te odnoszą się do różnych działań w obszarze opieki, reintegracji społecznej, szkolenia oraz rehabilitacji społecznej i zawodowej osób w trudnym położeniu oraz szkolenia osób o szczególnych potrzebach. Podejmowanie takich działań przyczynia się do lepszego samopoczucia osób w trudnej sytuacji, poprawiając ich stan zdrowia i włączenie społeczne. Niekiedy działania takie poprzez kontakt z naturą i działalnością produkcyjną przyczyniają się do poprawy uczenia się, podnoszą samoocenę i ułatwiają uczestnictwo w życiu społecznym.

Rysunek 2. Przegląd rodzajów „zielonej opieki zdrowotnej”

Źródło: D.K. Haubehofer, M. Elings, J. Hassink, R.E. Hine (2010), *The Development of Green Care in Western European Countries, The Journal of Science and Healing, March/April 2010, Vol. 6, No. 2, s. 107*

Zgodnie ze wspomnianą w Opinii EKES definicją „rolnictwo społeczne” to zespół działań wykorzystujących zasoby rolne, zarówno roślinne, jak i zwierzęce, aby wytworzyć świadczenia społeczne na obszarach wiejskich lub podmiejskich, takie jak rehabilitacja, terapie chronione miejsca pracy, uczenie się przez całe życie i inne działania przyczyniające się do integracji społecznej. W takim ujęciu chodzi między innymi o stworzenie w ramach gospodarstwa rolnego warunków umożliwiających osobom o szczególnych potrzebach uczestnictwo w codziennych zajęciach w gospodarstwie, aby zapewnić rozwój i postępy tych osób oraz poprawić ich samopoczucie.

Rolnictwo społeczne przyjmuje najczęściej następujące formy – obszary działań: zajęcia reedukacyjne i terapeutyczne, integracja w świecie pracy i włączenie społeczne, działania pedagogiczne, usługi opiekuńcze.

Korzyści z opieki świadczonej w gospodarstwie są różnorodne. Sempik, Hine i Wilcox¹¹⁹ wymieniają między innymi:

- Gospodarstwo opiekuńcze może zapewnić zielone i spokojne otoczenie. To umożliwia wielu klientom życie w spokoju;
- Praca związana z opieką nad roślinami i zwierzętami stwarza poczucie odpowiedzialności za inne stworzenia. To pomaga także czuć się bardziej odpowiedzialnym za samego siebie. Istotnym efektem takich działań może być podniesienie samooceny;
- Ze względu na obecność czynników będących poza kontrolą człowieka, takich jak klimat czy jakość gleby, pobyt w gospodarstwie może pomóc zaakceptować życie takim, jakie ono jest. To może przyczynić się do zachowania spokoju umysłu;
- Podstawowe wartości życiowe wyznawane przez gospodarza i jego rodzinę determinują charakter świadczonej opieki – na tym opiera się zaufanie klienta, który poprzez współpracę z nimi buduje wiarę w siebie;
- Poza nastawieniem na naturę gospodarstwo jest także przedsięwzięciem, które wymaga przemyślanych działań, aby mogło przetrwać w sensie ekonomicznym. Takie podejście stymuluje realistyczny pogląd na życie.

Doświadczenia tworzenia i rozwoju gospodarstw opiekuńczych na bazie gospodarstw agroturystycznych w województwie kujawsko-pomorskim

W 2008 r. Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego podjął działania związane z reorientacją zawodową rolników i członków ich rodzin¹²⁰. Bezpośrednią inspiracją działań na rzecz tworzenia gospodarstw opiekuńczych w województwie kujawsko-pomorskim były próby tego typu aktywności podejmowane w latach 2002-2004 na Podkarpaciu i Lubelszczyźnie (Ordyczyński¹²¹). W 2013 r. KPODR Minikowo rozpoczął rozmowy z grupą właścicieli

¹¹⁹ J. Sempik, R. Hine and D. Wilcox, eds. Green Care: A Conceptual Framework, A Report of the Working Group on the Health Benefits of Green Care, COST Action 866, Green Care in Agriculture, Loughborough: Centre for Child and Family Research, Loughborough University 2010.

¹²⁰ Dwa największe projekty finansowane były w ramach działania 8.1.2 Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki.

¹²¹ M. Ordyczyński, *Rodzinne gospodarstwa opiekuńcze, [w:] Nowe podejście do rozwoju obszarów wiejskich w Polsce, Doświadczenia projektu „Budowanie Instytucji na Rzecz Rozwoju Wsi w Pilotażowych Regionach Polski – IBRD”* pod redakcją A. Futymskiego i in., Leżajskie Stowarzyszenie Rozwoju, Leżajsk 2004, s. 30.

gospodarstw agroturystycznych z terenu Borów Tucholskich zrzeszonych w Stowarzyszeniu Gospodarstw Agroturystycznych „Bory Tucholskie” na temat możliwości rozwoju ich działalności o funkcje opiekuńcze. W trakcie kilku spotkań przekazano rolnikom prowadzącym gospodarstwa agroturystyczne koncepcję funkcjonowania gospodarstw opiekuńczych w Holandii. Poza rolnikami prowadzącymi gospodarstwa agroturystyczne w spotkaniach brali również udział przedstawiciele Starostwa Powiatowego w Tucholi, Lokalnej Grupy Działania Bory Tucholskie oraz inni liderzy lokalni. Działania realizowano w ramach tzw. komponentu międzynarodowego projektu finansowanego z Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki (POKL 8.1.2). Jesienią 2013 r. grupa 17 właścicieli gospodarstw agroturystycznych lub członków ich rodzin uczestniczyła w intensywnym, dwustugodzinym kursie opiekuna dziennego osób starszych i niepełnosprawnych. Kurs składał się nie tylko z części teoretycznej, ale również z praktyk (minimum 100 godzin) w Domu Pomocy Społecznej (DPS) w Wysokiej w powiecie tucholskim. W ramach tych zajęć uczestnicy mieli możliwość poznania specyfiki pracy opiekuńczej oraz nawiązali bezpośredni kontakt z podopiecznymi DPS. Dzięki praktykom i nabytemu tam doświadczeniu mogli oni stwierdzić, czy są gotowi podjąć pracę polegającą na opiece nad osobami starszymi i niepełnosprawnymi. W 2014 r. rozpoczęto realizację komponentu międzynarodowego projektu. Nawiązano kontakt z partnerem holenderskim oraz przystąpiono do przygotowywania koncepcji tworzenia gospodarstw opiekuńczych w Borach Tucholskich w oparciu o doświadczenia holenderskie. Początkowo odbyła się wizja lokalna eksperta holenderskiego¹²² oraz warsztaty z udziałem właścicieli gospodarstw i interesariuszami z terenu powiatu tucholskiego. Na podstawie wizyty w okolicach Tucholi opracowano wstępne założenia działań oraz wytyczne do programu wizyty studyjnej w Holandii, która odbyła się w czerwcu 2014 roku. Podczas pobytu w Holandii rolnicy wraz z polskimi specjalistami, osobami mogącymi pomóc przy wdrażaniu gospodarstw opiekuńczych na terenie województwa kujawsko-pomorskiego mieli okazję odwiedzenia kilkunastu gospodarstw opiekuńczych. Niezwykle ważną okazała się możliwość bezpośredniej rozmowy z właścicielami oraz podopiecznymi przebywającymi w gospodarstwach. Właściciele gospodarstw agroturystycznych zapoznali się ze sposobami prowadzenia opieki w gospodarstwach holenderskich. Wizyta w holenderskich gospodarstwach pomogła im zaplanować funkcjonowanie takich gospodarstw w warunkach polskich. Szczególnie istotne było uświadomienie sobie specyfiki i wymogów związanych z opieką nad różnymi grupami docelowymi. Po powrocie z Holandii podczas kilku dni warsztatowych oraz wizyt w każdym z zainteresowanych gospodarstw opracowano założenia

¹²² Ekspertem był Kees Manintveld, który w latach 2002-2004 pomagał rozwijać koncepcję gospodarstw opiekuńczych na Podkarpaciu.

koncepcji gospodarstw opiekuńczych w Borach Tucholskich (Indywidualne Plany Gospodarstw Opiekuńczych IPUGO) oraz dokonano indywidualnego przeglądu gospodarstw pod kątem spełniania wymogów technicznych poszczególnych pomieszczeń i całej przestrzeni oferowanej docelowo dla podopiecznych. Dokonano również wstępnej analizy finansowej przekształcenia gospodarstwa agroturystycznego lub rolniczego na działalność opiekuńczą. Jak podaje Manintveld (2014), w Holandii gospodarstwa opiekuńcze świadczą różne usługi opiekuńcze dla następujących grup docelowych:

- osoby niepełnosprawne psychicznie;
- osoby z ograniczeniami ruchowymi;
- osoby starsze niepełnosprawne psychicznie/fizycznie;
- osoby z uszkodzeniem mózgu powstałym po porodzie np. wskutek wypadku lub choroby takiej jak demencja (alzheimer);
- osoby z problemami psychicznymi;
- reintegracja (byłych) więźniów;
- reintegracja osób uzależnionych (np. narkotyki, alkohol);
- osoby cierpiące na autyzm;
- opieka nad dziećmi (przed i po godzinach pracy szkoły);
- trudna młodzież;
- osoby długotrwale bezrobotne;
- osoby wypalone zawodowo;
- osoby poszukujące azylu.

Po analizie sytuacji formalnoprawnej Anna Toby¹²³ (2014) określiła dla zainteresowanych gospodarstw z Borów Tucholskich następujące grupy docelowe i formy opieki:

- opieka skierowana do dzieci i młodzieży;
- osoby niepełnosprawne intelektualnie lub ruchowo;
- osoby starsze wymagające wsparcia.

Tworzenie gospodarstw opiekuńczych w formie *rodzinnego domu pomocy*¹²⁴ w przeciwieństwie do dużych domów pomocy społecznej może wyjść naprzeciw oczekiwaniom ludzi starszych, którzy pragną ciepła, zainteresowania swoją osobą i bliskością

¹²³ A. Toby, *Modele gospodarstw opiekuńczych według grup docelowych*, [w:] *Gospodarstwa opiekuńcze w Borach Tucholskich a doświadczenia holenderskie*, Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Minikowo 2014.

¹²⁴ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 31.05.2012 r. w sprawie rodzinnych domów pomocy (DzU 2012, poz. 719).

z innymi. W rodzinnym domu pomocy świadczone powinny być następujące usługi bytowe: zapewnienie miejsca pobytu i noclegu, wyżywienia i utrzymania czystości, całodobowe usługi opiekuńcze, różne formy aktywizacji. Mniejsza liczba mieszkańców zmniejsza anonimowość, a tym samym większą indywidualizację świadczeń. Ponadto istotnie ważna jest możliwość adaptacji osoby starszej w nowej rodzinie, co może zwiększać poczucie bezpieczeństwa i sensu egzystencji. Kilka gospodarstw uczestniczących w projekcie rozpoczęło już przygotowania, aby spełnić wszystkie wymogi rozporządzenia i stać się rodzinnym domem pomocy.

Osoby starsze nieaktywne zawodowo

Gospodarstwo opiekuńcze dla osób starszych nieaktywnych zawodowo może być zorganizowane w różnych formach, np. w postaci klubu samopomocy, który może stać się miejscem wspólnego spotykania się osób starszych z innymi, porozmawiania przy kawie czy herbacie, pogrania w gry towarzyskie, spacerów, organizowania różnych warsztatów, pogadanek, co pomoże zachować osobom tym dobrą kondycję psychiczną i fizyczną oraz poczucie własnej wartości. Często aktywny senior szuka różnych, odpłatnych zazwyczaj, form aktywności społecznej. Ciekawą ofertą dla tej grupy mogą być krótkookresowe pobyty turystyczne w gospodarstwach opiekuńczych. Poza „standardowymi” sposobami spędzania wolnego czasu (spacery, zwiedzanie zabytków itp.) proponują one uczestnictwo w zajęciach gospodarskich dostosowanych do możliwości seniorów. Niektóre oferują też różne formy rehabilitacji lub terapii, np. masaże.

Kompleksowa oferta turystyczna dla osób starszych – produkt turystyczny dla seniora

Gospodarstwa agroturystyczne z Borów Tucholskich posiadają zróżnicowaną ofertę skierowaną do seniorów indywidualnych, jak i grup zorganizowanych (warsztaty tematyczne). Większość z nich ma przygotowaną zarówno ofertę pobytową jednodniową, jak i długoterminową. Najczęściej deklarują przyjmowanie osób samodzielnych, dla których opieka oznacza dyskretne wspieranie, proste zabiegi rehabilitacyjne i nade wszystko kontakt z naturą i świeżym powietrzem. W takim wydaniu oferta gospodarstw opiekuńczych z Borów Tucholskich plasuje się pomiędzy tym, co oferują klasyczne gospodarstwa agroturystyczne, a ofertą domów pomocy społecznej. Wielość atrakcji Borów Tucholskich, specyfika naturalnego środowiska, zagospodarowana przez społeczności lokalne choćby w postaci powstałych w ostatnich latach kilkunastu tzw. wiosek tematycznych: „grzybowej”, „miodowej”, „kwiatowej”, „górnicznej” lub „ptasiej”, a dodatkowo lasy, jeziora, słynny

akwedukt w Fojutowie, szlaki turystyczne – raj dla rowerzystów, spacerowiczów (ścieżki nordic walking) i kajakarzy w Wielkim i Małym Kanale Brdy (m.in. słynny Szlak papieski śladami Karola Wojtyły). W przyszłości planowane jest zintegrowanie oferty i dołączenie elementów pobytów rehabilitacyjno-kuracyjnych, ale już dzisiaj można przyjechać w Bory Tucholskie po zdrowy wypoczynek. Według badań preferencji turystów – seniorów to właśnie Bory Tucholskie spełniają większość oczekiwań tej grupy społeczeństwa co do wypoczynku i spędzania wolnego czasu.

W Borach Tucholskich w 2014 r. rozpoczęto już w praktyce realizację funkcji opiekuńczych na bazie gospodarstwa rolnego, przede wszystkim w oparciu o bazę gospodarstw agroturystycznych. Kilka gospodarstw pełni już funkcję pogotowia opiekuńczego dla dzieci i przygotowuje się do bycia profesjonalną rodziną zastępczą lub rodzinnym domem dziecka, kilka innych jest praktycznie przygotowanych do pełnienia funkcji rodzinnych domów pomocy. Wydaje się również, że zapotrzebowanie na tego typu ofertę jest bardzo realne. Starsze małżeństwo odwiedzające od ponad dziesięciu lat jedno z gospodarstw w gminie Cekcyn po zapoznaniu się z koncepcją tworzenia gospodarstw opiekuńczych stwierdziło, że oni właśnie w tym miejscu i z tymi gospodarzami chcą spędzić swoją starość. To może być nieodosobniony przypadek w skali kraju, szczególnie jeżeli weźmie się pod uwagę z jednej strony zmiany demograficzne i wydłużającą się długość życia, a z drugiej zmianę modelu funkcjonowania rodzin – szczególnie w miastach. Wszystkie uczestniczące w projekcie gospodarstwa tworzą produkt turystyczny „Bory Tucholskie dla Seniora¹²⁵”. Kolejne miesiące pokażą, na ile trwałe są przedsięwzięcia zainicjowane w ramach realizacji projektu.

Wnioski

Bardzo istotne jest znajdowanie nowych możliwości rozwojowych dla obszarów wiejskich. Możliwości te w dużym stopniu związane są z edukacją i rozwiązywaniem problemów społecznych, ponieważ wieś jest dobrym miejscem dla edukacji i pracy socjalnej.

Doświadczenia wynikające z funkcjonowania w Polsce sieci zagród edukacyjnych oraz doświadczenia wynikające z tworzenia i rozwoju gospodarstw opiekuńczych na bazie gospodarstw agroturystycznych w województwie kujawsko-pomorskim pokazują, że są to dziedziny mogące być obiecującą formą turystyki wiejskiej.

¹²⁵ Szczegółowa koncepcja została opisana na stronie www.opieka.kpodr.pl.

W ramach wsparcia PROW 2014-2020 dla turystyki wiejskiej mają być premiowane projekty innowacyjne. Przestrzeń edukacji i spraw społecznych może być polem do tworzenia innowacyjnych rozwiązań. Warunkiem ich powstawania jest jednak odpowiednie wsparcie ze strony ośrodków doradczych i uczelni. Uzupełnieniem tego wsparcia powinny być nowego typu instytucje, których tworzenie postulowane jest w rozdziale trzecim.

12. Turystyka jako wartość dodana do produkcji rolniczej

Problemem polskiego rolnictwa są krótkie łańcuchy wartości. Większość rolników sprzedaje nieprzetworzone produkty. Problemem małych i średnich gospodarstw jest jeszcze to, że produkty te, nie mając odpowiedniego wolumenu, mają trudność z wejściem na rynek i uzyskaniem dobrej ceny. Szansą dla takich gospodarstw jest wykorzystanie działań z zakresu różnych form turystyki wiejskiej i agroturystyki do zwiększania wartości dodanej produktów rolnych. W tym rozdziale pokazane zostaną takie możliwości jak: święta, festyny, festiwale itp. wydarzenia poświęcone kulinariom w ogólności i konkretnym potrawom, owocom, warzywom; specjalizacja tematyczna wsi i gospodarstw na bazie płodów rolnych i kulinariów; trasy tematyczne dotyczące kulinariów.

Święta, festyny, festiwale

Święta, festiwale itp. wydarzenia przyciągają turystów masowych, którzy korzystają z posiłków, kupują pamiątki, w przypadku wydarzeń związanych z kulinariami, owocami czy warzywami kupują coś z tego asortymentu. W Polsce odbywa się np. wiele świąt truskawek, jabłek, fasoli, cebuli, ziemniaka, bobu, marchewki, kiszzonego ogórka. Świętuje się także z okazji zup, pierogów, kołaczy, klusek itp. Problemem wielu z tych świąt jest jednak to, że się do nich dopłaca. Jest tu do wykonania praca nad przygotowaniem oferty komercyjnej. Znane festiwale podobnego typu organizowane np. w USA trwają kilka dni i przynoszą wielomilionowe zyski.

Helmut Eiselsberger, specjalista od marketingu produktów rolniczych, pracujący w Górnoaustriackiej Izbie Rolnej, pomaga rolnikom sprzedawać ziemniaki, zboże, warzywa, owoce i miód, zapraszając na wieś zorganizowane grupy klientów, aby bawić się z nimi w teatr. Dzięki temu, oferując najpierw rozrywkę i przygodę, stwarza atmosferę, w której dużo lepiej i drożej sprzedają się towary oferowane przez rolników. To przykład gospodarki doznań na wsi i specjalnej formy turystyki wiejskiej.

Wioski tematyczne

W świecie i w Polsce jest sporo wiosek tematycznych specjalizujących się w owocach, warzywach i kulinariach. Część z tych wiosek ma opracowane produkty turystyczne na podstawie specjalizacji. Do najbardziej znanych wiosek tego typu należy wioska makowa

Armschlag z Austrii¹²⁶. Wioska ta otrzymała w 2014 r. nagrodę za najbardziej innowacyjny produkt turystyczny w Dolnej Austrii. Najwięcej gości trafia do wioski maku w czerwcu i lipcu, przyciągają ich wtedy kwitnące makowe pola, oraz na makowy odpust przypadający w trzecią sobotę września. Podczas odpustu sprzedaje się od jednej trzeciej do połowy rocznych plonów maku. Dodatkowym źródłem dochodu dla mieszkańców wsi są także makowe produkty oferowane pod marką „Mohn amour”. A wśród nich: makowe oleje (z niebieskiego, szarego i białego maku), makowe kosmetyki (kremy, mydła, płyny do kąpieli), makowe miody, czekolady, wódki, wreszcie same makówki, które mają duże wzięcie wśród Austriaków i Niemców używających ich do adwentowych ozdób. We wsi utworzono Muzeum opium.

Gospodarstwa tematyczne

Obok specjalizowania się wsi mamy też do czynienia ze specjalizacjami gospodarstw. Przykładem może tu być opisane wcześniej lawendowe pole. Moda na topinambur skutkuje zakładaniem restauracji, w których jest on głównym składnikiem menu, oraz pensjonatów, gdzie oprócz potraw i napojów z topinamburu poleca się także zabiegi kosmetyczne z odżywkami, kremami itp. kosmetykami na bazie topinamburu¹²⁷.

Trasy tematyczne

Trasa tematyczna jest siecią typowych dla regionu atrakcji, są one promowane i udostępniane w ramach wspólnego tematu. Trasy tworzone są i utrzymywane przez zawiązywane w tym celu lokalne partnerstwa grupujące przedstawicieli samorządów, gospodarki i organizacji społecznych. Udostępnienie pojedynczych atrakcji w ramach trasy podnosi ich atrakcyjność i wpływa na poprawę konkurencyjności regionu. Trasy tematyczne tworzone są zwykle na obszarach, na których nie ma wyraźnych pierwszorzędnych atrakcji turystycznych. Wartość zasobów kultury oraz przyrody o regionalnym i lokalnym znaczeniu podnosi się poprzez dodanie im opowieści i znaczeń związanych z tematem.

Trasy tematyczne mają długą tradycję, tworzone są już od lat 50. XX wieku, jednak najwięcej tras zaczęło powstawać po 1990 roku. W samej Austrii w 2003 r. funkcjonowało około 70 tras tematycznych. Z tego dwie trzecie stanowią trasy o tematach związanych

¹²⁶ <http://www.mohndorf.at/cms/index.php>, data dostępu: 8.12.2015.

¹²⁷ <http://www.villahelia.sk/topinambur>, data dostępu: 8.12.2015.

z kulinariami, a jedną trzecią trasy związane z dziedzictwem kultury. Wśród tras kulinarnych najwięcej jest tras wina¹²⁸.

Pokazowe zakłady przetwórcze

Popularność takich przedsięwzięć jak np. Muzeum Piernika w Toruniu¹²⁹, w którym można nie tylko poznać historię pierników toruńskich, ale także własnoręcznie takie pierniki zrobić, wskazuje na możliwości, jakie tkwią w łączeniu przetwórstwa rolno-spożywczego z turystyką. Dotyczy to szczególnie przetwórstwa na skalę rzemieślniczą, ale może znaleźć zastosowanie także w przetwórstwie na skalę przemysłową. Dla przetwórci żywności działających na wsi jest to szansa na dodatkowe źródło dochodów i promocję swoich produktów. Możliwe jest to oczywiście po spełnieniu warunków dotyczących higieny i bezpieczeństwa.

Sprzedaż bezpośrednia i turystyka

Z dniem 1 stycznia 2016 r. w Polsce zaczną obowiązywać przepisy Ustawy z dnia 9 kwietnia 2015 r. o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych oraz niektórych innych ustaw regulujących opodatkowanie sprzedaży bezpośredniej¹³⁰. Poszerzy to znacznie możliwości zwiększania wartości dodanej produktów rolnych poprzez działania z zakresu różnych form turystyki wiejskiej i agroturystyki. Dzięki nowym przepisom zwiększyć się może sprzedaż bezpośrednia produktów wytwarzanych w gospodarstwach agroturystycznych, jak i sprzedaż przetworzonych produktów rolnych podczas imprez turystycznych. Z większą pewnością organizować będzie też można specjalne imprezy poświęcone kulinariom typu święto chleba czy festiwal smaków. Zwiększy to prawdopodobnie zapotrzebowanie na organizację szkoleń i warsztatów dotyczących przetwarzania żywności w warunkach gospodarstwa domowego. Wobec rosnącego zainteresowania żywnością z pewnych i sprawdzonych źródeł otwiera się przestrzeń dla tworzenia produktów turystycznych, turystyki wiejskiej zorientowanych na kulinaria i domowe przetwórstwo żywności. Tym samym powstawać będą nowe kanały zbytu przetworzonych i nieprzetworzonych płodów rolnych.

Dużym wsparciem dla rozwoju przetwórstwa rolno-spożywczego na poziomie gospodarstwa rolnego jest działalność Centrum Praktycznego Szkolenia w Zakresie Małego Przetwórstwa,

¹²⁸ K. Meyer-Cech, *Themenstrassen in Oesterreich – Brueckenschlag zwischen Regionalentwicklung und Tourismus*, G. Weber (red.) *Touristische Themenstrassen*, IRUB, Wien 2004, s. 15.

¹²⁹ <http://www.muzeumpiernika.pl/>.

¹³⁰ Ustawa z dnia 9 kwietnia 2015 r. o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych oraz niektórych innych ustaw, <http://www.infor.pl/akt-prawny/DZU.2015.097.0000699,ustawa-o-zmianie-ustawy-o-podatku-dochodowym-od-osob-fizycznych-oraz-niektorych-innych-ustaw.html>, data dostępu: 8.12.2015.

które powstało z inicjatywy Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi w CDR w Brwinowie oddział w Radomiu. W centrum można się szkolić w zakresie przetwórstwa zbóż, przetwórstwa owoców i warzyw (produkcja soków naturalnych), przetwórstwa mięsa i wyrobu serów twardych. Zajęcia praktyczne uzupełnione są przekazem wiedzy z zakresu technologii procesów produkcyjnych, wymagań higienicznych, bezpieczeństwa żywności i wymagań prawno-administracyjnych przy zakładaniu działalności małego przetwórstwa. Ze szkoleń korzystają rolnicy oraz doradcy ODR i nauczyciele, a także uczniowie szkół rolniczych¹³¹.

Wśród inicjatyw ośrodków doradztwa rolniczego dotyczących wspierania przetwórstwa w gospodarstwach rolnych w powiązaniu z turystyką wiejską wymienić można działalność Centrum Dziedzictwa Kulinarne i Turystyki Wiejskiej przy Kujawsko-Pomorskim Ośrodku Doradztwa Rolniczego w Minikowie. Organizowane są tu np. warsztaty z tradycyjnych metod wytwarzania produktów lokalnych z wieprzowiny. KPODR w Minikowie jest także współorganizatorem wielkiej imprezy promującej gęsinę pn. „Święto gęsi na Krajnie”¹³².

Wnioski

Turystyka, szczególnie turystyka kulinarna i enoturystyka, daje szansę przedłużania łańcucha wartości gospodarstw rolnych. Wydaje się jednak, że asortyment działań z zakresu turystyki może być w tym aspekcie znacznie poszerzony. Wiąże się to na przykład z tworzeniem tzw. ośrodków kompetencji i wiosek tematycznych na bazie poszczególnych kierunków upraw i hodowli. Istnieją już tego typu ośrodki i wioski zajmujące się np. ziołami, ale też specjalizujące się lawendzie czy rumianku. Są ośrodki i wioski specjalizujące się w owcach, życie, topinamburze, maku, ogórkach, truskawkach. Chodzi tu jednak o nowego typu specjalizację. Dotyczy ona wiedzy i emocji związanych z przedmiotem specjalizacji, surowiec rolny jest tutaj dodatkiem do głównych kierunków zarabiania. Tego typu specjalizacje wprowadzają rolników w obszar gospodarki wiedzy i doznań, poprawiając ich pozycję konkurencyjną i czyniąc wieś atrakcyjnym miejscem dla młodych i wykształconych.

Wieś i rolnictwo nie może się rozwijać, wykorzystując proste zasoby i słabo rozwinięte usługi, nie wykorzystując potencjału wartości dodanych produktów rolnych. Wprowadzanie tego typu działań może być wspierane przez fundusze, organizacje i instytucje niemające

¹³¹ <http://cpsz.cdr.gov.pl/>.

¹³² <http://dziedzictwo.kpodr.pl/>.

bezpośredniego związku z turystyką ani nawet z rolnictwem. Daje to szansę na włączanie gospodarstw i wsi w nowego typu sieci współpracy i poszerza katalog zajęć i zawodów możliwych do wykonywania na wsi. Jest też okazją do zmiany wizerunku wsi i do tworzenia nowych podstaw integracji mieszkańców wsi.

W ramach turystyki wiejskiej istnieją duże możliwości zwiększania wartości dodanej produktów rolnych. Ważnym ułatwieniem w tym względzie jest przyjęcie regulacji prawnych dotyczących sprzedaży bezpośredniej. Żywność stanowi istotny składnik oferty turystycznej. Ważne jest jednak to, żeby nie była ona jedynie „wyżywieniem” przygotowanym często na bazie produktów zakupionych w sklepie. W gospodarce wiedzy, emocji i twórczości klient powinien mieć okazję do zapoznania się z całym łańcuchem wytwarzania żywności oraz z poszczególnymi metodami i zasadami upraw, hodowli i przetwarzania, do przeżycia emocji związanych z udziałem w procesie powstawania żywności, do prób własnej twórczości związanej z kulinariami.

Opisane wyżej formy turystyki mogą być w różny sposób wspierane w ramach PROW 2014-2020. Dotyczy to zarówno wsparcia osób rozpoczynających działalność pozarolniczą w turystyce wiejskiej, jak i rolników i innych mieszkańców obszarów wiejskich zainteresowanych uruchomieniem lub rozwinięciem przetwórstwa żywności.

Bibliografia

Strony internetowe:

1. <http://createequity.com/2013/10/artists-shaking-up-and-strengthening-communities-in-rural-america/>
2. <http://dobraidea.pl/2011/01/glokalizacja-po-polsku-wiejskie-alternatywne-spolnosci-przypadek-wolimierza/>
3. http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf
4. <http://kaczebagno.pl>
5. <http://lawendowepole.pl>
6. <http://minrol.gov.pl/Wsparcie-rolnictwa-i-rybolowstwa/PROW-2014-2020>
7. <http://nowyobywatel.pl/2012/02/21/marnotrawstwo-zwane-dotacja/>
8. <http://sirolli.com/community-enterprise-facilitation/>
9. <http://skludzewo.pl>
10. <http://smallbusiness.com/trends/rural-small-business-trends-2014/>
11. <http://www.cdr.gov.pl/40-szkolenia/e-learning/1773-seminarium-internetowe-pn-koncepcja-funkcjonowania-i-budowa-systemu-opiekunow-wsi>
12. <http://www.dorf-stadterneuerung.at/content.php?pagelid=827>
13. http://www.dts24.pl/agroturystyka-szarej-strefie_13432.html
14. <http://www.independent.co.uk/news/people/news/sting-charges-208-to-pick-grapes-and-olives-at-his-tuscan-estate-9699603.html>
15. <http://www.klaster.tucholski.pl>
16. <http://www.klasterturystyczny.pl>
17. http://www.koweziu.edu.pl/programy_nauczania/pliki_po_rec/TTW_512203_program_P_p_o_rec_publ.pdf
18. <http://www.miejsczdusza.pl>
19. <http://www.mohndorf.at/cms/index.php>
20. http://www.pi.gov.pl/parp/chapter_86196.asp?soid=E565ED9AD2444DDA96C2D1D3021D8D7A pobranie 28.11.2015
21. <http://www.portal.tucholski.pl/artukul/654/wioski-tematyczne-w-borach-tucholskich>
22. <http://www.ppr.pl/semadmin/zasoby/Image/2014/gr/PROW.pdf>
23. <http://www.psorw.odnowawsi.pl>
24. <http://www.regionalmanagement-noe.at/wir-ueber-uns/bueros-standorte-teams.html>
25. <http://www.rws.waw.pl>
26. <http://www.spiritual-capital.org/what-is-spiritual-capital-2/the-bottom-line-business-benefits/>
27. <http://www.srovnanicen.cz/q/Den%20na%20kozi%20farme/>
28. <http://www.villahelia.sk/topinambur>
29. <http://www.wioskizpomyslem.pl>
30. <http://www.zagrodaedukacyjna.pl/>
31. <https://www.poir.gov.pl>
32. <https://www.pois.gov.pl/>

33. <https://www.polskacyfrowa.gov.pl/>
34. https://www.polskawschodnia.gov.pl
35. <https://www.power.gov.pl/>
36. <https://www.siemens.pl/pl/newsletter/nr52/sztuka-wymiany.html>

Literatura:

1. Artykuł 38, Załącznik 1 do Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej
2. Boni Michał, *Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, Wyd. Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2009
3. Brodzicki Tomasz, Szultka Stanisław, *Koncepcja klastrów a konkurencyjność przedsiębiorstw*, „Organizacja i Kierowanie”, nr 4 (110), Warszawa 2002
4. Czapiński Janusz, Panek Tomasz, *Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków*. Quarterly of University of Finance and Management in Warsaw 2013, Volume 7 September
5. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, dnia 9 października 2015 r. poz. 1570 Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 24 września 2015 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach poddziałania „Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020
6. Ekspertyza w zakresie potencjału produktów turystyki wiejskiej w Polsce i ich konkurencyjności na regionalnym, krajowym i zagranicznym rynku usług turystycznych. Materiał opracowany przez Polską Agencję Rozwoju Turystyki SA, Warszawa, listopad 2012 r. <https://bip.minrol.gov.pl/Opracowania-ekspertyzy-publickacje/Ekspertyza-w-zakresie-potencjalu-produktow-turystyki-wiejskiej-w-Polsce-i-ich-konkurencyjnosci-na-regionalnym-krajowym-i-zagranicznym-rynku-uslug-turystycznych>
7. Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf
8. Fenrych Przemysław (red.), *Europejska Akademia Softysa: wspomaganie wiejskich liderów*, wyd. FRDL, Szczecin 2014
9. Fenrych Przemysław (red.), *Pobacziti sjeło po nowomu*, Kijów 2014
10. Furmankiewicz Marek, *Pomiędzy wykluczeniem, niewiedzą a zaangażowaniem. Lokalne grupy działania w ocenie organizacji pozarządowych*, Acta Universitatis Lodzianis Folia Sociologica 2013/44
11. Furmankiewicz Marek, *Współzrządzenie czy ukryta dominacja sektora publicznego? Koncepcja governance w praktyce lokalnych grup działania Leader*, „Studia Regionalne i Lokalne”, 2013, nr 1(51)
12. Futymski Adam, *Nowe podejście do rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Doświadczenia projektu „Budowanie Instytucji na Rzecz Rozwoju Wsi w Pilotażowych Regionach Polski – IBRD”*, Leżajskie Stowarzyszenie Rozwoju, Leżajsk 2004
13. Gazdecki Michał *Turystyka przyrodnicza, ekoturystyka, turystyka wiejska, agroturystyka i turystyka kulinarna (NERAF) – definicje, koncepcje, przykłady*,

http://wielkopolskie.ksow.pl/fileadmin/user_upload/wielkopolskie/grafika/PDF/tour_salon/gazdecki_Tour-Salon_prezentacja.pdf

14. Godlewski Grzegorz, Zalech Mirosław, *Turystyka kontrowersyjna na współczesnym rynku podróży – formy, uwarunkowania, skutki*, AWF Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Filia w Białej Podlaskiej
15. Goszczyński Wojciech, Kamiński Ryszard, Knieć Wojciech, *Dylemat linoskoczka, czyli o profesjonalizacji autentyczności i perspektywach rozwoju organizacji pozarządowych na wsi i w małych miastach*, Wyd. Forum Aktywizacji Obszarów Wiejskich, Toruń – Warszawa 2013
16. Hajduk Joanna, Piekarska-Duraj Łucja, Idziak Piotr, Waciega Sebastian, *Lokalne muzeum w globalnym świecie. Poradnik praktyczny*, Małopolski Instytut Kultury, Kraków 2013
17. Haubenhofner Dorit Karla, Elings Mariolein, Hassink Jan, Hine RachelElizabeth [2010], *The Development of Green Care in Western European Countries*, The Journal of Science and Healing, March/April 2010, Vol. 6, No. 2
18. Idziak Waclaw, *Odnowa wsi. Przestrzeń, ludzie, działania*, wyd. FAPA, Warszawa 2013
19. Idziak Waclaw, *Wymyślić wieś od nowa*, wyd. FFW, Koszalin 2008
20. Kamieniecka Jolanta, Ragus Magdalena, Manthey Patrycja, *Rozpoznanie uwarunkowań tworzenia systemu certyfikacji turystyki zrównoważonej w środowisku wiejskim*, Warszawa, listopad 2014
21. Kamińska Wioletta (red.), *Innowacyjność w turystyce wiejskiej a nowe możliwości zatrudnienia na obszarach wiejskich*, Polska Akademia Nauk Komitet Przestrzennego
22. Katner Wojciech Jan, *Prawo działalności gospodarczej*, Kraków 2004
23. Ludwig Thorsten, *The Interpretation Guide, Sharing Heritage with People*, Bildungswerk Interpretation, Werleshausen 2015
24. Łażniewska Ewa, *Turystyka w rozwoju lokalnym*, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, 2012
25. *Marka wiejskiego produktu turystycznego. Inicjatywy i inspiracje*, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie oddział w Krakowie, Kraków 2009
26. Meyer-Cech Kim, *Themenstrassen in Oesterreich – Brueckenschlag zwischen Regionalentwicklung und Tourismus*, Touristische Themenstrassen, IRUB, Wien 2004
27. Migdał Marek, *Ewaluacja regionalnych i lokalnych organizacji turystycznych*, Instytut Wspierania Turystyki, Szczecin 2005
28. Pisarek Marta, Gargała Marta, *Polskie ogrody pokazowe jako nowe miejsce destynacji turystów*, *Studia KPZK Pan, tom CLXII, 2015.*
29. Porter Michael, *Porter o konkurencji*, PWE, Warszawa 2001
30. Psyk-Piotrowska Elżbieta, *Badanie kapitału społecznego lgd – uzasadnienie problemu, założenia metodologiczne, podstawowe wyniki badań*, *Acta Universitatis Lodzensis Folia Sociologica* 2013
31. Putnam Robert, *Demokracja w działaniu: tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Wyd. Znak, Kraków 1995
32. Raport badawczy. Opracowanie koncepcji systemowego wsparcia przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w ramach projektu pn. „Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich – diagnoza, kierunki, rekomendacje dla polityki rozwoju obszarów wiejskich”, Warszawa, 8 maja 2014

33. Raport Partnerstwo publiczno-prywatne w sporcie, rekreacji i turystyce, Kancelaria Doradztwa Gospodarczego Cieślak & Kordasiewicz, Warszawa 2012
34. Raport podsumowujący. Budowa kapitału społecznego do wykorzystania w procesie zarządzania rozwojem kierowanym przez lokalną społeczność, MRiRW, Warszawa 2015
35. Roman Michał, *Inicjatywy klastrowe w agroturystyce na przykładzie Okopskiej Organizacji Turystycznej*, „Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich”, nr 6, 2009
36. Roman Michał, *Klasy jako forma współdziałania w działalności turystycznej*, „Zarządzanie i Finanse”, 2013
37. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 31.05.2012 r. w sprawie rodzinnych domów pomocy (DzU 2012, poz. 719)
38. Sekuła Alicja, *Budowa przewagi konkurencyjnej regionu na przykładzie Regionalnej Strategii Innowacji dla województwa pomorskiego (RIS-P)*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 3, 2008
39. Sempik Joe, Hine Rachel, Wilcox Deborah, *Green Care: A Conceptual Framework, A Report of the Working Group on the Health Benefits of Green Care*, COST Action 866, Green Care in Agriculture, Loughborough: Centre for Child and Family Research, Loughborough University 2010
40. Szydło Marek, *Swoboda działalności gospodarczej*, Warszawa 2005
41. Taszewska Jolanta, *Klaster perspektywą dla przedsiębiorców na polskim rynku turystycznym*, DIFIN, Warszawa 2009
42. Toby Anna i in., *Gospodarstwa opiekuńcze w Borach Tucholskich a doświadczenia holenderskie*, Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Minikowo 2014
43. *Turystyka w 2011 roku*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012
44. Ustawa o Polskiej Organizacji Turystycznej z dnia 25 czerwca 1999 r. (DzU nr 62, poz. 689 z późn. zm.)
45. Ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach (DzU nr 20, poz. 104, z 1990 r. nr 14, poz. 86, z 1996 r. nr 27, poz. 118, z 1997 r. nr 121, poz. 769 oraz 1998 r. nr 106, poz. 668)
46. Wąsowicz-Zaborek Elżbieta „Kodeks Dobrych Praktyk systemu zarządzania i promocji turystyki w Polsce”, POT, Warszawa 2009
47. Zawalińska Katarzyna, *Instrumenty i efekty wsparcia Unii Europejskiej dla regionalnego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 2009
48. Zagospodarowania Kraju, Studia Tom CLXIII, Warszawa 2015

Załączniki

Załącznik nr 1

Działania i poddziałania PROW 2014-2020¹³³

1. Transfer wiedzy i działalność informacyjna
 - 1.1 Wsparcie kształcenia zawodowego i nabywania umiejętności
 - 1.2 Wsparcie na demonstracje i działania informacyjne
2. Usługi doradcze, usługi z zakresu zarządzania gospodarstwem i usługi z zakresu zastępstw
 - 2.1 Wsparcie dla korzystających z usług doradczych (świadczanie kompleksowej porady dla rolnika, świadczenie kompleksowej porady dla właściciela lasu)
 - 2.2 Wsparcie na szkolenia doradców
3. Systemy jakości produktów rolnych i środków spożywczych
 - 3.1 Wsparcie dla nowych uczestników systemów jakości żywności
 - 3.2 Wsparcie na przeprowadzenie działań informacyjnych i promocyjnych
4. Inwestycje w środki trwałe
 - 4.1 Wsparcie na inwestycje w gospodarstwach rolnych
 - 4.2 Wsparcie na inwestycje w zakresie przetwórstwa i wprowadzania do obrotu lub rozwoju produktów rolnych
 - 4.3 Wsparcie na inwestycje w infrastrukturę związane z rozwojem, modernizacją i dostosowywaniem sektora rolnego i leśnego (Scalania gruntów)
5. Przywracanie potencjału produkcji rolnej zniszczonego w wyniku klęsk żywiołowych i katastrof oraz wprowadzanie odpowiednich działań zapobiegawczych
 - 5.1 Wsparcie inwestycji w środki zapobiegawcze w celu ograniczania skutków prawdopodobnych klęsk żywiołowych, niekorzystnych zjawisk klimatycznych i katastrof (Inwestycje zapobiegające zniszczeniu potencjału produkcji rolnej)
 - 5.2 Wsparcie inwestycji w odtwarzanie gruntów rolnych i przywracanie potencjału produkcji rolnej zniszczonego w wyniku klęsk żywiołowych, w tym chorób zwierząt, niekorzystnych zjawisk klimatycznych i katastrof (Inwestycje odtwarzające potencjał produkcji rolnej)
6. Rozwój gospodarstw i działalności gospodarczej
 - 6.1 Wsparcie dla młodych rolników na rozpoczęcie działalności (Premie dla młodych rolników)
 - 6.2 Pomoc na rozpoczęcie pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich
 - 6.3 Wsparcie na rozpoczęcie działalności gospodarczej na rzecz rozwoju małych gospodarstw
 - 6.4 Wsparcie na inwestycje w tworzenie i rozwój działalności pozarolniczej

¹³³ Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020. Broszura informacyjna, <http://www.ppr.pl/semadmin/zasoby/Image/2014/gr/PROW.pdf>, data dostępu: 8.12.2015.

6.5 Płatności dla rolników kwalifikujących się do systemu drobnych producentów rolnych, którzy definitywnie przekazali swoje gospodarstwo innemu rolnikowi (Płatności dla rolników przekazujących małe gospodarstwa)

6.5.1 Pomoc na rozpoczęcie działalności gospodarczej na rzecz młodych rolników

6.5.2 Pomoc na rozpoczęcie działalności gospodarczej na rzecz działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich (Restrukturyzacja małych gospodarstw)

6.5.3 Pomoc na rozpoczęcie działalności gospodarczej na rzecz rozwoju małych gospodarstw (Premie na rozpoczęcie działalności pozarolniczej)

6.5.4 Rozwój przedsiębiorczości – Rozwój usług rolniczych

6.5.5 Płatności dla rolników kwalifikujących się do wsparcia w ramach systemu dla małych gospodarstw (Płatności dla rolników przekazujących małe gospodarstwa)

7. Podstawowe usługi i odnowa miejscowości na obszarach wiejskich

7.1 Inwestycje związane z tworzeniem, ulepszaniem lub rozbudową wszystkich rodzajów małej infrastruktury, w tym inwestycje w energię odnawialną i w oszczędzanie energii

7.2 Wsparcie badań i inwestycji związanych z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej

7.3 Wsparcie inwestycji w tworzenie, ulepszanie i rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji i kultury, i powiązanej infrastruktury

8. Zalesianie i tworzenie terenu zalesionego

9. Tworzenie grup i organizacji producentów

10. Działanie rolno-środowiskowo-klimatyczne

10.1 Płatności w ramach zobowiązań rolno-środowiskowo-klimatycznych

10.2 Wsparcie ochrony i zrównoważonego użytkowania oraz rozwoju zasobów genetycznych w rolnictwie

11. Rolnictwo ekologiczne

11.1 Płatności w okresie konwersji na rolnictwo ekologiczne

11.2 Płatności w celu utrzymania rolnictwa ekologicznego

12. Płatności dla obszarów z ograniczeniami naturalnymi lub innymi szczególnymi ograniczeniami (ONW)

12.1 Płatności dla obszarów górskich (ONW typ górski)

12.2 Płatności dla obszarów nizinnych (ONW typ nizinny)

12.3 Płatności dla obszarów specyficznych (ONW typ specyficzny)

13. Współpraca

14. Wsparcie na rozwój lokalny kierowany przez społeczność w ramach Leader

Załącznik nr 2

Krajowe programy operacyjne

Krajowe programy operacyjne służą realizacji Narodowego Planu Rozwoju. Składają się one z zestawienia priorytetów operacyjnych i działań odnoszących się do poziomu kraju. Wyjątkiem jest Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej dedykowany pięciu województwom Polski Wschodniej. Programy operacyjne należą do głównych dokumentów służących wykorzystywaniu unijnych środków pomocowych. Są one tworzone przez poszczególne państwa członkowskie i zatwierdzone przez Komisję Europejską. Krótkie charakterystyki tych programów przedstawiono w załączniku nr 2.

Program Operacyjny Inteligentny Rozwój¹³⁴

Program Operacyjny Inteligentny Rozwój 2014-2020 przygotowany został dla wspierania badań naukowych i rozwoju innowacyjnych technologii, a także działań na rzecz podnoszenia konkurencyjności małych oraz średnich przedsiębiorstw.

Celem priorytetowym Programu Operacyjnego Inteligentny Rozwój 2014-2020 jest zwiększenie innowacyjności polskiej gospodarki poprzez podniesienie nakładów na badania i rozwój, a także stymulowanie popytu przedsiębiorstw na innowacje oraz prace rozwojowo-badawcze.

Wsparcie Programu Operacyjnego Inteligentny Rozwój obejmie przede wszystkim przedsiębiorstwa (szczególnie MŚP), jednostki naukowe i naukowców, instytucje otoczenia biznesu (parki naukowo-technologiczne, centra transferu technologii, sieci aniołów biznesu, fundusze kapitałowe) oraz podmioty zrzeszające wymienionych beneficjentów wsparcia, np. konsorcja czy platformy technologiczne.

Program koncentruje się na przedsięwzięciach mających wspierać budowę gospodarki opartej na wiedzy, tworzenie konkurencyjnych sektorów nauki oraz instytucji otoczenia biznesu wspomagających inteligentny rozwój Polski. Program zakłada:

- wsparcie podmiotów gospodarczych w sektorze innowacji i działań badawczych;
- podniesienie jakości badań naukowych i prac rozwojowych;
- zwiększenie stopnia przystosowania jednostek do warunków gospodarki rynkowej;
- zwiększenie umiędzynarodowienia badań naukowych i prac rozwojowych.

¹³⁴ <https://www.poir.gov.pl>

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko¹³⁵

Zadaniem Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko jest wspieranie działań na rzecz zrównoważonego rozwoju gospodarki i zwiększenia jej konkurencyjności. Program oferuje następujące obszary wsparcia:

- przystosowywanie do zmian klimatu;
- zapobieganie ryzyku i zarządzanie ryzykiem;
- gospodarka niskoemisyjna;
- ochrona środowiska naturalnego;
- efektywność wykorzystania zasobów w sektorze środowiska;
- ochrona dziedzictwa kulturowego;
- zrównoważony transport – budowa i przebudowa dróg krajowych w miastach na prawach powiatu;
- bezpieczeństwo energetyczne;
- sektor zdrowia – wzmocnienie infrastruktury ochrony zdrowia.

Beneficjentami programu mogą być:

- jednostki samorządu terytorialnego;
- przedsiębiorstwa realizujące cele publiczne;
- administracja publiczna;
- służby publiczne inne niż administracja;
- instytucje ochrony zdrowia;
- instytucje kultury, nauki i edukacji;
- duże oraz małe i średnie przedsiębiorstwa;
- organizacje społeczne i związki wyznaniowe.

Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój¹³⁶

Głównym celem programu jest wzrost poziomu zatrudnienia oraz spójności społecznej oraz poprawa funkcjonowania administracji publicznej. Działania programu podejmowane są z poziomu krajowego i dotyczą głównie rozwiązań systemowych, projektów pilotażowych oraz działań o zasięgu ogólnokrajowym.

Program przygotowany został, aby wspierać aktywizację osób poniżej 30. roku życia pozostających bez zatrudnienia, szkolnictwo wyższe, innowacje społeczne, mobilność i współpracę ponadnarodową oraz

¹³⁵ <https://www.pois.gov.pl/>.

¹³⁶ <https://www.power.gov.pl/>.

reformy w takich dziedzinach jak zatrudnienie, włączenie społeczne, edukacja, zdrowie i dobre rządzenie. Główne obszary wsparcia programu to osoby młode na rynku pracy, poprawa efektywności wybranych polityk publicznych, rozwój szkolnictwa wyższego, innowacje społeczne, rozwój współpracy ponadnarodowej, realizacja programów mobilności ponadnarodowej, wsparcie dla obszaru zdrowia.

Program Operacyjny Polska Wschodnia¹³⁷

Program realizowany będzie w pięciu województwach wschodniej Polski (lubelskim, podlaskim, podkarpackim, świętokrzyskim i warmińsko-mazurskim) w latach 2014-2020 zgodnie ze Strategią rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do 2020 roku.

Głównym celem tego programu jest wzrost konkurencyjności i innowacyjności regionów Polski Wschodniej poprzez wsparcie innowacyjności i B+R, konkurencyjności przedsiębiorstw w szczególności w obszarze internacjonalizacji, efektywności układów transportowych miast wojewódzkich i ich obszarów funkcjonalnych, spójności wewnętrznej makroregionu.

Głównymi beneficjenci POPW mają być szkoły wyższe, jednostki samorządu terytorialnego oraz związki i stowarzyszenia z ich udziałem, organizacje naukowe i szkoły wyższe, jednostki badawczo-rozwojowe (w tym jednostki Polskiej Akademii Nauk), przedsiębiorcy, organizacje pozarządowe, PKP PLK SA.

Program Operacyjny Polska Cyfrowa¹³⁸

Nadrzędnym celem programu jest wykorzystanie potencjału cyfrowego do poprawy jakości życia społeczeństwa. To nowy program, który pojawił się dopiero w perspektywie finansowej 2014-2020, jego cele są następujące:

- zwiększenie powszechnego dostępu do szerokopasmowego szybkiego Internetu;
- zwalczanie wykluczenia cyfrowego;
- wzrost jakości i dostępności e-usług publicznych;
- usprawnienie funkcjonowania cyfrowej administracji publicznej;
- poprawa dostępności informacji i zasobów publicznych;
- stymulowanie rozwoju gospodarki elektronicznej.

Z programu mogą korzystać jednostki administracji rządowej oraz jednostki im podległe, jednostki naukowe, państwowe organizacje kultury, organizacje pozarządowe, przedsiębiorstwa.

¹³⁷ <https://www.polskawschodnia.gov.pl>.

¹³⁸ <https://www.polskacyfrowa.gov.pl/>.

Załącznik nr 3

Tabela 1. Udział priorytetów inwestycyjnych 6c i 6d w osiach priorytetowych i ich powiązania z innymi priorytetami inwestycyjnymi

Województwo	Nazwa osi priorytetowej	Priorytet 6c	Priorytet 6d	Inne priorytety w tej samej osi
Dolnośląskie	Środowisko i zasoby	X	X	5b, 6a, 6b
Kujawsko-pomorskie	Region przyjazny środowisku	X	X	5b, 6a, 6b
Lubelskie	Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego	X	X	Brak
Lubuskie	Środowisko i kultura	X	X	5b, 6a, 6b
łódzkie	Rewitalizacja i potencjał endogeniczny regionu	X		8b, 9b
	Ochrona środowiska		X	5b, 6a, 6b
Małopolskie	Dziedzictwo regionalne	X	X	8b
Mazowieckie	Gospodarka przyjazna środowisku	X	X	5b, 6a
Opolskie	Ochrona środowiska, dziedzictwa kulturowego i naturalnego	X	X	6a, 6b
Podkarpackie	Ochrona środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego	X	X	5b, 6a, 6b
Podlaskie	Infrastruktura dla usług użyteczności publicznej	X		2c, 9a, 9b, 9d, 10a

	Ochrona środowiska i racjonalne gospodarowanie jego zasobami		X	6a, 6b
Pomorskie	Konwersja	X		9b
	Środowisko		X	5b, 6a, 6b
Śląskie	Ochrona środowiska i efektywne wykorzystanie zasobów	X	X	5b, 6a, 6b
Świętokrzyskie	Dziedzictwo naturalne i kulturowe	X	X	5b, 6a, 6b
Warmińsko-mazurskie	Kultura i dziedzictwo	X		Brak
	Środowisko przyrodnicze i racjonalne wykorzystanie zasobów		X	5b, 6a, 6b
Wielkopolskie	Środowisko	X	X	5b, 6a, 6b
Zachodniopomorskie	Naturalne otoczenie człowieka	X	X	8b

Załącznik nr 4

Turystyka wiejska w RPO

Sposób rozumienia i wykorzystania priorytetów inwestycyjnych przez poszczególne województwa różnił się w sposób znaczący. Obrazuje to poniższa tabela:

Tabela 1. Udział priorytetów inwestycyjnych 6c i 6d w osiach priorytetowych i ich powiązania z innymi priorytetami inwestycyjnymi

Województwo	Nazwa osi priorytetowej	Priorytet 6c	Priorytet 6d	Inne priorytety w tej samej osi
Dolnośląskie	Środowisko i zasoby	X	X	5b, 6a, 6b
Kujawsko-pomorskie	Region przyjazny środowisku	X	X	5b, 6a, 6b
Lubelskie	Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego	X	X	Brak
Lubuskie	Środowisko i kultura	X	X	5b, 6a, 6b
łódzkie	Rewitalizacja i potencjał endogeniczny regionu	X		8b, 9b
	Ochrona środowiska		X	5b, 6a, 6b
Małopolskie	Dziedzictwo regionalne	X	X	8b
Mazowieckie	Gospodarka przyjazna środowisku	X	X	5b, 6a
Opolskie	Ochrona środowiska, dziedzictwa kulturowego i naturalnego	X	X	6a, 6b
Podkarpackie	Ochrona środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego	X	X	5b, 6a, 6b

Podlaskie	Infrastruktura dla usług użyteczności publicznej	X		2c, 9a, 9b, 9d, 10a
	Ochrona środowiska i racjonalne gospodarowanie jego zasobami		X	6a, 6b
Pomorskie	Konwersja	X		9b
	Środowisko		X	5b, 6a, 6b
Śląskie	Ochrona środowiska i efektywne wykorzystanie zasobów	X	X	5b, 6a, 6b
Świętokrzyskie	Dziedzictwo naturalne i kulturowe	X	X	5b, 6a, 6b
Warmińsko-mazurskie	Kultura i dziedzictwo	X		Brak
	Środowisko przyrodnicze i racjonalne wykorzystanie zasobów		X	5b, 6a, 6b
Wielkopolskie	Środowisko	X	X	5b, 6a, 6b
Zachodniopomorskie	Naturalne otoczenie człowieka	X	X	8b

Większość województw połączyła ze sobą oba priorytety, tworząc z nich oś priorytetową bez udziału innych priorytetów (lubelskie) lub łącząc je z innymi priorytetami (11 województw). Tylko cztery województwa (łódzkie, podlaskie, pomorskie i warmińsko-mazurskie) rozdzieliły te priorytety pomiędzy dwie różne osie priorytetowe. Z tej grupy na wyróżnienie zasługuje województwo warmińsko-mazurskie, które jako jedyne podniosło priorytet 6c do rangi osobnej osi priorytetowej – Kultura i Dziedzictwo.

Istotnej informacji na temat sposobu podejścia w poszczególnych województwach do turystyki opierającej się na dziedzictwie naturalnym i kulturowym oraz ochronie bioróżnorodności i usługach ekosystemowych dostarcza analiza powiązań priorytetów 6c i 6d z innymi priorytetami inwestycyjnymi. Dominującą postawą było łączenie ich w sposób szablonowy z priorytetem tematycznym 5b pn. „Wspieranie inwestycji ukierunkowanych na konkretne rodzaje zagrożeń, przy

jednoczesnym zwiększeniu odporności na klęski i katastrofy i rozwijaniu systemów zarządzania klęskami i katastrofami” oraz dwoma pozostałymi priorytetami z celu tematycznego 6:

- 6a pn. „Inwestowanie w sektor gospodarki odpadami celem wypełnienia zobowiązań określonych w dorobku prawnym Unii w zakresie środowiska oraz zaspokojenia wykraczających poza te zobowiązania potrzeb inwestycyjnych określonych przez państwa członkowskie”;
- 6b pn. „Inwestowanie w sektor gospodarki wodnej celem wypełnienia zobowiązań określonych w dorobku prawnym Unii w zakresie środowiska oraz zaspokojenia wykraczających poza te zobowiązania potrzeb inwestycyjnych, określonych przez państwa członkowskie”.

Ten sposób wykorzystania priorytetów 6c i 6d, obecny w jedenastu RPO, choć w pełni zasadny pod względem merytorycznym, wskazuje jednak na traktowanie dziedzictwa naturalnego i kulturowego oraz ochrony bioróżnorodności jako dziedzin niejako oderwanych od problemów społeczności zamieszkujących tereny, na których te bogactwa się znajdują.

O tym, że można było turystykę opartą szczególnie na priorytecie 6c, a w pewnej części również na priorytecie 6d, powiązać z próbami rozwiązania problemów społecznych, świadczą przykłady z województw: małopolskiego, podlaskiego, pomorskiego, zachodniopomorskiego i przede wszystkim łódzkiego.

Województwa zachodniopomorskie i małopolskie utworzyły osie priorytetowe pod nazwami odpowiednio „Naturalne otoczenie człowieka” oraz „Dziedzictwo regionalne”, łącząc w nich priorytety inwestycyjne 6c i 6d z priorytetem inwestycyjnym 8b pn. „Wspieranie wzrostu gospodarczego sprzyjającego zatrudnieniu poprzez rozwój potencjału endogenicznego jako elementu strategii terytorialnej dla określonych obszarów, w tym poprzez przekształcanie upadających regionów przemysłowych i zwiększenie dostępu do określonych zasobów naturalnych i kulturalnych oraz ich rozwój”. W „Uzasadnieniu utworzenia osi priorytetowej obejmującej więcej niż jeden cel tematyczny” z zachodniopomorskiego RPO czytamy: *„Realizacja OP IV oparta będzie na wypełnianiu celów szczegółowych CT 6 i CT 8. Połączenie dwóch CT w ramach jednej osi priorytetowej jest uzasadnione z uwagi na komplementarność zaplanowanych do realizacji typów projektów, w szczególności w odniesieniu do komplementarności ich interwencji. Województwo zachodniopomorskie charakteryzuje się jednym z największych potencjałów w kraju w zakresie bioróżnorodności, jak również dziedzictwa przyrodniczego oraz kulturowego. Wsparcie naturalnego środowiska człowieka (CT 6) oraz rozwój potencjałów endogenicznych (CT 8) przyczyni się z jednej strony do ochrony zasobów naturalnych, a z drugiej – wpłynie na rozwój gospodarki turystycznej w regionie. (...) W perspektywie finansowej 2014-2020 planuje się kompleksowe wsparcie obszarów chronionych, nie tylko poprzez pomoc w zakresie kanalizacji ruchu turystycznego, ale również dzięki wzmocnieniu działań opierających się na potencjale endogenicznym kreujących rynek pracy i wykorzystujących potencjał przyrodniczy bez szkodliwej ingerencji”.*

Województwo pomorskie, choć priorytet 6d połączyło standardowo z priorytetami 5b, 6a i 6b, dla celu inwestycyjnego 6c utworzyło osobną oś priorytetową pn. „Konwersja”, łącząc w niej priorytet inwestycyjny 6c z priorytetem inwestycyjnym 9b pn. „Wspieranie rewitalizacji fizycznej, gospodarczej i społecznej ubogich społeczności i obszarów miejskich i wiejskich”.

Województwo podlaskie priorytet 6d połączyło z priorytetami 6a i 6b w osi priorytetowej „Ochrona środowiska i racjonalne gospodarowanie jego zasobami”, natomiast priorytet 6c połączyło w osi priorytetowej pn. „Infrastruktura dla usług użyteczności publicznej”, łącząc go z następującymi celami inwestycyjnymi:

- 2c pn. „Wzmocnienie zastosowań TIK dla e-administracji, e-uczenia się, e-włączenia społecznego, e-kultury i e-zdrowia”;
- 9a pn. „Inwestycje w infrastrukturę zdrowotną i społeczną, które przyczyniają się do rozwoju krajowego, regionalnego i lokalnego, zmniejszania nierówności w zakresie stanu zdrowia, promowanie włączenia społecznego poprzez lepszy dostęp do usług społecznych, kulturalnych i rekreacyjnych oraz przejścia z usług instytucjonalnych na usługi na poziomie społeczności lokalnych”;
- 9b pn. „Wspieranie rewitalizacji fizycznej, gospodarczej i społecznej ubogich społeczności i obszarów miejskich i wiejskich”;
- 10a pn. „Inwestowanie w kształcenie, szkolenie oraz szkolenie zawodowe na rzecz zdobywania umiejętności i uczenia się przez całe życie poprzez rozwój infrastruktury edukacyjnej i szkoleniowej”.

Najbardziej interesujący użytek z priorytetu inwestycyjnego 6c zrobiło województwo łódzkie, tworząc oś priorytetową pn. „Rewitalizacja i potencjał endogeniczny regionu”, łącząc w nim priorytety inwestycyjne:

- 6c pn. „Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego”;
- 8b pn. „Wspieranie wzrostu gospodarczego sprzyjającego zatrudnieniu poprzez rozwój potencjału endogenicznego jako elementu strategii terytorialnej dla określonych obszarów, w tym poprzez przekształcanie upadających regionów przemysłowych i zwiększenie dostępu do określonych zasobów naturalnych i kulturalnych oraz ich rozwój”;
- 9b pn. „Wspieranie rewitalizacji fizycznej, gospodarczej i społecznej ubogich społeczności i obszarów miejskich i wiejskich”.

W „Uzasadnieniu utworzenia osi priorytetowej obejmującej więcej niż jeden cel tematyczny” z łódzkiego RPO czytamy: „(...) *OP realizowana przez jeden cel tematyczny ograniczałaby możliwości kompleksowego i zintegrowanego podejścia do rozwiązania problemów w zakresie spójności*”

społecznej poprzez niwelowanie zjawiska wykluczenia społecznego, w tym redukcję ubóstwa, efektywne gospodarowanie zasobami kulturowymi i naturalnymi oraz kreowanie otoczenia sprzyjającego rozwojowi przedsiębiorczości”.

O miejscu turystyki w RPO poszczególnych województw świadczyć mogą cele szczegółowe, a także wskaźniki produktu i rezultatu, zaplanowane w poszczególnych RPO dla priorytetów inwestycyjnych 6c i 6d.

Tabela 1. Cele szczegółowe PI 6c i PI 6d w poszczególnych RPO

Województwo	Cele szczegółowe PI 6c	Cele szczegółowe PI 6d
Dolnośląskie	Zwiększona dostępność do zasobów kulturowych regionu	Wzmocnione mechanizmy ochrony bioróżnorodności w regionie
Kujawsko-pomorskie	Zwiększona atrakcyjność obiektów kultury regionu kujawsko-pomorskiego	Wzmocniony mechanizm ochrony różnorodności biologicznej w regionie
Lubelskie	Efektywne wykorzystanie i zachowanie zasobów kulturowych regionu	Zachowanie i ochrona różnorodności biologicznej i krajobrazowej województwa
Lubuskie	Zwiększona liczba mieszkańców regionu korzystających z dóbr dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego	Ochrona różnorodności biologicznej regionu
Łódzkie	Zwiększona partycypacja w kulturze na terenie województwa łódzkiego	Wzmocnione mechanizmy ochrony bioróżnorodności w regionie
Mazowieckie	Zwiększona dostępność oraz rozwój zasobów kulturowych regionu	Wzmocniona ochrona bioróżnorodności w regionie
Małopolskie	Zwiększona atrakcyjność dziedzictwa kulturowego i naturalnego regionu	Wzmocnione instrumenty ochrony różnorodności biologicznej w regionie
Opolskie	Zwiększona dostępność zasobów kulturowych regionu	Wzmocnione mechanizmy ochrony bioróżnorodności w regionie
Podlaskie	Efektywne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego i instytucji kultury	Zachowanie cennych zasobów przyrodniczych regionu
Pomorskie	Zwiększona atrakcyjność turystyczna miejsc o szczególnych walorach kulturowych i przyrodniczych	Zabezpieczone zasoby i walory przyrodnicze oraz krajobrazowe

Podkarpackie	Podniesiona atrakcyjność kulturalna regionu i zwiększona dostępność dóbr kultury	Wzmocnione mechanizmy ochrony różnorodności biologicznej w regionie
Śląskie	Zwiększona atrakcyjność obiektów kulturowych regionu	Wzmocnione mechanizmy ochrony różnorodności biologicznej w regionie
Świętokrzyskie	Zwiększona dostępność zasobów kulturowych regionu	Utrzymane obszary cenne przyrodniczo oraz wykorzystanie lokalnych i regionalnych zasobów przyrodniczych
Warmińsko-mazurskie	Więcej ludzi korzystających z oferty instytucji kultury budujących tożsamość regionalną w województwie	Lepsze mechanizmy ochrony bioróżnorodności w regionie
Wielkopolskie	Zwiększona atrakcyjność obiektów kultury regionu	Wzmocnione mechanizmy ochrony bioróżnorodności w regionie
Zachodniopomorskie	Zwiększona atrakcyjność zasobów kultury regionu	Wzmocnione mechanizmy ochrony przyrody

Bezpośrednie odniesienie do turystyki widoczne jest tylko w RPO województwa pomorskiego w celu szczegółowym PI 6c – „Zwiększona atrakcyjność turystyczna miejsc o szczególnych walorach kulturowych i przyrodniczych”. Na drugim biegunie wydaje się być województwo lubuskie, które działania priorytetu 6c zdaje się adresować tylko do mieszkańców regionu – „Zwiększona liczba mieszkańców regionu korzystających z dóbr dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego”. Ogólnie działania priorytetu 6c mają na celu zwiększanie dostępności, atrakcyjności lub efektywnego wykorzystania zasobów dziedzictwa naturalnego i kulturalnego. W celach szczegółowych priorytetu inwestycyjnego 6d mowa o ochronie bioróżnorodności oraz jej wzmacnianiu, tylko w województwie świętokrzyskim wspomniano o wykorzystaniu zasobów przyrodniczych.

Tabela 2. Wskaźniki rezultatu PI 6c i PI 6d w poszczególnych RPO

Województwo	Wskaźniki rezultatu PI 6c	Wskaźniki rezultatu PI 6d
Dolnośląskie	Liczba osób zwiedzających muzea i oddziały muzealne na 10 tys. mieszkańców	Udział powierzchni obszarów chronionych w powierzchni ogółem

Kujawsko-pomorskie	Zwiedzający muzea i oddziały w gestii samorządu gmin, powiatów i miast na prawach powiatu/1000 mieszkańców	Udział powierzchni obszarów chronionych w powierzchni ogółem
Lubelskie	Liczba zwiedzających muzea i oddziały muzealne	Wzrost oczekiwanej liczby odwiedzin w objętych wsparciem miejscach należących do dziedzictwa kulturowego i naturalnego oraz stanowiących atrakcje turystyczne
	Liczba osób korzystających z obiektów zasobów kultury objętych wsparciem	
Lubuskie	Zwiedzający muzea i oddziały w osobach	Zwiedzający instytucje paramuzealne na 1000 mieszkańców
		Udział obszarów prawnie chronionych w powierzchni ogółem
łódzkie	Widzowie i słuchacze w teatrach i instytucjach muzycznych na 1000 ludności	Parki krajobrazowe objęte planami ochrony
	Zwiedzający muzea i oddziały na 10 tys. mieszkańców	
Mazowieckie	Liczba widzów i słuchaczy teatrów i instytucji kultury oraz zwiedzających muzea na 1000 mieszkańców	Parki krajobrazowe objęte planami ochrony
Małopolskie	Liczba turystów (krajowych i zagranicznych) korzystających z noclegów w turystycznych obiektach noclegowych	Parki krajobrazowe, dla których przygotowano plany ochrony
	Liczba osób korzystających z tras rowerowych w regionie	
Opolskie	Liczba korzystających z noclegów na 1000 mieszkańców	Liczba ustanowionych planów ochrony dla opolskich rezerwatów przyrody
Podlaskie	Zwiedzający muzea i wystawy na 1000 ludności	Udział powierzchni obszarów chronionych w powierzchni ogółem
Pomorskie	Liczba korzystających z noclegów na 1000 ludności	Powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona
	Zwiedzający muzea i oddziały muzealne na 10 tys. mieszkańców	

Podkarpackie	Korzystający z teatrów, muzeów i bibliotek (ogółem) na 1000 mieszkańców	Powierzchnia form ochrony przyrody objęta planami (parki krajobrazowe i rezerваты przyrody)
Śląskie	Zwiedzający muzea i oddziały muzealne (ogółem) na 10000 ludności	Udział powierzchni obszarów chronionych w powierzchni ogółem
Świętokrzyskie	Liczba odwiedzających instytucje kultury (w tym: zwiedzający muzea; widzowie i słuchacze w teatrach i instytucjach muzycznych, uczestnicy imprez w domach, ośrodkach kultury, świetlicach oraz czytelnicy w bibliotekach)	Udział obszarów prawnie chronionych w powierzchni ogółem
Warmińsko-mazurskie	Zwiedzający muzea i oddziały w gestii samorządów gmin, powiatów i miast na prawach powiatu/1000 mieszkańców	Udział powierzchni obszarów prawnie chronionych w powierzchni ogółem województwa
Wielkopolskie	Liczba osób odwiedzających muzea i oddziały oraz teatry i instytucje muzyczne na 10 tys. mieszkańców	Powierzchnia obszarów prawnie chronionych w % powierzchni ogółem
	Liczba korzystających z noclegów na 1000 mieszkańców	
Zachodniopomorskie	Udzielone noclegi w turystycznych obiektach noclegowych	Udział powierzchni obszarów chronionych w powierzchni ogółem; Odsetek obszarów posiadających zatwierdzone plany ochrony lub plany zadań ochronnych w stosunku do liczby obszarów, dla których plany ochrony i plany zadań ochronnych są wymagane

Turystyczny charakter priorytetu inwestycyjnego widać bardzo wyraźnie na przykładzie spodziewanych rezultatów. Jest to jednak obraz turystyki „statycznej” – dominującym rezultatem ma być wzrost odwiedzających muzea i oddziały muzealne, a rzadziej również biblioteki, teatry, instytucje muzyczne i inne (zazwyczaj typowo miejskie) jednostki kultury (tego typu wskaźników rezultatów nie ma tylko w zachodniopomorskim, małopolskim i opolskim). Na tym tle wyróżnia się województwo świętokrzyskie, które wymieniło również uczestników imprez w domach kultury, ośrodkach kultury i świetlicach. Drugim typem wskaźników rezultatu jest liczba udzielonych noclegów – w zachodniopomorskim i opolskim jest to jedyny wskaźnik, natomiast w wielkopolskim, pomorskim i małopolskim jest to jeden

z dwóch wskaźników. Pozytywnie na tle wszystkich wyróżnia się województwo małopolskie, które jako jedyne podaje wskaźnik rezultatu „Liczba osób korzystających z tras rowerowych w regionie”.

W priorytecie 6d dominującym rezultatem jest „Udział obszarów prawnie chronionych w powierzchni ogółem” i temu podobne rezultaty, ale są dwa bardziej turystyczne wyjątki:

- województwo lubelskie – „Wzrost oczekiwanej liczby odwiedzin w objętych wsparciem miejscach należących do dziedzictwa kulturowego i naturalnego oraz stanowiących atrakcje turystyczne”;
- województwo lubuskie – „Zwiedzający instytucje paramuzealne na 1000 mieszkańców”.

Tabela 3. Wskaźniki produktu PI 6c i PI 6d w poszczególnych RPO

Województwo	Wskaźniki produktu PI 6c	Wskaźniki produktu PI 6d
Dolnośląskie	Liczba zabytków nieruchomych objętych wsparciem	Liczba wspartych form ochrony przyrody
	Liczba instytucji kultury objętych wsparciem	Przyroda i różnorodność: powierzchnia siedlisk wspieranych w celu uzyskania lepszego statusu ochrony (CI 23)
	Zrównoważona turystyka: wzrost oczekiwanej liczby odwiedzin w objętych wsparciem obiektach dziedzictwa kulturowego i naturalnego oraz stanowiących atrakcje turystyczne (CI 9)	
Kujawsko-pomorskie	Wzrost oczekiwanej liczby odwiedzin w objętych wsparciem miejscach należących do dziedzictwa kulturalnego i naturalnego oraz stanowiących atrakcje turystyczne (CI 9)	Powierzchnia siedlisk wspieranych w celu uzyskania lepszego statusu ochrony (CI 23)
	Liczba zabytków nieruchomych objętych wsparciem	Liczba wspartych form ochrony przyrody
	Liczba instytucji kultury objętych wsparciem	
Lubelskie	Liczba obiektów zasobów kultury objętych wsparciem	Liczba wspartych obiektów turystycznych i rekreacyjnych

Lubuskie	Liczba obiektów zasobów kultury objętych wsparciem	Liczba wspartych obiektów turystycznych i rekreacyjnych
	Wzrost oczekiwanej liczby odwiedzin w objętych wsparciem miejscach należących do dziedzictwa kulturalnego oraz naturalnego oraz stanowiących atrakcje turystyczne (CI 9)	Powierzchnia siedlisk wspieranych w celu uzyskania lepszego statusu ochrony (CI 23)
Łódzkie	Liczba zabytków nieruchomych objętych wsparciem	Liczba wspartych form ochrony przyrody
	Liczba instytucji kultury objętych wsparciem	Liczba ośrodków prowadzących działalność w zakresie edukacji ekologicznej objętych wsparciem
	Wzrost oczekiwanej liczby odwiedzin w objętych wsparciem miejscach należących do dziedzictwa kulturalnego i naturalnego oraz stanowiących atrakcje turystyczne (CI 09)	Liczba opracowanych dokumentów planistycznych z zakresu ochrony przyrody
Mazowieckie	Liczba obiektów zabytkowych objętych wsparciem	Powierzchnia siedlisk wspieranych w celu uzyskania lepszego statusu ochrony
	Liczba instytucji kultury objętych wsparciem	
	Liczba kulturowych obszarów/miejsc/instytucji kulturalnych udostępnianych dla niepełnosprawnych	Liczba wprowadzonych ponownie do środowiska (reintrodukowanych) młodych osobników chronionych gatunków fauny
	Wzrost oczekiwanej liczby odwiedzin w objętych wsparciem obiektach dziedzictwa kulturalnego i naturalnego oraz stanowiących atrakcje turystyczne	
Małopolskie	Liczba zabytków nieruchomych objętych wsparciem	(23) Powierzchnia siedlisk wspieranych w celu uzyskania lepszego statusu ochrony
	Liczba instytucji kultury objętych wsparciem	
	(9) Wzrost oczekiwanej liczby odwiedzin w objętych wsparciem miejscach należących do dziedzictwa kulturalnego i naturalnego oraz stanowiących atrakcje turystyczne	Liczba wspartych form ochrony przyrody
	Długość szlaków turystycznych	

Opolskie	Wzrost oczekiwanej liczby odwiedzin w objętych wsparciem miejscach należących do dziedzictwa kulturowego i naturalnego oraz stanowiących atrakcje turystyczne	Powierzchnia siedlisk wspieranych w celu uzyskania lepszego statusu ochrony
	Liczba zabytków nieruchomych objętych wsparciem	Liczba siedlisk/zbiorowisk roślinnych objętych projektem Liczba przeprowadzonych kampanii informacyjno-edukacyjnych związanych z edukacją ekologiczną
Podlaskie	Liczba zabytków nieruchomych/ruchomych objętych wsparciem	Liczba wspartych form ochrony przyrody Liczba opracowanych dokumentów planistycznych z zakresu ochrony przyrody
	Liczba instytucji kultury objętych wsparciem	Długość utworzonych przebudowanych szlaków turystycznych Liczba ośrodków prowadzących działalność w zakresie edukacji ekologicznej objętych wsparciem
	Wzrost oczekiwanej liczby odwiedzin w objętych wsparciem miejscach należących do dziedzictwa kulturalnego i naturalnego oraz stanowiących atrakcje turystyczne (CI 9)	Liczba przeprowadzonych kampanii informacyjno-edukacyjnych związanych z edukacją ekologiczną Powierzchnia siedlisk wspartych w zakresie uzyskania lepszego statusu ochrony (CI)
Pomorskie	Liczba obiektów zasobów kultury objętych wsparciem	Powierzchnia siedlisk wspieranych w celu uzyskania lepszego statusu ochrony (CI 23)
	Długość szlaków turystycznych Wzrost oczekiwanej liczby odwiedzin w objętych wsparciem miejscach należących do dziedzictwa kulturalnego i naturalnego oraz stanowiących atrakcje turystyczne (CI 9)	Długość szlaków turystycznych
Podkarpackie	Wzrost oczekiwanej liczby odwiedzin w objętych wsparciem miejscach należących do dziedzictwa kulturalnego i naturalnego oraz stanowiących atrakcje turystyczne (CI 9)	Liczba wspartych form ochrony przyrody
	Liczba zabytków nieruchomych objętych wsparciem	Powierzchnia siedlisk wspartych w zakresie uzyskania lepszego statusu ochrony (CI 23)
	Liczba instytucji kultury objętych wsparciem	Liczba ośrodków prowadzących działalność w zakresie edukacji ekologicznej objętych wsparciem

Śląskie	Wzrost oczekiwanej liczby odwiedzin w objętych wsparciem miejscach należących do dziedzictwa kulturalnego i naturalnego oraz stanowiących atrakcje turystyczne	Powierzchnia siedlisk wspieranych w celu uzyskania lepszego statusu ochrony
		Liczba wspartych form ochrony przyrody
	Liczba zabytków nieruchomych objętych wsparciem	Łączna powierzchnia zrekultywowanych gruntów
		Liczba ośrodków prowadzących działalność w zakresie edukacji ekologicznej objętych wsparciem
Świętokrzyskie	Liczba zabytków nieruchomych objętych wsparciem	Liczba wspartych form ochrony przyrody
	Liczba instytucji kultury objętych wsparciem	Liczba opracowanych dokumentów planistycznych z zakresu ochrony przyrody
	Liczba zrealizowanych imprez kulturalnych	Liczba ośrodków prowadzących działalność w zakresie edukacji ekologicznej objętych wsparciem
	Wzrost oczekiwanej liczby odwiedzin w objętych wsparciem miejscach należących do dziedzictwa kulturowego i naturalnego oraz stanowiących atrakcje turystyczne	Powierzchnia siedlisk wspartych w zakresie uzyskania lepszego statusu ochrony (CI)
Warmińsko-mazurskie	Zwiedzający muzea i oddziały w gestii samorządów gmin, powiatów i miast na prawach powiatu/1000 mieszkańców	Powierzchnia siedlisk wspartych w zakresie uzyskania lepszego statusu ochrony
	Liczba obiektów infrastruktury zlokalizowanych na rewitalizowanych obszarach	Liczba wspartych form ochrony przyrody
Wielkopolskie	Liczba instytucji kultury i zabytków objętych wsparciem	Powierzchnia siedlisk wspartych w celu uzyskania lepszego statusu ochrony
	Wzrost oczekiwanej liczby odwiedzin w objętych wsparciem miejscach należących do dziedzictwa kulturalnego i naturalnego oraz stanowiących atrakcje turystyczne	Liczba wspartych form ochrony przyrody Liczba opracowanych dokumentów planistycznych z zakresu ochrony przyrody
Zachodniopomorskie	Liczba zabytków nieruchomych objętych wsparciem	Długość szlaków turystycznych
	Liczba instytucji kultury objętych wsparciem	Powierzchnia siedlisk wspieranych w celu uzyskania lepszego statusu ochrony
	Wzrost oczekiwanej liczby odwiedzin w objętych wsparciem obiektach dziedzictwa kulturowego i naturalnego oraz stanowiących atrakcje turystyczne	Liczba wspartych instytucji paramuzealnych

Dominującym produktem realizacji przedsięwzięć w priorytecie inwestycyjnym 6c będzie liczba zabytków i instytucji kultury objętych wsparciem. Drugim najczęściej występującym produktem ma być „Wzrost oczekiwanej liczby odwiedzin w objętych wsparciem miejscach należących do dziedzictwa kulturalnego i naturalnego oraz stanowiących atrakcje turystyczne” – jest to jeden z możliwych Celów Inwestycyjnych (CI 09) z rozporządzenia UE. Na tym tle wyróżniają się:

- województwo mazowieckie – „Liczba kulturowych obszarów/miejsc/instytucji kulturalnych udostępnianych dla niepełnosprawnych”;
- województwa małopolskie i pomorskie – „Długość szlaków turystycznych”;
- województwo świętokrzyskie – „Liczba zrealizowanych imprez kulturalnych”;
- województwo warmińsko-mazurskie – „Liczba obiektów infrastruktury zlokalizowanych na rewitalizowanych obszarach”.

Poza tym ostatnim rezultatem brak istotnych odniesień do turystyki pozamiejskiej.

Turystyczne produkty realizacji priorytetu inwestycyjnego 6d nie stanowią większości, jednakże wyraźnie wskazują na to, że poza ochroną bioróżnorodności można z niej również korzystać w kontekście turystycznym:

- województwa lubelskie i lubuskie – „Liczba wspartych obiektów turystycznych i rekreacyjnych”;
- województwa zachodniopomorskie i pomorskie – „Długość szlaków turystycznych” oraz województwo podlaskie – „Długość utworzonych/przebudowanych szlaków turystycznych”;
- województwo zachodniopomorskie – „Liczba wspartych instytucji paramuzealnych”;
- województwa: łódzkie, podlaskie, podkarpackie, śląskie, świętokrzyskie – „Liczba ośrodków prowadzących działalność w zakresie edukacji ekologicznej objętych wsparciem”.

Na poziomie produktów również w priorytecie 6d próżno szukać wyraźnych odniesień do turystyki pozamiejskiej, może z wyjątkiem szlaków turystycznych oraz instytucji paramuzealnych.

W pozostałych elementach opisu poszczególnych priorytetów inwestycyjnych (uzasadnienie wyboru celu szczegółowego; opis typów i przykłady przedsięwzięć, które mają zostać objęte wsparciem; kierunkowych zasadach wyboru operacji, terytorialny obszar realizacji) mimo iż odniesienia do turystyki są dość liczne, wyraźnie o wsi, turystyce wiejskiej i turystyce na obszarach wiejskich wspomniano jednostkowo:

- województwo lubelskie (priorytet 6c, opis planowanej interwencji w ramach priorytetu) – „W ramach priorytetu przewiduje się terytorializację poprzez dedykowane wsparcie dla powyższych inwestycji z podziałem środków finansowych na projekty o charakterze lokalnym i regionalnym, przy czym na wsparcie obszarów wiejskich trafi około 50% zakładanej alokacji”;
- województwo lubuskie (priorytet 6c, opis planowanej interwencji w ramach priorytetu) – „Pomoc zostanie skierowana na działania wynikające z regionalnych i lokalnych strategii rozwoju, przyczyniające się w istotny sposób do długotrwałych i wymiernych efektów społeczno-gospodarczych oraz dywersyfikacji lokalnej gospodarki (turystyka, produkt lokalny,

działania na rzecz ochrony krajobrazu kulturowego w odniesieniu do obszarów miejskich i wiejskich)”;

- województwo małopolskie (priorytet 6c i 6d, terytorialny obszar realizacji) – „Wspieraniem objęte zostaną interwencje dotyczące całego województwa, a inwestycje lokalizowane będą zarówno na obszarach miejskich, jak i wiejskich. W odniesieniu do planowanego zakresu wsparcia zidentyfikowany został Obszar Strategicznej Interwencji Regionu: Obszary o wysokim potencjale zasobów dziedzictwa kulturowego. Mechanizmem promującym wsparcie powyższego OSI będzie zastosowanie preferencji przy kryteriach wyboru projektów. Jednocześnie, w odniesieniu do działań wykorzystujących lokalne zasoby przyrodnicze i krajobrazowe dla zwiększenia atrakcyjności turystycznej, przewiduje się zastosowanie instrumentu rozwoju terytorialnego, tj. subregionalnego programu rozwoju (instrument dedykowany interwencji w ramach subregionów funkcjonalnych – obszarów strategicznej interwencji województwa)”.

Bardziej znaczące od przeznaczenia poszczególnych priorytetów inwestycyjnych wydają się ich wzajemne połączenia w osie priorytetowe. O tym, żeby w jednej osi połączyć priorytet „turystyczny” (6c) i priorytet wspierający rewitalizację obszarów wiejskich (9b), pomyślały tylko województwa pomorskie i podlaskie. Z kolei województwo łódzkie dołożyło do tych dwóch priorytetów również priorytet 8b dotyczący **„Wspierania wzrostu gospodarczego sprzyjającego zatrudnieniu (...) w tym poprzez przekształcanie upadających regionów przemysłowych i zwiększenie dostępu do określonych zasobów naturalnych i kulturalnych oraz ich rozwój”**. Takie połączenie priorytetów w jednej osi daje największe szanse na rozwój pozarolniczych dziedzin działalności gospodarczej w obszarze turystyki na terenach wiejskich, połączoną z ich rewitalizacją. Województwa małopolskie i zachodniopomorskie również dostrzegły gospodarcze znaczenie turystyki, łącząc priorytety 6c i 8b w jednej osi, zabrakło tam jednak wyraźnego odniesienia do rewitalizacji obszarów wiejskich.

Załącznik nr 5

W ramach realizowanego projektu przygotowany został także Katalog Instrumentów Wsparcia Finansowego, który stanowi oddzielny suplement do ekspertyzy. Katalog został opracowany na podstawie zidentyfikowanych potrzeb podmiotów działających w obszarze turystyki wiejskiej oraz zidentyfikowanego zakresu rzeczowego służącego rozwojowi turystyki wiejskiej.

Poniżej przedstawiono zestawienia instrumentów wsparcia finansowego, które zostały szeroko opisane w Katalog Instrumentów Wsparcia Finansowego.

Zestawienie instrumentów wsparcia finansowego (zwrotnych i bezzwrotnych)

Forma wsparcia	Instytucja	Instrument wsparcia
Pożyczki	Europejski Bank Inwestycyjny – Inicjatywa JEREMIE	Inicjatywa JEREMIE dla województwa zachodniopomorskiego
	Europejski Bank Inwestycyjny – Inicjatywa JEREMIE	Inicjatywa JEREMIE dla województwa pomorskiego
	Europejski Bank Inwestycyjny – Inicjatywa JEREMIE	Inicjatywa JEREMIE dla województwa wielkopolskiego
	Europejski Bank Inwestycyjny – Inicjatywa JEREMIE	Inicjatywa JEREMIE dla województwa łódzkiego
	Europejski Bank Inwestycyjny – Inicjatywa JEREMIE	Inicjatywa JEREMIE dla województwa mazowieckiego
	Europejski Bank Inwestycyjny – Inicjatywa JEREMIE	Inicjatywa JEREMIE dla województwa dolnośląskiego
	Europejski Bank Inwestycyjny – Inicjatywa JESSICA	Inicjatywa JESSICA
	Fundacja „Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej”	Pożyczki dla MŚP
Kredyty	Fundacja „Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej”	Program kredytowania „Wiarygodny Partner”
	Fundacja „Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej”	Mikrokredyty

	Fundacja „Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej”	Kredyty na agroturystykę
Dotacje, granty	Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej	Dopłaty do domów energooszczędnych
	Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej	Inwestycje energooszczędne w małych i średnich przedsiębiorstwach
	Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej	Termomodernizacja budynków jednorodzinnych – Program Ryś
	Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej	Dofinansowanie mikroinstalacji OZE – Program Prosument
	Ministerstwo Sportu i Turystyki	Zlecanie zadań publicznych
	Norweski Mechanizm Finansowy oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego	Ochrona różnorodności biologicznej i ekosystemów
	Norweski Mechanizm Finansowy oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego	Oszczędzanie energii i promowanie odnawialnych źródeł energii
	Norweski Mechanizm Finansowy oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego	Dziedzictwo kulturowe
	Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości	Wspieranie działalności innowacyjnej i badawczej, rozwój regionalny, wzrost eksportu, rozwój zasobów ludzkich, nowe technologie
	Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej i Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa	Programy transgraniczne Programy transnarodowe Program międzyregionalny INTERREG EUROPA
Inne formy wsparcia	Ministerstwo Sportu i Turystyki	Program Rozwoju Turystyki do 2020
	Polska Organizacja Turystyczna	Promocja i rozwój turystyki w Polsce i za granicą,

		certyfikowanie produktów turystycznych, zrzeszanie podmiotów turystycznych, współpraca z Regionalnymi i Lokalnymi Organizacjami Turystycznymi
	Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich i Lokalne Grupy Działania	Organizacja spotkań, szkoleń, seminariów, sieci eksperckich, usługi doradcze
	Polska Federacja Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”	Kategoryzacja bazy noclegowej

Zestawienie instrumentów wsparcia oferowanych w ramach regionalnych programów operacyjnych.

Zakres wsparcia	Województwo	Numer i nazwa Działania w RPO
Dziedzictwo kulturowe	Dolnośląskie	4.3 Dziedzictwo kulturowe
	Kujawsko-pomorskie	4.4 Ochrona i rozwój zasobów kultury
	Lubelskie	7.1 Dziedzictwo kulturowe i naturalne
	Lubuskie	4.4 Zasoby kultury i dziedzictwa kulturowego
	Małopolskie	6.1 Rozwój dziedzictwa kulturowego i naturalnego
	Mazowieckie	5.3 Dziedzictwo kulturowe
	Podkarpackie	4.4 Kultura
	Podlaskie	8.3 Ochrona dziedzictwa kulturowego
	Pomorskie	8.3 Materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe
	Śląskie	5.3 Dziedzictwo kulturowe
	Świętokrzyskie	4.4 Zachowanie dziedzictwa kulturowego i naturalnego
	Wielkopolskie	4.4 Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego

Ochrona środowiska, odnawialne źródła energii	Zachodniopomorskie	4.1 Dziedzictwo kulturowe
	Dolnośląskie	4.4 Ochrona i udostępnianie zasobów przyrodniczych
	Kujawsko-pomorskie	4.6 Ochrona środowiska naturalnego i zasobów kulturowych na obszarze Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych
	Lubelskie	7.3 Turystyka przyrodnicza
	Lubelskie	7.4 Ochrona bioróżnorodności dla Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego
	Małopolskie	6.3 Rozwój wewnętrznych potencjałów regionu
	Opolskie	5.1 Ochrona różnorodności biologicznej
	Podlaskie	5.1 Energetyka oparta na odnawialnych źródłach energii
	Podlaskie	5.2 Efektywność energetyczna w przedsiębiorstwach
	Podlaskie	6.3 Ochrona zasobów bio- i georóżnorodności oraz krajobrazu
	Pomorskie	8.4 Wsparcie atrakcyjności walorów dziedzictwa przyrodniczego
	Śląskie	4.2 Efektywność energetyczna i odnawialne źródła energii w mikro-, małych i średnich przedsiębiorstwach
	Zachodniopomorskie	2.9 Zastępowanie konwencjonalnych źródeł energii źródłami odnawialnymi
	Zachodniopomorskie	2.10 Zwiększenie wykorzystania odnawialnych źródeł
Zatrudnienie, samozatrudnienie, przedsiębiorczość	Dolnośląskie	8.3 Samozatrudnienie, przedsiębiorczość oraz tworzenie miejsc pracy

Dolnośląskie	8.6 Zwiększenie konkurencyjności przedsiębiorstw i przedsiębiorców z sektora MMŚP
Kujawsko-pomorskie	8.3 Wsparcie przedsiębiorczości oraz zatrudnienia w regionie
Małopolskie	8.3 Wsparcie za zakładanie działalności gospodarczej
Mazowieckie	8.1 Aktywizacja zawodowa osób bezrobotnych
Łódzkie	8.2 Wsparcie aktywności zawodowej osób po 29. roku życia
Podkarpackie	7.1 Poprawa sytuacji osób bezrobotnych na rynku pracy
Podkarpackie	7.3 Wsparcie rozwoju przedsiębiorczości
Podkarpackie	7.5 Rozwój kompetencji pracowników sektora MŚP
Podlaskie	1.5 Wspieranie przedsiębiorczości i zatrudnienia w gminach, w których rozwój uwarunkowany jest siecią Natura 2000
Podlaskie	2.1 Zwiększanie zdolności zatrudnieniowej osób pozostających bez zatrudnienia oraz osób poszukujących pracy
Podlaskie	2.3 Wspieranie powstawania i rozwoju podmiotów gospodarczych
Pomorskie	5.1 Aktywizacja zawodowa osób bezrobotnych
Pomorskie	5.2 Aktywizacja zawodowa osób pozostających bez pracy
Pomorskie	5.7 Nowe mikroprzedsiębiorstwa
Śląskie	7.1 Aktywne formy przeciwdziałania bezrobociu
Śląskie	7.3 Wsparcie dla osób zamierzających rozpocząć prowadzenie działalności gospodarczej

	Śląskie	7.5 Wsparcie dla osób zamierzających rozpocząć prowadzenie działalności gospodarczej poprzez instrumenty finansowe
	Świętokrzyskie	9.1 Aktywna integracja zwiększająca szanse na zatrudnienie
	Świętokrzyskie	10.4 Rozwój przedsiębiorczości i tworzenie nowych miejsc pracy
	Warmińsko-mazurskie	1.3 Przedsiębiorczość
	Warmińsko-mazurskie	10.1 Poprawa dostępu do zatrudnienia osób bezrobotnych i poszukujących pracy
	Wielkopolskie	1.5 Wzmocnienie konkurencyjności przedsiębiorstw
	Wielkopolskie	6.1 Aktywizacja zawodowa osób bezrobotnych i poszukujących pracy
	Wielkopolskie	6.3 Samozatrudnienie i przedsiębiorczość
	Zachodniopomorskie	6.4 Wsparcie zatrudnienia, przedsiębiorczości oraz tworzenia miejsc pracy
Rewitalizacja, rozwój zasobów endogenicznych	Lubelskie	13.3 Rewitalizacja obszarów miejskich
	Lubelskie	13.4 Rewitalizacja obszarów wiejskich
	Lubelskie	13.8 Rewitalizacja Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych
	Lubuskie	9.2 Rozwój obszarów zmarginalizowanych
	Mazowieckie	6.2 Rewitalizacja obszarów zmarginalizowanych
	Podkarpackie	6.1 Rozwój potencjału endogenicznego regionu
	Podkarpackie	6.3 Rewitalizacja przestrzeni regionalnej

	Podlaskie	8.6 Inwestycje na rzecz rozwoju lokalnego
	Pomorskie	2.1 Inwestycje podstawowe
	Wielkopolskie	9.2 Rewitalizacja obszarów problemowych
	Zachodniopomorskie	4.9 Rozwój zasobów endogenicznych
Cyfryzacja usług, e-usługi publiczne	Dolnośląskie	2.1 E-usługi publiczne
	Lubelskie	2.2 Cyfryzacja Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego
	Lubuskie	2.1 Rozwój społeczeństwa informacyjnego
	Małopolskie	2.1 E-administracja i otwarte zasoby